

»OSTACI OSTATAKA« HRVATSKE I SLAVONIJE U XVI ST.

(od mohačke bitke do seljačke bune 1573. g.)

Nada Klaić

Uvod. Ovaj je rad napisan s posebnom svrhom.¹ Naime, prelistavajući literaturu o Gregorićevoj seljačkoj buni 1573, zapazila sam, naročito u novijim radovima, da je često nepoznavanje prošlosti hrvatskih zemalja u XVI st. sprečavalo autore da ispravno odgovore na mnoga pitanja koja se u vezi s bunom postavljaju. U novijoj se historiografiji osobito osjeća *zapostavljanje političkog razvitka* Hrvatske i Slavonije, tako da se, na primjer, vladari jedva i spominju i navode, posebno Maksimilijan II, premda upravo njegovo trgovanje susjedgradsko-stubičkim posjedom ima presudan utjecaj na izbijanje bune. Historičare isto tako ne zanima *javni život* u Slavoniji i Hrvatskoj od mohačke bitke do bune 1573, pa se u nekim radovima ide i tako daleko da se Hrvatska poistovjećuje sa Slavonijom i na taj način briše individualnost obiju zemalja. O tome da stara srednjovjekovna Hrvatska teritorijalno više ne postoji, da se njezino ime prebacuje na srednjovjekovnu Slavoniju i da »nova« Hrvatska ima poseban položaj pod Habsburgovcima, nitko ne vodi računa. Jedva se u literaturi i primjećuje da se Slavonija i Hrvatska toliko *militariziraju* da se u velikom dijelu zemalja stvara *vojnički logor* — *Krajina*, koja svojom vojničkom organizacijom bitno utječe na preostala vlastelinstva. Pa i susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo već je 30-ih godina XVI st. organizirano kao *krajiška utvrda*, a isto je tako i u Tahovo vrijeme. Dosadašnja historiografija, nadalje, nije dovoljno vodila računa o strukturi društva u XVI st., tako da joj ostaje potpuno nepoznata uloga različitih slojeva među podložnicima i povlaštenima. Gledajući na podložnike kao na »potlačenu i obespravljenu masu«,² autori, dakako, nisu mogli otkriti težnje i ideje pobunjenika. Jer *kmet*

¹ U ovom se prilogu ne osvrćem na literaturu bilo o XVI st. ili o seljačkoj buni prije svega zato što sam to učinila na drugom mjestu (vidi *Neki novi pogledi na uzroke hrvatsko-slovenske seljačke bune 1572—1573*, ZC XXVII, 1973, str. 219—303. Osim toga, moram posebno istaći da je ovaj prilog sadržajno sažet i kratak, ali vjerujem da će i u ovom obliku poslužiti za razjašnjavanje političkih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji do seljačke bune 1573. Svjesna sam da bi se gotovo o svakom od ovih poglavlja — pogotovo o onima o javnim teretima — mogle napisati samostalne radnje, no one bi na ovom mjestu doista bile suviše.

² Vidi: J. Adamček, *Seljačke bune 1573*, Zagreb 1968, str. 111.

koji živi od agrarne proizvodnje zamišlja »novi život« sasvim drugačije nego vojnik na istom vlastelinstvu. Gregorić se kao »supremus dux« neće bez nužde boriti za kmetske ideale, dakle protiv eksploatacije, on će težiti da postane od *privatnog carski vojnik ili krajišnik!* Dakle, onaj tko ne vidi da je Gregorić *vojnik po zanatu*, ne može shvatiti zašto se bori upravo za cara i zašto misli pomoći caru da se na zagrebačkom Gradecu osnuje posebna *krajiška uprava* koja će se brinuti za obje Krajinje.³ Ali, na toj će Krajini i on biti vojnik. Svi vojnički planovi pobunjenika bit će jasniji tek pošto upoznamo način na koji se u XVI st. stvarala *Krajina* i vojnička organizacija za borbu protiv Turaka uopće.

Što se tiče ekonomske uvjetovanosti bune 1573, o njoj prema mom mišljenju, prevladava pogrešno uvjerenje, naime, da se »obespravljena masa« bori protiv povećanog pritiska vlastele. Zato se u nekim radovima, nepotrebno i pogrešno, svode uzroci bune 1573. jedino na sukob između kmeta i vlastelina na ekonomskom polju.⁴ I to unatoč činjenici da se uopće ne može dokazati da je tada, tj. u predvečerje bune, eksploatacija na susjedgradskom posjedu, dakle u žarištu bune, *najveća!* S tim u vezi čitava dosadašnja historiografija živi i radi u *pogrešnom uvjerenju* da društveni pokreti nastaju u trenutku kad je pritisak vlastele *najjači*. Zato su svi dosadašnji prikazi gospodarskog života Slavonije i Hrvatske u XVI st. »tempirani« na bunu s očitom namjerom da se vrhunac sukoba traži neposredno prije bune. Zato se nigdje u literaturi ne upozorava na to da je sličnih sukoba i pojava bilo ne samo u XVI st. nego i u ranijim stoljećima. Tipičan je primjer za takav postupak tumačenje sukoba oko kaptolske desetine na susjedgradsko-stubičkim imanju 1567, sukoba kojem se u najnovijoj historiografiji daje presudno značenje u buni 1573. g. Smatra se, naime, da je krivac za nastali otpor kmetova opet Taha, koji je svojevolumno mijenjao način plaćanja kaptolske desetine.⁵ Međutim, da se vodilo više računa o stoljetnim sporovima oko plaćanja crkvene desetine, vjerojatno bi se odustalo od toga da se na Taha gleda kao na neki izuzetak među slavonskim velikašima. Utoliko više što nova građa nedvoumno pokazuje da se susjedgradsko-stubički podložnik diže jer ga na to nagovara komorski upravitelj Grdak, ali ne diže se samo protiv Taha, nego i protiv samoga Grdaka. Gledan u tom svjetlu, otpor — ne bismo ga se usudili nazvati bunom! — beznačajna je epizoda za Tahovo vlastelinstvo.⁶ Ali, do takve ćemo spoznaje doći samo onda ako nam je poznato s kakvim se poteškoćama bori zagrebačka crkva za desetinu od XIII st. dalje.

Na sličan nas posao, tj. na istraživanje prošlosti, primorava čitav niz sukoba između kmeta i vlastelina na *gospodarskom polju*. Suparništvo je u trgovini između njih bez sumnje tako staro kao i novčana renta,

³ Na ispitivanju u Ljubljani 25. II 1573. izjavljuje pobunjenički kapetan Ivan Svrač, između ostalog, da su pobunjenici htjeli »zu Agram ain Khaysserliche stell aufrichten«. U literaturi je to mjesto vrlo različito tumačeno, a meni se čini da su Svrač i ostali pobunjenici mislili upravo na neku krajišku organizaciju sa sjedištem na Gradecu. Tekst Svračeve izjave vidi u: F. Rački, *Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573.*, »Starine«, VII, 1875, str. 274.

⁴ J. Adamček u svojim radovima o buni zastupa mišljenje da su »glavni uzroci bune susjedgradsko-stubičkih kmetova 1571/72. ležali u povećanju feudalnih tereta«. Vidi: *Prilozi povijesti seljačke bune 1573.*, »Radovi FF«, Odsjek za povijest, sv. 6, 1968, str. 76. i na drugim mjestima.

⁵ Vidi: J. Adamček, *n. dj.*, str. 71—74; isti, *Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči seljačke bune 1573.*, HZ, XIX—XX, 1966—1967, str. 185—187, 188, 190—191.

⁶ Vidi str. 318—320.

pa treba tek konstatirati da li je ono u XVI st. doista tako snažno, kako smo svi pretpostavljali, da kmeta i vojnika diže protiv vlastelina.

Najzad, budući da još uvijek, unatoč novo izdanoj građi, prevladava u historiografiji mišljenje da je Taha svojim tobožnjim nasiljem izazvao otpor u žarištu bune, valja ispitati najprije novu građu, a zatim utvrditi kakav položaj ima Taha ili njegova obitelj u XVI st. u Slavoniji i, što je još važnije, valja pokazati kako su druga vlastela u to vrijeme postupala sa svojim podložnicima. Međutim, jedno je već sada potpuno sigurno: doba tobožnje Tahove »strahovlade« ili dvogodišnje »samovlade« (od 1569—1571) razdoblje je najvećeg mira na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu! U to se vrijeme nijedan podložnik, dakle ni kmet ni vojnik, ne diže protiv Taha. Naprotiv, neki vojnici koji će kasnije preuzeti kapetanske položaje u Gregorićevoj vójsci tada štite Tahove interese!⁷ Već ta činjenica upozorava historičara da a priori ne sudi o uzrocima bune i da ne postavlja unaprijed stvorenu koncepciju te joj zatim prilagođava i izvornu građu. U tom mu je radu neophodno potrebno poznavanje povijesti hrvatskih zemalja bar u XVI st., jer se u osmom desetljeću ne događa nešto tako izuzetno što se već i prije nije zbivalo. Upravo toj svrsi, tj. *upoznavanju političkog, društvenog i gospodarskog života Hrvatske i Slavonije od mohačke bitke do 1573, posvetili smo i ovaj prilog. Zato ćemo obraditi: I. Politički okvir, II. Društvene odnose i III. Gospodarski život u spomenuto vrijeme.*

I DIO: POLITIČKI OKVIR

1. »Reliquie satis exigue regnorum Croatie et Sclavonie«

Gornjim riječima predstavlja sabor u Zagrebu 1557. g.⁸ obje zemlje vladaru, misleći prije svega na to kako su turska osvajanja smanjila opseg Hrvatske i Slavonije na doista bijedne »ostatke ostataka«.

Za gospodarski, društveni i politički život Hrvatske i Slavonije od mohačke do sisačke bitke najpresudnija je činjenica da se neprestano *teritorijalno smanjuju*. To je smanjivanje teritorija praćeno čitavim nizom promjena, od kojih je nova vojnička organizacija samo najjasnije dolazila do izražaja. To se pokazalo već na cetinskom izboru, kad Hrvati namjerno biraju upravo Ferdinanda pod uvjetom da ih pomaže s određenim brojem vojnika.⁹ Građanski rat, međutim, koji nastaje između Ferdi-

⁷ Kad 16. I 1569. pokušavaju članovi kaptola provesti istragu protiv Taha u Stubici, dočekuju ih Tahovi »servitores«, među kojima su *Grgur Gušetić* i *Nikola Kupinić*! Oni se oružjem suprotstavljaju članovima komisije, a u doba bune 1572/73. su *kapetani u Gregorićevoj vójsci*! Vidi: J. Adamček, *Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574*, »Arhivski vjesnik«, VII—VIII, 1964—1965, str. 261. (dalje citiram Adamček *Građa*).

⁸ Vidi: F. Šišić, *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae*, »Hrvatski saborski spisi«, III, MSHSM XXXIX, 1916, str. 4. (dalje citiram *Acta comitialia*).

⁹ *Acta comitialia*, I, str. 54. Ferdinand najprije obećaje da će držati »pro tuitione sui regni Croatiae« 1000 konjanika (uz plaću od 3 dukata) i 200 pješaka, i to tako da će 200 pješaka i isto toliko konjanika voditi vrhovni kraljev kapetan ili netko drugi kome on tu čast povjeri; 800 knjanika će podijeliti među hrvatske velikaše i plemiće »secundum honestam et conuenientem vnusculiusque conditionem«. Drugi uvjet uz koji je Ferdinand izabran također je vezan uz vojnu pomoć. On je dužan držati »concedentem bellatorum numerum in confinibus ducatus Carniole Croatiae versus«. Treće, vladar će dati pregledati i opskrbiti potrebnim stvarima sve utvrde i kaštele po Hrvatskoj. Dakle, sva tri osnovna uvjeta za izbor vezana su uz obranu zemlje.

nanda i Zapolje ne dopušta da se hrvatski i slavonski velikaši odupru Turcima. Ali, velikaši vrlo dobro shvaćaju situaciju i ucjenjuju suparnike dopuštajući im da ih kupuju. Tako i ono malo sredstava koja novi vladari žele uložiti u obranu svršavaju u džepovima kupljenih banova, a hrvatske i slavonske utvrde padaju u ruke Turaka. Već u proljeće 1527. mora se Obrovac — izvanredno važno mjesto na ušću Zrmanje — predati zato što zapovjednik utvrde i grada knez Jurko Posedarski ima još samo 25 ljudi.¹⁰ Ferdinand, doduše, poziva nato hrvatsko plemstvo da mu preda svoje utvrde, ali je vjerojatno i sam svjestan da ih ne bi imao čime braniti. Kako se Turcima nitko ne suprotstavlja, padaju doskora posljednji gradovi u Krbavi (Udbina, Komić i Mrsinj), a iduće je godine u njihovim rukama i jajačka banovina. U Jajcu je dočekalo Turke svega 10 vojnika. Međutim, ni taj teški gubitak ne smanjuje smutnje u Slavoniji. Zapoljina je stranka, doduše, smrću Krste Frankapana — koji je bio »tutor protectorque« Slavonije — (još 27. IX 1527. Krsto pogiba pod Varaždinom) — znatno oslabljena, no obnovljena borba između Zapolje i Ferdinanda omogućava Sulejmanu II provalu sve do Beča. Unatoč tako teškoj situaciji Ferdinand nakon smrti bana Ivana Karlovića imenuje kninskog biskupa *Andriju Tuškanića* kao *banskog namjesnika*, a Zapolja postavlja za *svog bana zagrebačkog biskupa Šimuna Erdeda*. Tako se na neki način produžavaju suparničke borbe, koje potkraj trećeg desetljeća dovode do daljih, vrlo velikih teritorijalnih gubitaka. Kobno je bilo to što je to razdoblje Sulejmanovih osvajanja. Pošto je 1532. uzaludno podsjedao Kisej, koji je uspješno branio Nikola Jurišić, zadovoljio se na povratku pljačkanjem Podravine i Slavonije. Međutim, u Hrvatskoj se prilike još uvijek ne sređuju jer nema bana. Drugim riječima, znači, nema *banskog banderija* ni *banske jurisdikcije*. *Petar Keglević* zauzima najzad 1533. *bansku stolicu*, ali njega neće priznati hrvatski velikaši. Stoga nije slučajno da se na saborima pojavljuju prvi sukobi između plemstva i velikaša i da cjelokupno plemstvo ne vidi razlog zbog kojega bi privatne poslove pretpostavilo općoj koristi. *Saborske* su predstavke vladaru pune zahtjeva da izvrši obećane obveze i imenuje banove, ali Ferdinand ima i *prećih poslova*. Sulejman, naprotiv, iskorištava Ferdinandov »nemar«. Kako u Hrvatskoj i Slavoniji nema ni vrhovnog kapetana, bosanski sandžak Husref-beg provaljuje u požešku županiju, zauzima je zajedno s gradom *Požegom* (1536). Iduće godine pada u turske ruke i *Klis*. Ferdinand šalje nato u Slavoniju Ivana Kocijana (Catzianer) kao vrhovnog vojskovođu i vojsku iz nasljednih zemalja, ali se tursko napredovanje ne može zaustaviti. Križevački sabori 1537. i 1538. spremni su na najveće žrtve, no čini se da mnoga obećanja nisu ostvarena. Kocijanova vojna potpuni je slom. Glavni zapovjednici bježe s bojnog polja prije nego što dolazi do sukoba. Slavonski sabor šalje na Ferdinandov zahtjev svoje poslanike u Grac, a oni iskorištavaju priliku da vladaru prikažu teško stanje svoje zemlje i predlože mjere koje bi dovele do poboljšanja. Prije svega, neka se Ferdinand pomiri sa svojim protivnicima, posebno sa Zapoljom, jer mu vojska koju šalje protiv njega treba za borbu protiv Turaka. Ako pođe poput nekadašnjih

¹⁰ Budući da čitavo ovo poglavlje treba samo da pokaže u osnovnim crtama teritorijalne promjene, ne zadržavam se u ovom kratkom pregledu ni na literaturi ni na izvorima. Čitalac će lako naći znatno opširniji opis turskih osvajanja u: V. Klaić, *Povjest Hrvata*, V, str. 56. i d. ili: isti, n. dj., VI, str. 3—6.

garskih kraljeva sam u rat, pridružiti će mu se svi velikaši i plemići. Poslanici mu također savjetuju da ne snizuje plaće lakih konjanika, jer će oni radije ostanu kod kuće.¹¹

Pod pritiskom gorjanske sramote Ferdinand najzad imenuje dvojicu velikaša kao »zakonite i prave banove«. Bili su to *Tomo Nadažd* i *Petar Keglević*. Konačno je početkom 1538. sklopljen i mir u Velikom Varadinu između Ferdinanda i njegova brata cara Karla, s jedne, i Ivana Zapolje, s druge strane. Zapolji je priznat kraljevski naslov i ostavljen Erdelj, a Ferdinand dobiva Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju. Uza sve to turska se osvajanja nastavljaju. Još iste godine padaju *Nadin* i *Vrana* u Mletačkoj Dalmaciji i *Dubica* na Uni. Banovi su nemoćni jer Ferdinand ne šalje ni vojsku ni novac. Nakon Dubice padaju *Novska* i *Jasenovac*, tada utvrde Svetačkih. Premda iduće godine Ferdinand šalje »Španjolce«, tj. španjolske plaćeničke čete, nevolje se nisu smanjile. Slavonski velikaši odvajaju teško ili nikako ne odvajaju za njih potreban živež. Nikolu Jurišića zamjenjuje u vrhovnom zapovjedništvu *Ivan Ungnad*, no ni on ne može spriječiti obračun Turaka s braćom Zrinski. Naime, oni su, čineći uslugu Ferdinandu, dali u Kostajnici (27. X 1539), ubiti Kocijana, te se Sulejman javlja kao osvetnik i zahtijeva kaznu za Zrinske. Braća Nikola i Juraj su ipak obranila i Kostajnicu i podsjednuti Zrin. Od 1541, tj. od smrti Ivana Zapolje, Sulejman nastupa kao zaštitnik Zapoljina sina Ivana Sigismunda. Već sredinom 1541. ulazi u Budim. Tih godina pada u turske ruke niz utvrda i gradova u križevačkoj županiji.

Činjenica da se u neuspjelom Ferdinandovu preotimanju Pešte osobito istakao Nikola Zrinski djeluje, bez sumnje, najviše na Ferdinandovu odluku da upravo njega imenuje banom (potkraj 1542). On pristaje da služi Ferdinandu sa 600 lakih konjanika, 400 pješaka i za plaću od 4.000 forinti. Međutim, ni trinaestogodišnje banovanje vrijednog kneza Nikole ne oslobađa zemlju od starih neprilika: lošeg sistema plaćanja vojnika i bana, nesistematskog ratovanja i zatrovanih odnosa među plemstvom i velikašima. Premda je Nikola najmoćniji hrvatski velikaš,¹² nedostaje mu snage da dokrajči »mali rat« u zemlji. On je povezan rodbinstvom s najodličnijim hrvatskim i slavonskim velikašima, ali ga vladar sam tjera u rat protiv hrvatskih velikaša. Naime, Ferdinand mu mjesto plaće daje Ernuštova imanja koja drži Petar Keglević i 1546, kako javlja Vramec, »Miklouš Zrinski silnu ruku od Petra Keglevića zavje Čakov Turen«.¹³ Bez osobitih poteškoća Turci zauzimaju *Voćin*, *Čaklovac* i *Bi-jelu Stijenu*. Tada, tj. 1543, pada i *Stupčanica* Stjepana Bakića. Spomenute utvrde padaju gotovo bez otpora jer posade napuštaju gradove većinom prije sukoba. Ban Nikola obraća se za pomoć Nikoli Jurišiću, ali je ne dobiva, i zato bespomoćno gleda kako padaju i *Orahovica* i *Valpovo*. Sam Nikola, doduše, uspješno ratuje u Ugarskoj, a »gospoda hrvatska razbiše Turke s knezom Petrom Keglevićom pri Otočcu v Gackoj«,¹⁴ ali otvorenu Slavoniju ne mogu ni ban ni slavonski velikaši sa svojim slabim snagama uopće zaštititi. Već iduće godine »grad *Velika* zavjet be od Turkova, izdan od nekih kmetičev«, a zajedno s Velikom zauzimaju Turci vjerojatno i *Medjurić* (Međuriječje). Premda je 1545.

¹¹ Vidi o tome opširnije na str. 281—282.

¹² Opširnije o knezu Nikoli Zrinskom u III dijelu priloga.

¹³ Vidi: V. Klaić, *Antoni Vramecz: Kronika*, MSHSM, SS V, 1908, str. 58.

¹⁴ A. Vramec, *Kronika*, str. 58.

za Ugarsku sklopljeno primirje, u Slavoniji se pustošenja nastavljaju. Ban se pokušao oprijeti Turcima u Zagorju, ali je poražen. »Miklouša Zrinskoga bana slovenskoga pod Konskim Turci razbiše i porobiše dosta.« Vrlo izduženu obrambenu liniju od Drave do Jadrana ne bi po svojoj prilici mogle obraniti jače snage od onih kojima tada raspolažu ban i krajiški kapetani. Zrinski brani kako može Pounje, a kapetan Wildenstein Slavoniju, ali su njihovi napori uzaludni jer do borbi s Turcima uglavnom ne dolazi. Grad *Mostlavinu* na primjer Turci nalaze potpuno prazan jer su kaštelan i vojnici Petra Erdeda napustili utvrdu prije nego što se približila turska vojska. Premda Ferdinandovim poslanicima polazi za rukom da 19. VI 1547. sklope primirje na pet godina, koje će Ferdinanda stajati 30.000 dukata godišnjeg »dara«, ratne »operacije« ne prestaju. Vramec javlja da u 1548. »zide Malkoč beg bosanski i ini begi robiše topusko, stenički i peransko ladanje i kruto popališe, četiri dni i četiri noći robeći i paleći.«¹⁵ Kad se zbog Erdelja 1551. neprijateljstva ponovo nastavljaju, Turci počinju nova osvajanja u Slavoniji. Podravinu tada brani kapetan Luka Sekel, zapovjednik Koprivnice, Prodavića i Đurdevca, ali unatoč tome Turci osvajaju *Viroviticu*, spaljuju *Grbonog* i *Prodavić* (Virje). Uspješno ratuje u to doba jedino Petar Erded. »Gospodin Petar Erdödy požga i popali grad Gradiško i Veliku porobi i popleniti včini. Dober dobiček vitezove i junaci jaki, moćni i dobra serca odnesoše.« Izazvan Erdedovim uspjesima, Ulama-beg napušta Podravinu, dolazi pred biskupsku *Čazmu* i *Dubravu* te Keglevićevu *Ustilonju* i sve osvaja. Unatoč svim nastojanjima Ban Nikola mora gledati kako padaju gradovi »u srcu ove kraljevine« i zato preklinje za pomoć, ali bez uspjeha. Kako je čitava Slavonija prepuštena samo njemu i Luki Sekelu (Lenković je pošao u Senj), on nalazi jedva toliko snage da u Varaždinskom polju razbije tursku vojsku koja se vraćala s pljačke. Naime, najnovija osvajanja omogućila su Turcima stalne provale u »relikvije«. Stoga Zrinski predlaže Ferdinandu da se bar Čazma preotme Turcima. U to vrijeme i zagrebački kaptol, koji u Pokuplju ima nekoliko utvrda, pomišlja na vladarevu pomoć. Ban Nikola, koji se, kako piše svom dobrom prijatelju Tomi Nadaždu, osjeća kao da je »postavljen na paklenske muke«,¹⁶ moli vladara da ga riješi banske časti. Ferdinand ne prihvaća njegovu ostavku, ali šalje Ungnada kao novog vrhovnog kapetana koji je otad trebao zapovijedati s 4200 vojnika. Ni novu Nikolinu ostavku 1554. vladar ne prihvaća, utoliko više što on zaustavlja Turke u Podravini. On najviše pridonosi da Turci već u prvoj navalu 1556. nisu osvojili Siget. Opet o toj podsadi zapisuje i kratku vijest naš kroničar Vramec: »Siget grad obsedoše veliku moćju Turci, ter ti ervati jako počeše se. Da dobri vitez i kapitan Marko Horvat, sile i jakosti turskoj obderža grada Sigeta.«¹⁷ Uspješna obrana Sigeta dovodi u krajnjoj liniji do vrlo teških gubitaka u Hrvatskoj. Naime, 1556. pada *Kostajnica*, i suvremenici su već bili uvjereni da zbog pada Kostajnice »vsa horvacka zemlja opuste i slovenska«. Suvremenici su također tvrdili da »zdal je grada neki Nemeč Lostohar ki je bil kapitan v gradu za peneze Turkom«. Nakon pada Kostajnice ostaju na Uni kao jedini braniči Bihać i Ripač s Ostrošcem, dok donjim tokom rijeke prolaze turske pljačkaške čete u Pokuplje

¹⁵ N. dj., str. 59.

¹⁶ V. Klaić, *Povjest Hrvata*, V, str. 192.

¹⁷ A. Vramec, n. dj., str. 60.

i dalje u Kranjsku. Još 1556. »pod Zagrebom Turci robiše i Savu prega-
ziše«, kako piše Vramec. I ban Nikola neće više zadržati banstvo. Pošto
je imenovan meštrom kraljevih tavernika, predlaže Petra Erdeda svo-
jim nasljednikom, a sam se povlači u Ugarsku, gdje preuzima sigetsku
kapetaniju. U gotovo neprekidnoj borbi s Turcima sve do 1562. hrvatske
čete u početku imaju uspjeha. »1557. Ivan Lenković general, dobroga
spomenenja vitez, Turke s Alapi Janušem pleg Svete Jelene pri Ra-
kovcu na Slovenjeh razbi, pobi i rastira. A Turkov bilo je četiri jezera,
ali tisuć, Lenkovićeveh ne već nego četiri sto junakov dobrih bilo.«¹⁸
Ali, 1557. i 1558. izbija, kako ćemo još pokazati, borba između vladara
i hrvatskog plemstva zbog nekih utvrda koje Ferdinand predlaže da se
sruše, a sabor se protivi. Tomašić, koji bilježi glavna zbivanja, javlja
da je Malkoč-beg, provalivši 1558. u Hrvatsku, spalio »Pernu, Zlat, Krs-
tinju, Kladaše, Vranograč (i) Bojnu«.¹⁹ Uza sve to je nepovjerenje plemstva
prema novom banu i Lenkoviću toliko da svi žele povratak Nikole Zrin-
skog. Najviše zbog Lenkovićeve bolesti uspijeva Turcima da zauzmu
Otok i Bušević na Uni (utvrde Blagajskih). Nikola Zrinski se tuži da su
od njegova odlaska s banstva turska pustošenja neprestana. Zato žali
što se vratio u Hrvatsku jer ponovo nema vojnika. Tada pada i njegov
grad — utvrda i varoš — *Todorovo* ili *Novigrad* blizu Peći, najveća utvrda
u tom dijelu Krajine, koja ostaje potpuno bez vojnika.

(Vramec)

U jesen 1561. Nikola Zrinski odlazi na novu dužnost u Ugarsku —
postaje, kako smo već spomenuli, sigetski kapetan — našto se po kra-
ljevu nalogu ruše njegovi gradovi koje je dotad čuvao (Prekovrški,
Pedalj, Žirovnica, Jezerski). Prema nekim drugim vijestima ruše se Gra-
dec, Jamnica i Gore.²⁰ Bržom provalom do Hrastovice nastoji Malkoč-beg
iskoristiti ovo rušenje, ali ga ban Petar primorava na uzmak. I »gospo-
din Miklouš Zrinski razbi Oroslan bega požeškoga«.²¹ Turske su čete
razbijene kod Slatine i Moslavine. Najzad, osmogodišnjim primirjem
sklopljenim 1561. prestaje doduše »vječni rat«, ali i to na kratko vrijeme.
Naime, Turci iskorištavaju promjenu na prijestolju. Jer »1564. Ferdinand
cesar ovo vreme dobri i verni poglavnik kerščanski v Beče varaše vmre«,
i Turci počinju nove akcije podsjedanjem *Krupa*. Grad brani vojvoda
Matija Bakić sa svega 28 vojnika jer se hrvatsko plemstvo ne odaziva
banskom pozivu u rat. Zato Vramec pod 1565. zapisuje u svojoj *Kronici*:
»Krupu grad Sokolović, bosanski beg, pleg Una vode načinjena, zavje
silnu ruku.« Čini se ipak da su se velikaške čete pridružile banskoj voj-
sci, te je ban slavio kod *Obreške* sjajnu pobjedu. »Gospodin Peter Erdedi,
slovenski i horvatski ban, Mustafu Sokolovića, bosanskoga bega na
Obreškom, z malimi ali dobrimi vitezmi, 27.000 Turkov pobi, rastira i
vnoge Turke ali sužnje polovi, z velikim dobičkom domov nazaj se
srečno i zdravo vernu se.«²²

Novi veliki vezir Mehmed Sokolović potiče Sulejmana II, tada već
starca, da povede svoju vojsku na Ugarsku. Zaustavlja se, kao što je
poznato, pred Sigetom, koji brani Nikola Zrinski. Ipak, grad u općem
jurišu (29. VIII 1566) nije osvojen i Sulejman II umire ne dočekavši

¹⁸ N. mj.

¹⁹ V. Klaić, *n. dj.*, str. 220.

²⁰ N. *dj.*, str. 232.

²¹ A. Vramec, *n. dj.*, str. 61.

²² N. mj.

njegov pad, ali i Nikola također pogiba u junačkom jurišu (7. IX). Vramec ga hvali da je bio »dober, jaki i moćna serca vitez«.²³

Pogibijom Nikole Zrinskog i padom Sigeta završavaju turska osvajanja, te je najzad 1568. sklopljeno osmogodišnje primirje u Drinopolju, na osnovi kojeg su zabranjene dalje borbe.

Međutim, bana Petra naslijedili su na banskoj stolici zagrebački biskup *Juraj Drašković* i mladi knez *Juraj Frankapan Slunjski*, koji vode banske poslove i neposredno prije bune (za bune 1573. Drašković vrši sam bansku dužnost jer je Juraj Slunjski umro u prosincu 1572). Za njihova banovanja nije, kako ih hvali sabor,²⁴ izgubljena nijedna utvrda na krajiškom području. To, dakako, nije bila samo njihova zasluga. Turska vodi tada ciparski rat, koji toliko troši njezine snage da se ne usuđuje otvarati ponovnu frontu na Balkanu.

Kad ban Juraj Slunjski naglo umire, vladar teško nalazi nasljednika, prije svega zato što velikaš koji preuzima bansku čast zna da će na svoj trošak prečesto uzdržavati banske čete. Zato i *Gašpar Alapić* potkraj 1574. jedva pristaje da bude »drug« Jurju Draškoviću, jer se, kako otvoreno javlja vladaru, istrošio već kao kaniški kapetan.²⁵ Maksimilijanu II ne polazi za rukom da s novim sultanom Muratom III produži mir i godina 1575. je za »ostatke ostataka« porazna. Za namjesništva nadvojvode Karla dolazi do novih turskih osvajanja. Kod Budačkog na Radonji, pritoci Korane, pogiba 1575. krajiški zapovjednik Herbart Auersperg, ponajviše zato što krajiška i banska vojska još uvijek nemaju stalnu utvrdu i boravište. Novi banski kandidat *Krsto Ungnad* postavlja zato, među ostalim, kao uvjet da mu se osigura stalno mjesto i da banske čete budu točno isplaćivane,²⁶ ali su mu uvjeti ispunjeni tek 1578. g., kad je prihvatio banstvo. No, dok se vode pregovori s novim banom, Ferhatbeg osvaja dalje. Vraćajući se s neuspješnog podsjedanja Hrastovice i Gvozdanskog, on osvaja Keglevičev *Bužin* i biskupski *Cazin*. Još u 1576. za promjene na prijestolju, Drašković i Alapić vuku banske poslove. Turci dotle nesmetani osvajaju *Podzvizd*, obje *Kladuše*, *Šturlić*, *Ajtić* i *Peć*, u kojima većim dijelom nije bilo ni vojske ni zapovjednika. Kako vrhovni krajiški kapetan Ivan Auersperg povlači čete u Steničnjak, padaju nezaštićene utvrde *Bojna* i biskupska *Sračica*.

Novi car Rudolf II predaje 1578. svom stricu Karlu vrhovnu upravu Hrvatske i Slavonske krajine, te ta reforma i s njom u vezi osnivanje Karlovca (1579) spašavaju »ostatke ostataka« od potpune propasti. Karlovac će sve do pada Bihaća (1592), odnosno sisačkih ratova, doista čuvati Pokuplje i prekokupske krajeve te će ispuniti zadaću koja mu je za omutka namijenjena.

U vezi sa spomenutim osvajanjima mijenjaju se postepeno i nazivi za hrvatske zemlje. Kako Turci i Mlečani potiskuju i smanjuju hrvatski politički teritorij — tj. staru srednjovjekovnu Hrvatsku između Gvozda i Jadrana — počinju se u XVI st. *prekokupski krajevi* (Partes transcolapiane) nazivati *Hrvatskom*. To je, doduše, kako se na saboru 1560. ističe, također zagrebačka županija, ali onaj njezin dio »que nunc regnum

²³ N. dj., str. 62.

²⁴ Acta comitialia, III, str. 20.

²⁵ Acta comitialia, III, str. 131.

²⁶ V. Klaić, n. dj., V, str. 315.

Croatiae vocatur«.27 Jedan raniji sabor naziva cjelokupno područje »ostataka« »reliquie satis exigue dictorum regnorum«, tj. Hrvatske i Slavonije ili Slovinja.28 U to se vrijeme i zagrebački Gradec, dakle slobodna kraljevska varoš, naziva »metropolis istorum regnorum sue maiestatis«.29 Staleži brane ovaj dio nekadašnje Slavonije kao područje Hrvatske, prije svega zato što je taj dio »a temporibus Mathie regis« oslobođen od plaćanja dike.30

»Reliquie reliquiarum« mijenjaju svoj opseg i zbog stvaranja *Krajine*. Vidjet ćemo da u tom razdoblju još nije riječ o posebnom i izdvojenom području koje bi bilo otuđeno banskoj jurisdikciji, ali ipak je i sve veći broj carskih utvrda također postepeno mijenjao lice »ostataka«. Kako je taj proces tekao, pokazat ćemo kasnije.

2. »Sacra cesarea et regia majestas«

Uvjeti koje hrvatsko plemstvo postavlja Habsburgovcu pri izboru za kralja jasnije od bilo kojeg drugog političkog akta u to vrijeme pokazuju u kakvom se teškom položaju nalazi. Još i prije nego što su pomišljali na to da će Ferdinand biti izabran za ugarskog i njihova vladara, hrvatski se plemići pojedinačno i svi zajedno obraćaju nadvojvodi da im pomogne novčanim sredstvima u borbi protiv Turaka. Vuk i Juraj Frankapani, Ivan Karlović i Stjepan Blagajski spremni su, kako poručuju Ferdinandu po svom poslaniku Bernardu Tumpiću, služiti uz pristojnu potporu. Ovi se hrvatski velikaši već tada u molbama Ferdinandu potpisuju kao »serenissime maiestatis servitores fideles« ili »servi humillimi«.31 U tom je pogledu značajan potpis Vuka i Jurja Frankapana, koji se na punomoći Tumpiću, koju izdaju u Cetinu, predstavljaju Ferdinandu kao »eiusdem maiestatis vestre deditissimi seruitores«.32 Hrvatski velikaši i plemići žele još prije Cetina u nadvojvodinu službu. Štaviše, »comites egregii ac nobiles stipendiarii vestre sacre maiestatis in Croatia« zahvaljuju ljeti 1526. — dakle prije nego što je Ferdinand izabran za ugarskog kralja — Ferdinandu na milosti koju im je učinio kad ih je primio u svoju službu (suscepit pro suis seruitoribus) i poslao im u ime plaće 1000 rajnskih forinti. Ali, oni i dalje upozoravaju vladara da im pošalje tih 1000 forinti »pro adiutorio et subsidio« jer »nimis expendideramus apromptuando et tenendo nos ipsos ad seruicia vestre sacre maiestatis, vsquequo aduenerunt capitanei vestre sacre maiestatis«.33 U ovom se pismu Ferdinandovih plaćenika već odražava osnovni problem koji će čitavo stoljeće ostati karakterističan za vladara i hrvatsko, odnosno slavonsko plemstvo: to je pogađanje oko načina isplaćivanja i visine vojničke plaće. Tako dugo dok su očekivali bogatu nagradu za svoje usluge, tj. ratnu službu, velikaši i plemići su nudili trajnu i doži-

²⁷ V. Fraknói, *Monumenta comitialia regni Hungariae*, IV, Budapest 1876, str. 63. (dalje citiram *Monumenta comitialia*).

²⁸ *Acta comitialia*, III, str. 4.

²⁹ *Acta comitialia*, III, str. 8.

³⁰ Vidi o tome str. 294.

³¹ Vidi: E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae*, I, MSHSM XXXV, Zagreb 1914, str. 3, 4; (dalje citiram *Monumenta Habsburgica*).

³² *Monumenta Habsburgica*, I, str. 3.

³³ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 17.

votnu službu vladaru, ali čim se vidjelo da vladar ne izvršava obećanja, oni prijete, ostavljaju službu i mole novac koji su potrošili u njegovoj službi.

Međutim, već se vrlo brzo nakon cetinskog izbora vidjelo da Ferdinand ne misli izvršiti obećanja jer s raspoloživim novcima i vojnicima radije spašava ugroženo prijestolje nego da se bori protiv Turaka. Obećane novce zamjenjuje proglas protiv Ivana Zapolje.³⁴ Razočarano zbog Ferdinandova nehaja, hrvatsko plemstvo sa sabora iz Cetina već 28. IV 1527.³⁵ daje svom poslaniku Tumpiću koji ide vladaru vrlo oštre upute. Neka Ferdinand, prije svega, zna da je on želio da postanu njegovi podanici; on je obećao da će ih ujediniti s ostalim svojim nasljednim zemljama (promittens nos coagregare erga alia sua regna hereditaria), da će držati vojsku i opskrbiti krajiške utvrde, a sve to nije učinio. Nekad je vladar isplaćivao za obranu hrvatskim zemljama 60.000 forinti, a pomoć su davali i papa i Venecija. Nijedan »jezik« se tako dugo ne bori protiv Turaka kao oni. Uostalom, »nouerit maiestas vestra, quod inveniri non potest, vt nullus dominus potencia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam vltimi regis Zwonymer dicti, felicis recordacionis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungarie, et post hoc, nunc, erga maiestatem vestram«. Ako pak misli da je dotad uzalud ulagao novac u obranu, onda je bar toliko mogao spoznati »quod nos fuimus bonus clipeus omnibus vicinis nostris«. ³⁶ Pozvao ih je i turski car da mu se podlože obećavajući im povratak zemalja i oslobođenje od poreza, ali oni nisu prihvatili njegove uvjete. Isto, tj. da sklope mir s Turcima, traže od njih i Mlečani. Njihova je bijeda sada utoliko veća što su se zbog njega svi ostali koji su im dotad pomagali povukli. Zbog prestanka uvoza u Hrvatskoj je nečuvvena glad i skupoća, tako da kmetovi sami bježe Turcima. U Bihaću ima samo 5 vojnika, a ostale utvrde su također neopskrbljene. Najzad, neka pošalje nekog svog dvorjanika da vidi njihovu bijedu.

Međutim, ništa nije koristilo što su i tri godine zatim hrvatski velikaši i plemići upozoravali Ferdinanda da 'su' oni »quam primi ipsi sacram maiestatem vestram pro ipsorum vero, indubitato et naturali domino ipsorum recognouerunt, elegerunt et assumpserunt, et tandem ab eo tempore hucusque eidem maiestati vestre fideliter et constanter seruierunt«, ³⁷ kad se Ferdinand ne ustručava opravdavati svoj postupak potrebom na drugoj strani, tj. borbom protiv Zapolje. U takvim prilikama neki velikaši pomišljaju na savez s Turcima, premda još uvijek ne napuštaju nadu da će Ferdinand ispuniti obećanje. Izgubivši odjednom strpljivost, oni 1535, svi zajedno, skupljeni u Topuskom, poručuju Ferdinandu neka im vrati »ispravu« (misle na ispravu o cetinskom izboru). »Quodsi autem maiestas vestra nos in vltimo periculo positos et pendentes omnino derelinquet, supplicamus maiestati vestre humillime, vt nobis *litteras nostras* maiestati vestre medio commissariorum suorum predictorum per nos missas, *reddere et restituere* dignaretur; nos autem *litteras commissariorum ex parte maiestatis vestre nobis datas... remit-*

³⁴ Acta comitialia, I, str. 83.

³⁵ Acta comitialia, I, str. 98—103.

³⁶ Acta comitialia, I, str. 99.

³⁷ Acta comitialia, I, str. 208.

*tere et restituere volumus.*³⁸ Hrvatsko plemstvo povlači, prema tome, cetinski izbor, naivno vjerujući da će takve prijetnje doista pokrenuti Ferdinanda da izvrši obećanja.

Ako možemo vjerovati tužaljkama bana Franje Bačana (Batthyany), ni on ne prolazi mnogo bolje, premda ga je Ferdinand molio da preuzme bansku službu. On se 1531. ponovo obraća vladaru da ga riješi banske službe jer je toliko osiromašio da ne može držati ni onoliko konjanika koliko su za Ludovika II držali njegovi službenici. Ferdinand mu je tada dužan već 32.000 forinti. Poručuje vladaru neka bansku čast povjeri nekome drugome, koga će, kao i njega, baciti u vječno siromaštvo.³⁹

Dok bi se do 1541. takav odnos Ferdinanda prema hrvatskim i slavonskim velikašima mogao zbog nesređenih prilika ispričati, isti odnos nakon nagodbe sa Zapoljinim sinom pokazuje da je riječ o sistemu, a ne o posljedicama posebnih prilika. Jer ako ga ni turska osvajanja za Sulejmana II ne potiču na izdašniju pomoć, onda je jasno da Ferdinand i njegov sin Maksimilijan imaju drugačije pojmove o svojim dužnostima prema »ostacima ostataka« nego što to samo plemstvo zamišlja. S druge strane, valja ipak priznati da porezni sistem koji je namijenjen istoj svrsi zapinje — o tome će kasnije biti riječ — pa je to bio neki »circulus vitiosus« u kojem su se našli vladari i njihovo plemstvo. Stoga će se tijekom čitava stoljeća ponavljati ista slika: vladar nagovara velikaše da prihvate bansku čast i obećava uzdržavanje banskih četa i plaću, a kad velikaši jednom prihvate ponuđenu čast, onda vladar ponajviše zaboravlja na dana obećanja. Prihvaćajući, na primjer, 1537. Tomu Nadažda u svoju službu kao bana, Ferdinand mu obećaje plaću za 200 konjanika, a njemu »ad vestituras et intertencionem mense« na godinu 2000 forinti povrh 500 forinti za doušnike⁴⁰ (ista je plaća bez sumnje obećana i njegovu kolegi Petru Kegleviću), ali već 1538. banovi su primorani otpustiti neplaćene vojnike. Oni javljaju Ferdinandu da stvarno uopće ne vrše svoju službu (nos quoque non officium, sed inane nomen officii gestare videremur).⁴¹ S 400 konjanika koje im je obećao platiti ne mogu, kažu, držati ni straže između Save i Drave, a za pobjedu nad neprijateljem trebalo bi im najmanje 3000 vojnika. Uostalom, Hrvati su se, nastavljaju u poruci, gotovo svi otuđili od njega, a i neki slavonski velikaši su »ioanisti«, tj. pristaše Ivana Zapolje. Oni pred čitavim svijetom i pred njim izjavljuju da neće snositi krivicu dogodi li se kakvo zlo.⁴²

Vuk Brinjski doista 1538. javlja Ferdinandu da su hrvatski velikaši održali tri sabora u Steničnjaku izjasnivši se protiv njega.⁴³ To je bilo nakon porazne gorjanske vojne. Petar Keglević, koji bi se morao brinuti za kraljeve utvrde Bihac i Ripac, moli Ferdinanda da ih uzme natrag jer ih on nema čime braniti, a prije će kraljevstvo propasti nego što se dika ubere.⁴⁴ U isto se vrijeme tuži i drugi ban Tomo Nadažd. Njegova imanja u Slavoniji propadaju, na području Velike i Međurića nema više

³⁸ *Acta comitialia*, I, str. 341.

³⁹ *Acta comitialia*, I, str. 293—294.

⁴⁰ *Acta comitialia*, II, str. 101.

⁴¹ *Acta comitialia*, II, str. 158.

⁴² Izvještaj banova (*Acta comitialia*, II, str. 156—163) vrlo je dug i na kraju se pisma obojica potpisuju, i to Petar Keglević — glagoljicom!

⁴³ *Acta comitialia*, II, str. 177.

⁴⁴ *Acta comitialia*, II, str. 183—184.

nijednog kmeta i svoje je podložnike primoran preseliti u Ugarsku. Toliko je siromašan da će morati otpustiti svoje ljude i najzad sam napustiti službu.⁴⁵ Kad mu zatim Ivan Ungnad kao ratni savjetnik nudi 500 forinti kao pomoć, on mu zahvaljuje; na takav prosjački štap ipak još nije pao, a tim novcem i tako ne može braniti Slavoniju.

U takvim se prilikama hrvatski i slavonski velikaši pomalo odvrćaju od Ferdinanda, ali je njihova nevolja upravo u tome što jedino od njega kao ugarsko-hrvatskog vladara mogu očekivati neku pomoć. Ferdinandu odani velikaši vide poboljšanje u vladarevu odlasku na bojno polje! Oni poručuju Ferdinandu neka se lično uputi u rat jer će mu se tada priključiti na svoj trošak prelati i baruni.⁴⁶ No, s takvim se prijedlogom nije mogao privući vladar koji je, doduše, žarko želio da se priključi u prošloj vojni (neuspjeloj Kocijanovoj vojni do Osijeka), ali su ga spriječili hitni poslovi!⁴⁷

Nakon neuspjele vojne 1537. banski je banderij smanjen na svega 300 konjanika, no ni oni nisu plaćeni.⁴⁸ Ban Petar Keglević poručuje Ferdinandu da ga je bila sramota ići u Hrvatsku — koju treba da brani — sa 150 konjanika, i zato je na svoj trošak unajmio još 150 ljudi i razvio kraljevsku zastavu, ali se nije usudio ni pomisliti na borbu protiv neprijatelja. Kad je i drugom banu dojadilo da posuđuje novac od ivaničke posade, zadužen, zahvaljuje na časti i moli vladara neka preuzme njegov Steničnjak.⁴⁹

S novim banom Nikolom Zrinskim ponavlja se ista priča, Najzad Ferdinandu ne preostaje drugo nego da mu 1546. za dug od 40.000 forinti da u zakup Međumurje. Banovanje Petra Erdeda (1557—1567) proteklo je, doduše, s manje tužaljki i neprilika — prije svega zato što je on jedan od najbogatijih slavonskih velikaša, a posjedi su mu uz zapadnu granicu države — ali se za njegovih nasljednika nagađanje između banova i vladara nastavlja. Sredinom 1567. javlja Maksimilijan II da je Franju Frankapana Slunjskog i zagrebačkog biskupa Jurja Draškovića »izabrao za banove u spomenutim svojim kraljevinama« (banos nostros in dictis regnis nostris elegimus),⁵⁰ ali odnos se između vladara i novih banova, ponajviše zbog nesuglasica oko novog načina oporezivanja, toliko zaoštava da vladar ima još više razloga da uskrati plaćanje banskih četa. Utoliko više što se na čelo otpornog slavonskog plemstva postavlja sam ban Juraj Drašković. Tako dugovi prema banovima rastu, i oni više pogađaju Draškovića nego Slunjskog, koji, ne brinući se mnogo za druge stvari, stoji na pustim svojim pojedima i brani Hrvatsku od Turaka. Maksimilijan, doduše, pristaje, bar formalno, i na to da se banovima poveća plaća,⁵¹ ali banski vojnici gladuju jer se dika tih godina ne plaća. To je također doba kad plemstvo skupljeno na saboru u Zagrebu poručuje u svojim zaključcima vladaru da *ne postoje više ni ostaci hrvatskog sabora ili staleža* (certo constare potest sacrae caesareae et regiae maiestati, nullas prorsus reliquias statuum Croaticorum... iam a multis praeteritis annis et temporibus restare). Bijedni

⁴⁵ *Acta comittalia*, II, str. 171—172, 173—177.

⁴⁶ *Acta comittalia*, II, str. 95.

⁴⁷ *Acta comittalia*, II, str. 97.

⁴⁸ *Acta comittalia*, II, str. 276.

⁴⁹ *Acta comittalia*, II, str. 307.

⁵⁰ *Acta comittalia*, III, str. 157.

⁵¹ *Acta comittalia*, III, str. 254, 261.

ostaci prekokupskih krajeva ne ubrajaju se »ad status Croaticos, sed hoc afflictum regnum Sclauoniae et comitatum Zagrabiensem pertinent«. ⁵² Situaciju pogoršava promjena u upravi zemlje, koju Hrvati dočekuju s nepovjerenjem. Naime, Maksimilijan II predaje brigu oko nasljednih, ugarskih i hrvatskih zemalja nadvojvodi Karlu, svom stricu, a on strogošću novog »oca domovine« namjerava silom utjerati dužne poreze. Hrvatski sabor, koji se početkom 1571. sastaje u Zagrebu, spreman je priznati nadvojvodu Karla »iuxta mandatum sacratissimae caesareae et regiae maiestatis in ea auctoritate, prout sua sacratissima maiestas iubet«. Članovi sabora će se kad god to potreba bude zahtijevala njemu obraćati. ⁵³ Ali, Juraj Drašković ne želi u takvoj situaciji više biti ban, i početkom 1572. ponovo moli vladara da ga riješi banske dužnosti. ⁵⁴ Ni tada ni kasnije njegove molbe nisu prihvaćene, i on još 1574. dočekuje novog kolegu i bana Alapića. Svjestan dugova koje ima prema Draškoviću, Maksimilijan se već 1569. složio s ugarskom komorom, koja je predložila da mu se preda Trakošćan (arx nostra Trakostian). ⁵⁵ Već su utvrđeni i uvjeti i sklopljen ugovor, ⁵⁶ ali ipak je Draškovićima tek 1584. grad založen. ⁵⁷

Međutim, prva dva Habsburgovca imaju još jedan, mnogo jeftiniji i baštinski način da hrvatske i slavonske velikaše privuku na svoj dvor. Poput Arpadovića ili još više Anžuvina, koji oko sebe okupljaju vitezove, i vladari u XVI st. čine isto. Rijetko koji hrvatski ili slavonski velikaš, pa i poneki mali plemić, nije odlikovan vladarskim povjerenjem i imenovan *dvorjanikom* (aulicus, domesticus) ili *vijećnikom* (consiliarius). Hrvatski se velikaši upravo natječu za te dvorske časti jer su one povezane i s plaćom za veći ili manji broj konjanika. Kako su ti vojnici bili domaći ljudi, velikaški službenici, dvorske su službe u XVI st. također sredstvo da se plemstvo koje je ostalo bez imanja prehrani. Ferdinand nije, pogotovo u doba građanskog rata, osobito izbirljiv u biranju kandidata za dvorjanike. Od hrvatskih plemića postaje jedan od prvih njegovih dvorjanika Ivan Tumpić od Vranograča iz plemena ili plemićke općine Krišćića, koji kao »aulicus« podržava žive veze s dvorom. ⁵⁸

Pojam Ferdinandova dvorjanika u Hrvatskoj i Slavoniji već je 1539. tako općenito da se o njemu govori o opće poznatoj činjenici. Naime, upozoravajući Ferdinandu na težak materijalni položaj hrvatskog i slavonskog plemstva, Nadažd mu poručuje da ni on ni njegov kolega (Petar Keglević), »niti drugi dvorjanici vašeg presvetog veličanstva« (neque alios aulicos vestrae sacratissimae maiestatis), a ponajviše gospodin Ladislav More, gospodin Franjo Tah, gospodin Kaštelanović, gospodin Franjo Zaj« ne mogu boraviti u kraljevini bez stalne plaće (absque continua solutione). ⁵⁹ Dakle, već 1539. nalazi se među ostalim dvorjanicima i kasnije susjedgradsko-šubički vlastelin — Franjo Tah!

⁵² Acta comittalia, III, str. 290.

⁵³ Acta comittalia, III, str. 309.

⁵⁴ Acta comittalia, III, str. 344.

⁵⁵ Acta comittalia, III, str. 236.

⁵⁶ Acta comittalia, III, str. 240. Komora je, štaviše, javila Maksimilijanu da je Drašković uveden u Trakošćan!

⁵⁷ Acta comittalia, IV, str. 137—138.

⁵⁸ Hrvatski ga velikaši šalju godine 1530. kao svog poslanika vladaru (Acta comittalia, I, str. 210).

⁵⁹ Acta comittalia, II, str. 269.

Čini se da u početku svoje vladavine Ferdinand prima kao svoje dvorjanike prije svega ljude kojima povjerava neke časti. God. 1532. obračaju mu se četvorica slavonskih velikaša, njegovi «*fideles seruitores*» — to su Petar Keglević, Ivan Kaštelanović od Sv. Duha (Zentlelek), Stjepan Dešhaz (Deshazy) od Susjedgrada i Ivan Svetački od Svetačja — zbog potpore. Tuže se da je ostale svoje službenike nagradio biskupijama, opatijama i različitim drugim službama, a oni, premda za njega prolijevaju svoju krv, nisu dobili ništa. Sva se četvorica tada ubrajaju u najodličnije slavonske velikaše.⁶⁰

Nakon 1537. Ferdinand ima dovoljno razloga da broj svojih »službenika« još poveća. Tako 1537. nagrađuje Vuka Frankapana Brinjskog, dotadašnjeg svog »seruitora«, primivši ga među svoje *dvorjanike* (numeroque, cetui et consorcio aliorum huiusmodi comitum, baronum ac familiarium nostrorum). On će uživati sva prava koja imaju »et ceteri ipsius similes nostri domestici comites ac familiares«; da bi se Vuk lakše borio protiv Turaka, obećaje mu godišnju plaću od 500 ugarskih forinti i za taj će novac uzdržavati na kraljev trošak 100 konjanika.⁶¹ Iduće godine izdan je takav privilegij i Vukovu rođaku Jurju Slunjskom i Stjepanu Blagajskom.⁶² Nema nikakve sumnje da su ovi dvorski naslovi podijeljeni prije svega zato da se hrvatski velikaši kao »domestici familiares« što čvršće vežu uz habsburšku kuću. Tako oni postaju stvarno loše plaćeni plaćenici habsburškog dvora.

Čini se, međutim, da Ferdinand u početku bira za dvorjanike one hrvatske velikaše u čiju je vjernost siguran. Zato Zrinski nisu zgodni jer plaćaju tribut Turcima, i Ferdinand ne prima ni Ivana ni Nikolu među svoje dvorjanike. Tek 1540. obećaje vladar braći godišnju »potporu« od 1000 ugarskih forinti, za koji su novac dužni čuvati svoje utvrde i gradove.⁶³ No takva obećanja ne treba shvatiti suviše ozbiljno; dvor je često obećavao, a rijetko isplaćivao. Postupak sa Zrinskima dosta iznenaduje jer prije 1550. primljen među Ferdinandove dvorjanike i Petar Erded,⁶⁴ a dvije godine zatim dopušta mu Ferdinand da na njegov trošak uzdržava 200 lako oružanih konjanika.⁶⁵

Kad se Ferdinand sredinom stoljeća učvrstio na prijestolju, nije više uzimao u službu toliko dvorjanika, tako da su oni u drugoj polovici XVI st. sve rjeđi. No i tada on treba svoje ljude, i bira dvorjanike prije svega između baruna i prelata. Tako, na primjer, u doba Gregorićeve i Gupčeve bune sjede u Beču jedanaestorica velikaša koji se potpisuju kao »capellani et seruitores maiestatis vestre cesareae«, a među njima se iz naših krajeva nalaze Juraj Drašković, Juraj Zrinski, Franjo Tah, Baltazar Bačan i Krsto Ungnad.⁶⁶

Prva dva Habsburgovca privlače velikaše i plemiće još na jedan način. Oni ih imenuju svojim *vijećnicima* (consiliarius ili »tolnačnik« hrvatski pisanih izvora), dakle ponovo dvorjanicima koje pozivaju na svoj dvor na vijećanje. Gotovo svi istaknuti slavonski i hrvatski velikaši su i vijećnici.

⁶⁰ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 117—118.

⁶¹ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 513.

⁶² *Monumenta Habsburgica*, III, str. 30—31.

⁶³ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 23—25.

⁶⁴ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 363.

⁶⁵ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 427.

⁶⁶ *Monumenta comittalia*, V, str. 361.

Međutim, najodsudnije posljedice ima za slavonsko-hrvatsko plemstvo uopće, a za Gregorićevu i Gupčevu bunu posebno vladarsko *pravo raspolaganja ošasnim ili konfisciranim posjedima*, pravo kojim se obojica vladara obilno služe. Dakako, ni to nije ništa novo u XVI st. Vladari se od uvođenja feudalnog principa nasljeđivanja muče da svoje nekadašnje posjede otmu vlasteli. No Ferdinand a još više Maksimilijan pretvaraju to pravo u *unosan trgovački posao*, koji u nesređenim prilikama tog stoljeća ima za plemstvo još teže posljedice nego prije. Čitav niz kraljevskih darovnica izdaje se i prije nego što je vladar saznao da na neke posjede ima stvarno pravo! Zato ih i dariva — uvjetno!⁶⁷

Građanski rat koji izbija nakon cetinskog izbora daje Ferdinandu dobru priliku da konfiscira posjede nevjernih prelata i velikaša. Osiromašeno slavonsko i hrvatsko plemstvo jagmi se zatim za »nevjerničkim posjedima« i prije nego što se dokaže da su »nevjernici« zaista nevjerni. Do koje se mjere razvija takvo natjecanje za »nevjernička« imanja, pokazuju zbivanja u Slavoniji tridesetih godina XVI st., kad nekoliko hrvatskih i slavonskih plemića sasvim ozbiljno predlaže Ferdinandu da im razdijeli posjede »nevjernika« — Erdeda! Gotovo bismo mogli ustvrditi da nije bilo velikaša koji se nije nadao da će ga dopasti koje erdedovsko imanje. Najsmjeliji natjecatelj je, svakako, Ivan Karlović, zvan u tadašnjim krugovima Torkvat (Torquatus), koji predlaže vladaru da mu ustupi Petrove prekosavske posjede, tj. utvrde Okić, Lipovac i Jastrebarsku.⁶⁸ Značajno je također da se molitelji ne ograničavaju samo na posjede »infidelium«, kao i to da se na dvoru ne pojavljuju samo molbe velikaša, nego i njihovih vazala. Najveće je natjecanje za nevjerničke posjede oko 1529, kad se na dvoru pojavljuje oko 20 takvih molbi;⁶⁹ premda slavonsko plemstvo uglavnom ne priznaje Ferdinanda, nego Zapolju. A lako možemo zamisliti kakvo raspoloženje nastaje u Slavoniji kad su glavni »infideles«, tj. Petar i Šimun Erded, prešli na Ferdinandovu stranu. Petar postaje kasnije, kako smo vidjeli, i ban, a na dvoru sjede zajedno s njim ljudi koji su vladaru pisali neka mu oduzme sve posjede!

Spomenuti vladarev način nagrađivanja i otplaćivanja dugova postaje zarazan, i neki velikaši uopće ne čekaju odobrenje da preuzmu

⁶⁷ Prelistamo li tekstove Darovnica kralja Ferdinanda I. za Hrvatsku po kraljevskim registraturnim knjigama »*Libri regii*«, što ih je izdao I. Bojničić (Zagreb 1906), lako ćemo zapaziti da je Ferdinand često izdavao darovnice prije nego što je sigurno znao da će mu neki posjed pripasti. Zato se nerijetko događalo da vladar obećaje imanje prije negoli ga ima u rukama. Ferdinand, na primjer, obećaje 1535. (n. dj., str. 44—45) zagrebačkom biskupu Šimunu Erdedu Susjedgrad, Zelin i Stubicu pokojnog Andrije Heninga »*si et in quantum ea ad ius nostrum regium legitime pertinere comperirentur*«, jer »*tamen huiusmodi bona nondum exacte cognoscere potuerimus an scilicet ad ius nostrum regium pertineant, nec ne!*« Vrlo je zanimljivo da Ferdinand dvije godine zatim daruje iste posjede, nakon smrti Stjepana Dešhaza, Petri Laso de Castilla, »*commendatarii ordinis sancti Jacobi de Spata, magni scutiferi et stabuli nostri magistri*«, prije svega zato što mu je još 1533. obećao da će mu dati »*de certis bonis in praedicto regno nostro Hungariae ac partibus sibi subjectis primo vacaturis ad nostramque collationem legitime devolvendis*« (n. dj., str. 52—53). No treba istaći da ni jedna ni druga darovnica nije izvršena. G. 1530. daruje Ludoviku Pakračkom iz Petrovine, svom kapetanu i vijecniku, gradove i posjede Medvedgrad, Rakovec i Lukavec, i to »*totum et omne ius nostrum regium, si quod in praedicto castro nostro Medwewar et castellis Rokonok et Lukawecz... habere dinoscimus ac nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernent maiestatem*« (n. dj., str. 31). U doba građanskog rata Ferdinand neprestano izdaje takve darovnice koje oštećuju tuda prava i podloga su zaraćenim strankama u oružanim sukobima.

⁶⁸ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 237.

⁶⁹ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 225—246.

ili preotmu tuđa imanja. Tako, na primjer, knez Juraj Frankapan Slunjski najprije 1538. moli vladara da mu za zasluge preda Steničnjak Tome Nadažda, a kad se vladar ne odaziva njegovoj molbi, on s pomoću ostalih Frankapana i Stjepana Blagajskog jednostavno osvaja grad i zadržava ga za sebe.⁷⁰ Isto tako Petar Keglević odbija da vrati Ernuštove posjede Čakovec i Štrigovo tvrdeći da mu pripadaju po ženskoj lozi. U doba seljačke bune pojavljuje se na saboru tužba Krste Grubara kome je Krsto Ungnad sa svojim kmetovima oteo Samobor.⁷¹ Poznata je također borba između Sekela i Keglevića za Krapinu, koju je poticao i vladar.

X
Smatram da je *Ferdinandova i Maksimilijanova trgovina vlastelinstvima* u Slavoniji *jedan od uzroka Gregorićeve i Gupčeve seljačke bune*. To se posebno odnosi na susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo, kojim se trguje od Ferdinandova dolaska na prijestolje.⁷² Ferdinand trguje vlastelinstvom zato da se riješi svojih vjerovnika, tako da imanje dolazi uvijek u ruke njegovih dužnika. Već 1537. šalje Ludovik Ljudevitu Pakračkom (Pekri), »gencium nostrarum leuis armature capitaneo«, svoje poslanike s upitom pod kojim će uvjetima prihvatiti bansku čast, našto on, među ostalim, zahtijeva kao »vječni poklon« utvrdu Susjedgrad i kaštel Stubicu, koje će sam bez vladara — osvojiti.⁷³ U to vrijeme drži utvrdu Stjepan Dešhaz (Deshazy), koji se koleba između Ferdinanda i Zapolje. Susjedgrad je tada utvrđen i opskrbljen ratnim oružjem, i Dešhaz se brine za njega kao i za svaku drugu krajišku utvrdu (1537. obraća se vrhovnom zapovjedniku Kocijanu s molbom da mu pošalju barut jer »castra nostra sew domos esse in confinibus«; on je gotovo sav pušcači prah potrošio na straže).⁷⁴ Nakon smrti Stjepana Dešhaza posjedi dolaze u Ferdinandove ruke,⁷⁵ našto ih on namjerava predati najprije Pavlu Bakiću,⁷⁶ ali odustaje od te namjere i nagrađuje radije *Ivana Kocijana*, koji je tada »supremus regni nostri Hungarie capitaneus«.⁷⁷ Tako posjed dobiva opet jedan — vojnik! Kocijan je doista uveden u posjed, jer na saboru u Dubravi (1537) predaje molbu da bude primljen među članove sabora, regnikole, i to »propter arcem Zomzedvara illique pertinentia«. Premda obećaje slavonskom plemstvu da će s njim dijeliti dobro i zlo, molba mu je odbijena.⁷⁸ Treba s obzirom na kasniji razvitak istaći da se Kocijan povezao za Zrinskima i da je, kao i oni, u 1538. sam sa svojih posjeda ubrao diku.

X
Kad su Zrinski dali ubiti Kocijana, Ferdinand ponovo raspolaže sa Susjedgradom i Stubicom i zalaže ih svom vijećniku *Jeronimu Laskom*.⁷⁹ Njemu je vladar dužan 14.000 forinti, i zato smije za 9.000 forinti držati spomenute posjede tako dugo dok mu mjesto njih ne dodijeli neka druga dobra. Laski će biti dužan upravljati tim posjedima »sufficienti et decenti custodia et munitione, propriis tamen sumptibus et expensis prouidere«. Međutim, ne smije »colonos et subditos contra equitatem

⁷⁰ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 415. i III, str. 117.

⁷¹ *Acta comitialia*, III, str. 165.

⁷² Vidi darovnice iz 1534, 1535. i 1537. u bilj. 67.

⁷³ *Acta comitialia*, II, str. 7.

⁷⁴ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 364; II, str. 3—4, 24, 25—26.

⁷⁵ G. 1534. drži Dešhazove posjede kao kraljevski komisar Petar Keglević.

⁷⁶ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 262.

⁷⁷ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 303.

⁷⁸ *Acta comitialia*, II, str. 186.

⁷⁹ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 515.

et consuetos census ac seruitia nequaquam grauare«. Kako Laski uopće ne dolazi na vlastelinstvo, njegov se upravitelj brine za njega i obraća se Ferdinandu s nekoliko molbi. Među ostalim ga moli da mu pošalje tri veća topa s topovskom municijom i puščanim prahom jer ima u gradu samo 24 »manuarias pixides«. Predlaže vladaru da ne oporezuje podložnike, koji su siromašni, ratnim porezom.⁸⁰ Tu činjenicu ističemo zato da pokažemo kako se tradicija susjedgradskog posjeda kao *vojničkog središta* nastavlja premda njime upravlja i njegov je vlasnik »civil«, a ne vojničko lice. Međutim, J. Laski ne želi zadržati susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo i vraća ga vladaru jer bi novac radije uložio u neke posjede u Poljskoj.⁸¹

Da ne bi izgubio novac vraćen Laskome, Ferdinand polovicom 1542. predaje »castra nostra Zomzedvara et Stobiza« sa svim pripadnostima, onako kako ih je držao Laski, *Luki Sekelu* iz Ormoža, koji je tada vrhovni slavonski tridesetničar i pečujski kapetan (consiliario nostro, supremo tricesimarum nostrarum Sclauoniensium exactori et arcis et ciuitatis nostre Quinqueecclesiensis capitaneo).⁸² Ferdinand nalaže susjedgradsko-stubičkim podložnicima da Sekela priznaju za gospodara i da mu plaćaju dužna podavanja i vrše službe. No jedva je Sekel postavio ondje za upravitelja Krstu Gnojevskog, on odbija da zagrebačkom kaptolu plati dužnu *desetinu*. našto mu vladar nalaže da to smjesta učini.⁸³ Budući da Ferdinand 1547. ponavlja zapovijed, znači da Sekel, poput hrvatske i slavonske vlastele, ne dopušta desetinjanie svojih posjeda, o čemu ćemo još kasnije raspravljati. Tek potkraj 1542. utvrđeno je da će Sekel za otkup Susjedgrada i Stubice platiti nasljednicima Laskog 11.250 rajnskih forinti, a ostatak, tj. 2750 forinti vladaru.⁸⁴ Ferdinand naglašava da mu spomenute posjede zalaže »tamque (!) capitaneo nostro eorundem castrorum et dominiorum«, obećavajući mu da ih zbog zasluga neće oduzeti idućih 8 godina. No on je dužan predane utvrde čuvati i opsrbljivati ih municijom na vlastiti trošak. Ushtjedne li, Ferdinand ima pravo uz istu svotu natrag otkupiti čitavo vlastelinstvo, ali je dužan godinu dana prije obavijestiti zakupnika. Novi je vlasnik Susjedgrada i Stubice napredovao u vojničkim častima, i 1549. nalazimo ga još uvijek na Susjedgradu kao kapetana četa iz slovenskih pokrajina u Slavoniji (gencium prouinciarum nostrarum haereditarium in Sclauonia).⁸⁵

L. Sekel je držao posjed 11 godina. Sredinom 1553. izdaje Ferdinand potvrdu da mu je Sekel vratio založena imanja »cum omnibus eorundem ingeniis bellicis, bombardis ac aliis inventariis, secundum regestum superinde conscriptum«. ⁸⁶ Vladar ih nato po svojim novim komisarima predaje svom taverniku *Andriji Batoru* (de Bathor), koji je ujedno i »supremus regni nostri Hungarie capitaneus«, *njegovoj braći i Andriji Teufenbachu* (Tewfenpaher). O jedanaestogodišnjem Batorovu »vladanju« nad vlastelinstvom nije ništa poznato, ali toliko bučnije ulazi 1564. na posjed novi vlasnik — *Franjo Tah*. Novi dokumenti vrlo jasno osvjetljuju

⁸⁰ Monumenta Habsburgica, III, str. 70–71.

⁸¹ Monumenta Habsburgica, III, str. 86, 92–93.

⁸² Monumenta Habsburgica, III, str. 105.

⁸³ Monumenta Habsburgica, III, str. 110.

⁸⁴ Monumenta Habsburgica, III, str. 120–121.

⁸⁵ Monumenta Habsburgica, III, str. 333.

⁸⁶ Monumenta Habsburgica, III, str. 458.

ne samo način na koji Tah dolazi do posjeda nego i *ulogu vladara*.
 * Prije svega, Tah dolazi do posjeda *nezakonito* jer kupuje Batorovu polovicu posjeda oštećivši sve one koji su imali preče pravo prvokupa.⁸⁷ Svjestan te činjenice, on ne samo da dolazi na vlastelinstvo s 40 vojnika nego ga osvaja. Na prosvjede oštećenih Ferdinand zapovijeda da se pokrene postupak protiv Taha,⁸⁸ ali nakon njegove smrti njegov sin i nasljednik Maksimilijan II štiti Tahove interese. Zato ban Petar Erded bez kraljeva naloga poziva Taha na sud,⁸⁹ i on se, posve razumljivo, ne odaziva. Tada Heningovci, potpomognuti Gregorijancima, pripremaju oružani otpor, te im polazi za rukom početkom 1565. istjerati Tahovu obitelj s imanja. Nakon tog čina Uršula i njezini zetovi gube potporu bana, koji poziva u dvije optužnice susjedgradsko-stubičke kmetove na sud zbog sudjelovanja u protjerivanju Jelene Zrinske, Tahove žene, i njezine djece.⁹⁰ Vladar je također na strani Taha, i zato povjerava banu novu zadaću, naime, da makar silom otme Uršuli Tahovu polovicu posjeda.⁹¹ Ban zatim poziva plemstvo na oružje pod Susjedgrad, ali mu se ono uglavnom ne odaziva, i njegova je vojska sramotno poražena pod gradom (3. VIII 1565). Uršula vrlo kratko uživa u pobjedi. Tah se vraća na posjed, a ona bježi svjesna svoje krivnje. Upravo u tom trenutku vladar će iskoristiti Uršulin »griješ« za sebe. Naime, prema normalnom pravnom postupku Uršula je mogla izgubiti svoje posjede tek nakon presude redovnog suda. Međutim, vladar, da ne bi izgubio Uršulinu polovicu, jednostavno odlaže sve do 1571. bilo kakav postupak protiv Uršule i *drži njezinu polovicu susjedgradsko-stubičkog posjeda!* Najprije je daje na upravu banu Petru Erdedu, a nakon godine dana, tj. 1566. uvedena je trogodišnja komorska uprava nad Uršulinom polovicom, To je doba najvećih smutnja i nepravilnosti na vlastelinstvu. Prema najnovijoj izdanoj građi vrlo se jasno razabire da komorski upravitelj Stjepan Grdak neprestano optužuje Taha na dvoru i kod ugarske komore, da nagovara kmetove protiv njega, vjerujući da će mu poći za rukom da ga istjera s posjeda. Promjenu u te odnose unosi opet vladar, koji je Tahu *dužan* više od 4800 forinti. Za taj dug Tah dobiva u zakup i Uršulinu polovicu posjeda (21. VI 1569).⁹² Sve do 19. VIII 1571. Tah će stvarno »vladati« na posjedu sam. Novo izdani dokumenti ne ostavljaju nas u sumnji kakav karakter ima dvogodišnja Tahova »samovlada« na susjedgradsko-stubičkom posjedu. Protivno svim tvrdnjama historiografije koja je smatrala i smatra da je to doba najvećeg Tahova nasilja,⁹³ dokumenti pokazuju da nijedan podložnik ne podiže bilo kakvu tužbu protiv Taha. Ali, valja imati na umu da je Maksimilijan sve do 1569. *nezakonito* držao Uršulin dio i da ga je isto tako *nezakonito* dao dalje Tahu u zakup. U zakupnoj se ispravi, doduše, kaže »usque ad iuris

⁸⁷ Pred zagrebačkim kaptolom se pojavljuju s prosvjedom podban Ambroz Gregorijanec, članovi obitelji Hening i ban Petar Erded, koji osporavaju Tahovu kupnju. Njima se pridružuje i »universitas nobilium generacionis de Felsew Zthobycza« (J. Adamček, *Grada*, str. 166), a među njima je i Stjepan Gregorijanec.

⁸⁸ Ostrogonjski nadbiskup Nikola Olah zove 20. VII, »authoritate Imperatoria et regia«, posredstvom zagrebačkog kaptola Taha da vrati kupljeni posjed (J. Adamček, *Grada*, str. 168—169).

⁸⁹ J. Adamček, *Grada*, str. 175—177.

⁹⁰ *N. dj.*, str. 178—189.

⁹¹ *N. dj.*, str. 193.

⁹² *N. dj.*, str. 264—265.

⁹³ Vidi, na primjer: B. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962, str. 211.

reuisiionem«, dakle do procesa protiv Uršule. Oslobođen od nesnosne komorske uprave, Tah se od 1569. dalje gotovo preporuča i vrlo mnogo sudjeluje u javnom životu; on stvarno vodi slavonsko plemstvo.⁹⁴ No Maksimilijan nije bio čovjek koji bi održao svoju riječ. Pošto se svota koju je bio Tahu dužan osjetljivo smanjila na 888 forinti, on više ne treba Taha i pomišlja na *dalju trgovinu* u Uršulinom polovicom. Zato najzad polovicom 1571. dopušta da se Uršula iskupi od svog »grijeha«, tj. »izdajstva«,⁹⁵ ne baš malom svotom od 10.000 forinti! Ogorčenom Tahu ne koristi ništa pozivanje na zakupni ugovor⁹⁶ jer je Uršula najzad kupila vladarevu naklonost. Maksimilijan je još jedino toliko obziran da mjesto Uršule preuzima njezinu polovicu ponovo komorska uprava, ali tada se ponovo obnavljaju sukobi, koji su žešći nego prije. Kmetovi koje potiče Uršula i komorski upravitelj tjeraju Taha i članove njegove obitelji s posjeda, ubijaju njegove ljude i najzad zauzimaju stubički kaštel.⁹⁷ Tada je vladar primoran predati Uršuli njezinu polovicu, i ona zaista ljeti 1572. dolazi ponovo na posjed.⁹⁸ Vladar, koji je primio od Uršule toliki novac, stoji odlučno na njezinoj strani i sasvim zapušta Taha, premda je već desetljećima vjerni dvorski službenik. Posljednji udarac mu zadaje kad potkraj 1572. šalje u Slavoniju neposredno Tahu vesprimskog biskupa Stjepana sa zadaćom da Taha *nagovori da se povuče s posjeda!* Neka Uršulin zet Stjepan Gregorijanec prekupi od Taha njegovu polovicu, pa će se najzad riješiti dugotrajni sukobi između suparnika. Još na siječanjskom saboru (18. I 1573)⁹⁹ obje stranke prosvjeduju zadržavajući svoja prijašnja mišljenja, ali neposredno nakon završetka sabora, na pregovorima u Zagrebu, *Tah konačno pristaje da Gregorijanec prekupi njegov dio posjeda.*¹⁰⁰ To je najpresudniji trenutak u prethistoriji bune 1573. Naime, Gregoriću i vojničkom vodstvu bune ne preostaje drugo nego da podignu oružani ustanak jer je od dolaska Gregorijanca za vlastelina postalo dotadašnje načelo »borba protiv Taha« *jednostavno bespredmetno!* Zato Gregorić odbija na sastanku u Zagrebu da dá ruku Gregorijancu i tri dana zatim diže buću. Prema tome, vladareva ne baš suviše čista trgovina sa susjedgradsko-stubičkim posjedom uzrokom je u krajnjoj liniji i oružanom ustanku koji izbija potkraj siječnja 1573. na Tahovu posjedu. Dakako, na oružani ustanak djeluju i neki drugi elementi, ali vladarevo uklanjanje Taha stavlja vojnike na susjedgradskom dijelu vlastelinstva pred odluku: hoće li priznati Gregorijanca za vlastelina i potpuno se smiriti ili će u očajnom i nedovoljno pripremljenom ustanku pokušati da s novim geslom »za cara« postignu bar nešto od svojih ideala.

Prema tome, vladanje prve dvojice vladara iz habsburške kuće pokazuje koliko je hrvatsko i slavonsko plemstvo u cijelosti ovisno o njima. Upravo ta materijalna ovisnost plemstva stvarat će Ferdinandu i Maksi-

⁹⁴ O tome više vidi u III dijelu ovih priloga.

⁹⁵ Uršula i njezini rodaci su optuženi zbog protjerivanja banske vojske ispod Susjedgrada ljeti 1565.

⁹⁶ J. Adamček, *Grada*, str. 283, 284—285.

⁹⁷ Vidi: V. Klaić, *Tužba Franje Taha protiv kmetova Susjedgrada i Dolnje Stubice*, »Vj. Zem. arhiva«, XI, 1908, str. 134—136.

⁹⁸ J. Adamček, *Grada*, str. 293.

⁹⁹ *Acta comitialia*, II, str. 369—371.

¹⁰⁰ O dokazima da su se Stjepan Gregorijanec i Tah nagodili vidi: N. Klaić, *Novi pogledi na uzroke hrvatsko-slovenske seljačke bune 1573*, str. 291—298.

milijanu široku i sigurnu osnovu za izgradnju vlasti u hrvatskim zemljama. Nije, dakako, još uvijek riječ o svjesnom habsburškom apsolutizmu, već o posljedicama izvanrednog ratnog stanja u kojem se »antemurale christianitatis« može održavati samo čvrstom suradnjom s vladarem. Ugroženi položaj hrvatskih zemalja dovest će i do stvaranja Krajine.

3. Postepeno izdvajanje Krajine ili Granice

Već sama činjenica da je naziv *granica* prodro iz pučkog rječnika u službeni dvorski jezik dokazuje da se upravo na našem području stvara u XVI st. novi, dotad za habsburške zemlje nepoznat pojam. Ferdinand preuzima, zajedno s prijestoljem i krunom sv. Stjepana, i brigu za obranu ugarskih i hrvatskih zemalja. Štaviše, velikaši koji ga biraju za »prirodnog gospodara« smatraju dužnost obrane vladarevom prvenstvenom zadaćom i uvjetom bez kojega ga uopće ne bi priznali za vladara.

Premda odnos vladara prema hrvatskom plemstvu nije takav kakvim su ga njegovi »službenici« zamišljali, ipak, u krajnjoj liniji, zajedničkim naporima Habsburgovaca, njihovih nasljednih zemalja kao i hrvatskih i ugarskih pokrajina Turčin je zaustavljen pred Zagrebom i Siskom. Nema sumnje da se za obranu moglo učiniti i više nego što je učinjeno. Kršćanska je vojska rijetko napadala, ona se uglavnom branila. Neke slavonske i hrvatske utvrde posve nečujno, kako smo pokazali, mijenjaju gospodara, a druge se ruše jer ih nitko ne može braniti ni uzdržavati. Nestašica vojnika je u XVI st. očita.

Habsburgovci izgrađuju Krajinu na starijim temeljima, prije svega na osnovi koju je postavio još Matija Korvin. Prva čvrsta jezgra velikog krajiškog pojasa koji će se potkraj XVI st. protezati od Jadrana do Drave nastaje 1469, kad Matija Korvin, kao što je poznato, otima Frankapanima Senj i jedan dio Vinodola i organizira *senjsku kapetaniju*. Premda vladar tada obećaje da će Frankapanima vratiti grad i knežiju, ipak sve i dalje ostaje u rukama ugarsko-hrvatskih vladara.¹⁰¹ To je »kamen temeljac« na kojem se u XVI st. izgrađuje Krajina kao *niz utvrda* koje hrvatski i slavonski velikaši predaju u ruke vladara. Broj se utvrda u koje je vladar stavljao, ili točnije obećavao da će staviti svoje čete mijenjao. U prvoj polovici XVI st. uz senjsku već je organizirana i *bihačka kapetanija*.

Međutim, bilo da je riječ o naslijeđenoj vojničkoj organizaciji ili o novim habsburškim preuzetim utvrdama, već se od samog početka oštro postavlja *pitanje vojnika* koji će čuvati predane gradove hrvatskih velikaša. U početku velikaši oduševljeno predaju gradove Ferdinandu vjerujući da će ispuniti zadana obećanja. Još 1524. predaje Nikola Zrinski nadvojvodi Ferdinandu na dvije godine svoje utvrde na Uni, tj. Novigrad i Dobru Njivu, da u njih stavi po svojoj volji »annonam, commeatus, victualia, pabula, tormenta et alia instrumenta, gentes item suas militares et que alia sunt necessaria ad rem bellicam gerendam«.¹⁰² Kao što se iz ugovora razabire, utvrda je predana zato da se vladar potpuno brine za njezinu opskrbu. Knez Nikola dopušta, štaviše, da se

¹⁰¹ Vidi: V. Klaić, *Povjest Hrvata*, IV, str. 79—81.

¹⁰² R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I, MSHSM XV, 1884, str. 2—4. (dalje citiram *Spomenici Krajine*).

Ferdinand služi njegovim alodijem i vlastelinskim pravima jer je svjestan da je za uzdržavanje ratnih utvrda potrebno znatno više od vojnika. Posve je razumljivo da je Nikola u predanoj utvrdi zadržao i pravo da se njegovi podložnici slobodno kao i dotad kreću po čitavom vlastelinstvu; a i Ferdinand je dužan nadoknaditi sve štete koje bi zbog obrane utvrde nastale.

Ponekad se zbog tako predanih utvrda razvija čitava bitka između vladara i nezadovoljnog plemstva. Tako je Vuk Frankapan Brinjski zahtijevao od Ferdinanda natrag Brinje — koje je još u XV st. vrlo važna utvrda u senjskoj kapetaniji — tvrdeći da će ga on braniti bolje i s manje troškova nego sam vladar.¹⁰³ Premda mu Ferdinand odgovara da će dobiti grad natrag kad nastanu mirnija vremena,¹⁰⁴ vraća mu ga odmah, sigurno požalivši svoj čin. Očito je, naime, da je Vuk tražio utvrdu natrag zato što je htio da sam raspolaže vojnicima ili možda plaćama brinjske posade. Zato, čini se, brinjska posada (uz senjsku i otočačku) nekoliko puta moli Ferdinanda za zasluženu plaću.

Ovi problemi triju posada senjske kapetanije, odnosno Hrvatske krajine, nastali već oko 1530, vrlo jasno pokazuju da ni vladaru nije lako naći način da opskrbi i dalje uzdržava predane utvrde i posade. Jer velikaši se obično trude da vladar dobije u svoje ruke gole zidove, često ruševnih utvrda, i ponajviše ne dopuštaju da plaćeni vojnici uzimaju najpotrebniji živež s njihovih posjeda. Način na koji se 1540. pokušavala uzdržavati bihačka kapetanija vrlo je rijedak, tako da *opskrbljivanje krajiških utvrda* ostaje u XVI st. uglavnom *neriješen problem*. Naime, kad je bihačku kapetaniju držao Ferdinandov kapetan Martin Gall, on je u kraljevo ime predao Jurju Vragoviću kastrum Sokol uz uvjet da prihodima i prirodom s tog vlastelinstva izdržava bihačku posadu. Vragović je bio dužan sa svojim podložnicima ne samo obrađivati oranice nego i dovoziti vino u bačvama koje će sam načiniti!¹⁰⁵ Kako je Vragović tada varaždinski podžupan i službom je vezan u sasvim drugom kraju zemlje, sklopljeni ugovor nije ostvaren. Nato Ivan Lenković predaje Sokol Ladislavu Kerečenju, ali on dobiva utvrdu u ime duga i ne treba se brinuti za vlastelinske poslove.¹⁰⁶

Vladar i hrvatsko-slavonski sabor dobro su znali na koje utvrde treba posebno paziti. God. 1537. šalje sabor Ferdinandu popis utvrda u Hrvatskoj i Slavoniji »que indigent peditibus et pulueribus«.¹⁰⁷ Vrlo je značajno da tada od 16 predloženih hrvatskih utvrda samo 2 — *Bihać* i *Ripač* — drži Ferdinand, dok su sve ostale (Krupa, Novigrad, Otok, Bušević, Cetin, Slunj, Izačić, Tržac, Drežnik, Kobasić, Gradac, Hrastovica, Kostajnica i Dubica) u rukama velikaša, plemstva ili crkve. Naprotiv, od 26 slavonskih utvrda za koje sabor moli da im se pomogne, *nijedna nije u vladarevim rukama*.¹⁰⁸ Međutim, odnos se, kako je spo-

¹⁰³ Monumenta Habsburgica, I, str. 273—274.

¹⁰⁴ Monumenta Habsburgica, I, str. 302.

¹⁰⁵ Monumenta Habsburgica, II, str. 501.

¹⁰⁶ Monumenta Habsburgica, III, str. 364, 459, 460.

¹⁰⁷ Acta comitalia, II, str. 99.

¹⁰⁸ Ovo su »nomina castrorum in Sclauonia«: *Velika* »gospodina Nadažda«; *Subocka*, *Novigrad* i *Britvičevina* »plemića Svetačkih«; *Rasinja* i *Pakrac* »gospodina Zrinskog«; *Bijela Stijena* *Keglevića*; *Petrovina* *Ludovika Pakračkog*; *Čakoc* (? *Chakoccz*) i *Kamen-grad* (*Kewwar*) »gospodina Taha«; *Zelnjak* (? *Selynak*) i *Sirač* (*Zyrch*) plemića *Kaštelanovića*; samostan *Sredice* (*monasterium Zerdahel*) »gospodina Nadažda«; *Krištalovec* »gospodina Bačana«; *Dijankovec* *Petra Palfa*; *Dišnica* »različitih plemića«; *Voćin* (*Athyna*)

menuto, neprestano mijenja, i do osnutka Karlovca, tj. do osamdesetih godina XVI st., broj vladarevih utvrda neprestano raste.

1554. Kralj je najprije ulagao sredstva u utvrđivanje slavonskih tvrđava. Kad 1554. Ivan Ungnad kao kraljev savjetnik i komisar te »rerum bellicarum capitaneus generalis« prelazi čitavim krajiškim područjem, predlaže na saboru najhitnije poslove: treba što prije završiti sisačku utvrdu (zagrebačkog kaptola), popraviti ivaničku utvrdu i svršiti križevačku. Koprivnicu, Sv. Juraj (Đurđevac) i Prođavić (Virje), za koje je Ferdinand već žrtvovao mnogo sredstava, treba također završiti. Isto vrijedi za Kostajnicu, Novigrad, Gradec, Ludbreg »et alia castra finitima, que hactenus non exiguis impensis regie maiestatis reparata fuere, nunc vero plane desolate existunt«. ¹⁰⁹ Ungnad već tada predlaže staležima da se u Dalmaciji, Hrvatskoj ili Slavoniji podigne neka utvrda koja bi služila kao stalno sjedište u vrijeme rata vojnicima »ex Germania et aliis regnis et prouinciis«, a bila bi dobro opskrbljena ratnom municijom i potrebnom hranom. Smatra da bi se jedino iz takvih utvrda moglo uspješno boriti protiv neprijatelja.

No što se tiče dovoza drva za utvrde već se tada pokazuju nepremostive poteškoće. Staleži, doduše, obećavaju, ali se ništa ne izvršava. Dakako, za najveći dio utvrda brine se sam sabor. Prije svega, crkvene utvrde u Pokuplju — Sisak, Pokuplje, Hrastovica, Petrinja i Gradec — ostaju na brizi stanovnicima između Save i Kupe. Utvrde Prekovrški i Zrin utvrđuju koloni iz Vranograča i Podzvizda, a Blinju podložnici topuskog opata. Briga o utvrđivanju Svinjici »in confinibus Croacie« povjerena je od 1557. banu Petru Erdedu. Drežnik, Modrušu, Tržac i Slunj utvrđuju uglavnom frankapanski podložnici i neki plemići (Smerčkovići, Vladihovići i Klokočani). ¹¹⁰ Na saboru koji je određivao radnu snagu za utvrđivanje naročito se isticalo da su plemići dužni pomoći pješacom tlakom pri utvrđivanju spomenutih utvrda. Za utvrđivanje Sturlića određeni su »nobiles de Zaversje«. ¹¹¹

Urbana Bačana; Rakovec Ladislava More; Bela i Oporovec Franje Kapolnaja; Drnovec (Darnocz) i Sv. Nikola (Zenth Myklos) pokojnog Ladislava Banfa; Korog (Korogh) Baltazara Banfa; Brezovica (Berzewce) plemića Kerečenja i Kružića; Pašćinec (Pašchyncz) Jurja Paška; Račica-Sv. Ivan (Rachyzy Zenth Isthwan) »gospodina Taha«. (Acta comitialia, II, str. 99). Vrlo zanimljiv je i popis slavonskih utvrda iz 1540. ili, točnije, oko te godine, koji je sastavljen očito za dvor, jer se uz svaku utvrdu navodi što treba s njom učiniti. Uz Savu su u tom popisu: *Bijela Stijena* (Feyerkew) Petra Keglevića, koju treba srušiti ili neka je Keglević održava na svoj trošak; naprotiv, *Velika Tome Nadažda* »tenenda pre omnibus, quia tantum prouentum habet, vt bene tenere possit«. Za *Ustilonju* Petra Keglevića i njegov *Novigrad* ne piše ništa što treba učiniti. Ali neka se održavaju: *Dijankovec* zagrebačkog biskupa, *Mostavina* i »*Zarwaskew*« Erdeda, dok se *Ivanić* i *Garić* prepuštaju zagrebačkom biskupu, koji za njih moli pomoć. Uz Savu je još *Božjakovina* »gospodina Zrinskog«, koju treba srušiti. Zatim se nabrajaju »arces prope Drauum«: *Jalžabet* (Zenthersebeth) Ladislava More »vulcano tradetur«; *Virovitica* Stjepana Banfa i *Grđevac* (? Gorbonok) Franje Taha treba uzdržavati; naprotiv, *Brezovica* Ladislava Kerečenja »diruatur«. *Djurdjevac* (Zenthgyerghwara), *Prođavić* (Virje) i *Koprivnica* »Hamponis, ex prouentibus propriis teneantur«. *Rasinju* Ludovika Pakračkog i *Ludbreg* Ivana Turoca treba također održavati. Za *Varazam*, *Betu*, *Vitnicu* i »*Pentho man*« ne kaže se ništa. Broj »arces in medio regni« mnogo je veći i mnoge se prema prijedlogu ruše. Na primjer, *Dobra Kuća* Franje Sekela, *Sirač*, »*Stihnyck*« Kaštelanovića, *Čakovec* F. Taha, i *Petrovina* Ludovika Pakračkog, »*Kontholcz*« i »*Bocha*« Ladislava More. Ostalih 21 (Našice, Orahovica, Sv. Nikola, Drnovec, Voćin, Stupčanica, Bela, Pakrac, »*Gorydnyca*«, *Krištalovec*, *Novigrad*, *Medjurić*, *Cazma* Ladislava Mora, »*Gadocz*«, »*Chayalowcz*«, *Streza*, *Cirkvena*, *Lovrečina* [Zenthleryncz] Ivana Svetačkog, *Dubrava*, *Lovrečina* zagrebačkog biskupa i *Križevac*) ostaju kao što su bile. Vidi *Monumenta Habsburgica*, III, str. 491—493.

¹⁰⁹ Acta comitialia, II, str. 415—419.

¹¹⁰ Acta comitialia, III, str. 7.

¹¹¹ Acta comitialia, III, str. 8.

Ivan Lenković, kome je tih godina povjereno zapovjedništvo nad Krajinama, spreman je sve učiniti za obranu, i zato zove bana Petra Erdeda na sastanak, ali mjere koje će 1558. predložiti tako su »korjenite« da se većina hrvatskih velikaša ne odaziva banovu pozivu na sabor. Knez Stjepan Blagajski je unaprijed bio upozoren »da će nam to spraviše sim kruto dožgati«, kako banu piše njegov kolega knez Nikola Frankapan, i zato neće doći.¹¹² Pa premda i sam knez Nikola vidi »spravišću veliku potrebu, da bi nam ki godi red učinili med sobom, da se skupa branimo što moremo, da tako ova nevolna zemla prez reda ne gine«, ipak ni on ne dolazi na sabor. I knez Nikola Zrinski ispričava se što neće doći na sabor u Steničnjak.¹¹³ Njihova »abstinencia« postaje razumljiva kad pročitamo iz saborskog zapisnika što se u Steničnjaku vijećalo. Naime, na saboru je donijeta kraljevska zapovijed o rušenju Zrina, Slunja (utvrde i varoši), Komogovine, Prekovrškog, Gradeca i Svinjice, koju staleži nisu bili spremni poslušati.¹¹⁴ Regnikole upozoravaju sa sabora vladara kako se već sto godina bore protiv Turaka žrtvujući sve što imaju, pa neka on sada preuzme ove utvrde koje želi da se sruše. Uostalom, neka pogleda na njihovu krvavu borbu protiv Turaka i vjernost prema sebi i neka izvrši svoja obećanja postavivši na Krajinama sigurne straže. Kako je u Steničnjaku skupljeno *hrvatsko plemstvo* — to je posljednji hrvatski sabor! — članovi sabora zamjeraju Ferdinandu i to što se brine samo za »arces finitimas regni Hungarie et Sclauonie«, tj. za Križevac, Ivanić, Koprivnicu, Sv. Juraj (Đurđevac), Baboču i Siget, koje je preuzeo, a zapušta hrvatske utvrde, premda su one »clipeus« drugim narodima. Nadoknađujući vladarev nemar, sabor stvara zaključak o posebnom utvrđivanju nekih utvrda u Hrvatskoj (Krupe, Tržca, Slunja, Otoka i Buševića) i o postavljanju *straža* (excubias siue vigilis vulgo ztrasa vocatis) na 18 mjesta po Hrvatskoj.¹¹⁵ Krajiški zapovjednik Ivan Lenković, doduše, prosvjeduje protiv saborskog zaključka,¹¹⁶ ali regnikole ipak ostaju pri svom mišljenju. Ban javlja vladaru da će se plemstvo radije raseliti nego da odustane od svojih namjera. Oni su vjerni službenici kraljevi, ali neće dopustiti da njihovi kmetovi ruše vlastite utvrde.¹¹⁷ Lenković pokušava zatim da na drugi način »zaštiti« Hrvatsku krajinu. Kako je zapazio da »valida multitudo rusticorum Croaticorum ex ipsis confiniis Croaticis in dies alio aufugare non cessat et sic confinia ipsa desolacioni ingruentur«,¹¹⁸ predlaže banu da javno proglasi zabranu iseljavanja. Uhvate li postavljene straže na prijelazima nekog u bijegu, neka ga na prvo drvo objese, a djecu i žene potope! Dakako, takvim se mjerama Hrvatska krajina teško mogla zaštititi. Kako je vladaru na neki način najavljen neposluh, za koji su velikasi mogli očekivati kaznu, jer su skloni, kako se pričalo na saboru, voditi pregovore s Turcima,¹¹⁹ plemstvo se posvećuje poslovima oko utvrđivanja hrvatskih utvrda. Na spomenutom se saboru vrlo detaljno

1558.

?!

¹¹² Acta comitialia, III, str. 17.
¹¹³ Acta comitialia, III, str. 17—18.
¹¹⁴ Acta comitialia, III, str. 22.
¹¹⁵ Acta comitialia, III, str. 25—26.
¹¹⁶ Acta comitialia, III, str. 27—28.
¹¹⁷ Acta comitialia, III, str. 30.
¹¹⁸ Acta comitialia, III, str. 53.
¹¹⁹ Acta comitialia, III, str. 57.

navode upute o gotovo svim onim utvrdama koje nisu pripadale kraljevskim kapetanijama u Bihaću, Ogulinu i Senju.¹²⁰

U takvim međusobnim odnosima broj se kraljevskih utvrda u Pokuplju ne povećava, premda će vladar nastojati da i u neke utvrde, kao što je kaptolski Sisak, stavi svoje posade. No zagrebački kanonici, koji uz ne male troškove grade novu ključnu utvrdu — *Sisak* je prema zaključku sabora 1570. »a partibus hostium fidei christiane vere clavis fluviorum Zawi et Colapis«¹²¹ — ne puštaju sve do kraja stoljeća vrhovne krajiške kapetane i njihove vojnike u tu svoju utvrdu. Isto tako se ne ostvaruje Maksimilijanova želja da 1570. iz Nadaždova Steničnjaka načini svoju utvrdu.¹²² Shvativši da će obrana Pokuplja ostati dužnošću hrvatskog plemstva i velikaša, sabor se 1577. ne ustručava, kako ćemo još kasnije vidjeti, »pecunie fumales« pretvoriti u stražarsku službu.¹²³

Ipak neposredno prije osnutka Karlovca Habsburgovac drži na Hrvatskoj i Slavonskoj krajini *oko 100 utvrda pod svojim zapovjedništvom*. Naime, štajerski, kranjski i koruški staleži šalju 1577. iz Beča »die kriegstat Windischer vnd Crabatischer graniczen« s točnim popisom vojnika i utvrda na obje Krajine, a nadvojvoda Karlo i sam daje nadvojvodi Ernestu podatke o stanju na Krajinama iste godine. Izvještaj nadvojvode Karla je vrlo zanimljiv.¹²⁴ On priznaje da se *Hrvatska krajina* sastoji od 52 utvrde (An der Crabatischen gränicz seind vorhanden 52 heuser) kojima su potrebne posade i straže, a dužina je Krajine 36 ugarskih milja. Glavna su središta Hrvatske krajine (die fürnemisten haubt vnd granicz fleckhen) Senj, Bihać, Hrastovica (dotad biskupska) i Ogulin. Senj zapovijeda nad osam »andere geschlossen oder granicz heuser«. To su Ledenice, Brinje, Brlog, Otočac, Prozor, Dabar, Jeseniše i Bag. Bihać ima, naprotiv, 25 »orth vnd graniczheuser« koje je dužan braniti.¹²⁵ Hrastovica je kao treće središte Hrvatske krajine vrlo velika — tada se sama sastoji od dvije utvrde — i povjerena joj je obrana nad 12 utvrda u okolici (Blinja, Vinodol, Bojna, Gora, Ajtić, Mazin ili Dugi Šimon, Kaštel, Greda, Mutnica i Donji i Gornji Gradac, Zrin i Gvozdanško). Ogulin leži prema Kranjskoj i podložno mu je 5 utvrda (Modruš, Plaški, Svetice, Sv. Juraj, Tounska Peć i Ključ). Karlo zatim nabraja kakvo se oružje i ratne sprave nalaze u spomenutim utvrdama i koliko bi ga još trebalo dovesti.

Slavonska krajina (Windisch granicz) ima prema istom izvještaju nadvojvode Karla ova najvažnija središta: *Ivanić, Križevci, Koprivnica, Varaždin i Zagreb*. Nadvojvoda je svjestan da bi kaptolski Sisak mogao biti jedna od najsigurnijih utvrda, ali u njemu nema carskih četa. Stoga ostaje Ivanić kao »erste vnd eusseriste graniczhauss herdisshalb der Saw«, koji zajedno sa sedam njegovih utvrda treba još dobro opskrbiti

¹²⁰ Acta comittalia, III, str. 58—59.

¹²¹ Acta comittalia, III, str. 288.

¹²² Acta comittalia, III, str. 281.

¹²³ Acta comittalia, III, str. 499.

¹²⁴ Spomenici Krajine, I, str. 41—44.

¹²⁵ Spomenici Krajine, I, str. 41. Bihać »so am miterspil der Crabatischen graniczen, doch gar weit hinauss gegen den feindt ligt«, a utvrde koje opskrbljuje vojskom i municijom su ove: Ripač, Sokol, Drežnik, Tržac, Slunj, utvrda i varoš Cetin, Izačić, Toplički Turanj, Brekovica, Ostrožac, Kremen, Hojsić, Blagajski, Hresno, Gornja Kladusa, Sv. Juraj u Ostrožačkoj šumi, Podzvizd, Peć, Sturlić, Vranograč, Perna i Kneja.

oružjem.¹²⁶ I Križevac je »haubtbefestigung« u sredini Slavonske krajine i ima oko sebe 12 »graniczheuser«.¹²⁷ Koprivnica je, naprotiv, »drit haubtfeste« uz Dravu i ima uz sebe 5 »orth vnd granycz heuser«,¹²⁸ dok je metropola Slavonske krajine Varaždin (uz njega su 4 utvrde), koji također treba dobro opskrbiti vojskom i oružjem.¹²⁹ Zatim nadvojvoda Karlo nastavlja: »Noch ist ain haubt graniz stat im Windischland Agram genannt, ligt an ainem orth, das mit Crobaten vnd Windischland guete correspondencz hat«; uz njega su njegovih 7 »heusser« (Bisag, Novi-grad na Savi, Hrastelnica, Rakovec, Lovrečina, Čejnova i Hum). Slavonska granica ima, dakle, svega 29 utvrda, koje su smještene od pokupske Hrastelnice do Drave.

Za problem o kojem ovdje raspravljamo postavljajući pitanje kakav utjecaj ima krajiška organizacija na planove Gregorića i njegovih drugova, vrlo je važno naglasiti poseban položaj Zagreba, točnije zagrebačkog Gradeca. Naime, ako priznanje nadvojvode o važnosti Gradeca kao krajiškog središta spojimo s izjavama pobunjenjika o »Khayserliche stell« ili o »carskoj upravi« upravo u tom mjestu, onda nam se sam od sebe nameće odgovor zašto kraljevski Gradec ima određenu ulogu u buntovničkim planovima. Gregoriću kao i drugim vojničkim zapovjednicima nije nepoznato da je to jedini slobodni kraljevski grad koji je zadržao svoj odličan položaj i u XVI st. nije došao pod vlast bilo kojeg slavonskog velikaša. Pedesetih godina radi ban Nikola Zrinski ozbiljno na tome da se Gradec, koji je i dotad imao gradske bedeme — što bolje učvrsti.¹³⁰ Štaviše, Ferdinand obećaje 1552. zagrebačkom biskupu da će utvrditi »arcem zagrabiensem«, dakle i biskupski Zagreb,¹³¹ ali se dobre namjere vladara razbijaju na pomanjkanju sredstava. Jer kad ban Nikola dolazi na Gradec da odredi što će se učiniti od ubrane tridesetine, ne nalazi ni obula!¹³² I sabor koji se 1557. sastaje na Gradecu moli vladara da svoj slobodni kraljevski grad, »koji je metropola istih kraljevstva njegova veličanstva«, što bolje utvrdi, kako ne bi, pošto — ne daj Bože! — padne, zajedno s njim propali i ostaci ovog kraljevstva, a ostalim bi nasljednim kraljevstvima njegova veličanstva zaprijetila očita opasnost.«¹³³ Bit će da je zahtjev sabora opravdan, jer se od 1552. ništa nije učinilo za obranu grada. Ferdinand, doduše, priznaje 1553. da je odlučio »die Stat Agram zu statlichen Gegenweer vnnnd Widerstandt des Erbfeindts der Notturfft nach befestigen vnnnd erpauen zulasse«, i zato šalje Gašpara Gotala kao nadzornika gradnje u Zagreb,¹³⁴ ali se sve konačno svelo na vladarevo dopuštenje da se zagrebačka tridesetina upotrijebi za popravak zidina. Zato Maksimilijan II 1573, obraćajući se

¹²⁶ Ivančić pripadaju: Varoš Ivančić, Kloštar Ivančić, Lupoglav, Božjakovina, »Gornez« i Sv. Križ.

¹²⁷ To su: Vrbovec, Gradec, Sv. Petar, Cirkvena, Sv. Juraj, Glogovnica, Opatovac, Sv. Ivan i Trem.

¹²⁸ Đurđevac (Georgenschloss), Prodavić (Virje), Drnje, Novi-grad, i Đelekovec.

¹²⁹ Uz Varaždin pripadaju: Remetinec, Toplice, Ludbreg i Rašinja.

¹³⁰ Acta comitialia, II, str. 370.

¹³¹ Acta comitialia, II, str. 374.

¹³² Acta comitialia, II, str. 369.

¹³³ Acta comitialia, III, str. 8. »... dignetur eius maiestas ad ciuitatem suam regalem Montisgrencensem, que est metropolis istorum regnorum sue maiestatis, aliqua vltiori communicacione et fortificatione clementer prouidere, ne amissa ea (quod deus auertat) et reliquie huius regni ex ea pereant ac reliquis regnis sue maiestatis hereditariis euidentis periculum immineat.«

¹³⁴ Monumenta Habsburgica, III, str. 452.

»vernomo ljubljenomo Vido od Haleka, našemo vičniko i generalo slovinške Krajne«, daje »milostivno na znanje« da su »purgari toga mista Zagreba v slovinskom ursagu stojeći, svojim blagom i terštvom na svih stranah na colih i harmicah slobodni«. Neka ubranu godišnju svotu tridesetine utroše na potrebe grada i »onomu zido verno postave, poprave i vdelažo«. Vladar je saznao da je »ona tvrđa zlo spravna i po imeni oni turni i zid vas gol nepokriven; i na mnogih mistih ni štige na zidu nije da bi se moglo na zid berzo šetovati i v vrimeno neprijateljlo na prvo stati i braniti se.« Kako se od smrti Lenkovića nitko za njih nije brinuo, Maksimilijan sada »nosi na nje v tom ni malo serca« tražeći da zid, tornjeve i sve utvrde što brže poprave. Račun neka pošalju ugarskoj komori, ali neka i purgari »bolju pasku na ti varoš nose, nego su do sih dob«. ¹³⁵ Ferdinand je još 1550. uvidio da gradu treba poseban *topnik* (bombardarius), »sine quo ciuitas ipsa propter Turcarum confinia hoc induciarum tempore absque periculo conseruari non posset«. Novi topnik neka se također plaća od tridesetine. ¹³⁶

Prema tome, nema nikakve sumnje da Gradec u doba seljačke bune ima sve preduvjete da ga kao hrvatsku metropolu i važno graničarsko sjedište zapaze oni buntovnici koji u caru gledaju svog budućeg gospodara. Nijedan drugi od nekadašnjih slobodnih kraljevskih gradova srednjovjekovne Slavonije ne uživa položaj kakav ima Gradec. Varaždin je imao sličan položaj i u XVI st. je najvažnija krajiška utvrda, ali Habsburgovac upotrebljava svoju vlast nad gradom da njime — trguje. God. 1541. Ferdinand preuzima grad kao ošasno dobro i građani ga mole da ih ne daruje nekom svom velikašu, našto im on ne baš ljubezno odgovara da to neće učiniti bez velike potrebe. ¹³⁷ I doista, već 1543. zalaže grad i županiju Ivanu Ungnadu i nalaže građanima da Ungnada i njegove nasljednike priznaju kao gospodare i vrše im uobičajene službe. Ferdinand je dužan Ungnadu 5000 forinti, a on je ne samo njegov savjetnik nego i štajerski kapetan i vrhovni zapovjednik »provincijalnih« četa u Ugarskoj i Slavoniji (supremus capitaneus gentium priuinciarum nostrarum hereditarium in regno nostro Hungarie et Sclauonie). ¹³⁸ Dakle, kralj žrtvuje svoj grad u korist čovjeka koji »kreditira« obranu i utvrđivanje Krajine, a to je pojava koja je u XVI st. gotovo pravilo.

Tako se *krajiški skelet*, koji u doba seljačke bune čini oko 100 utvrda na izduženom pojasu od Drave do Jadrana, prelama upravo na području Zagreba i Gradeca, na mjestu koje ima i povoljan geografski smještaj. Ovdje se ukrštavaju putovi koji spajaju istok sa zapadom i sjever s jugom. Mjesto je, dakle, moglo i buntovnicima odlično poslužiti kao uporište u borbi protiv Turaka. Jer ne valja zaboraviti da *buntovnički plan stvara vojniki!*

Međutim, predajom utvrda u vladareve ruke i prijelazom hrvatskog plemstva i velikaša u njegovu službu riješen je samo jedan dio problema

¹³⁵ *Spomenici Krajne*, I, str. 19—20.

¹³⁶ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 383.

¹³⁷ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 79. Ferdinandu su 1541. uz Varaždin pripali i Đurđevac i Zdenči kao ošasna dobra, nakon smrti Ane, kćeri Stjepana Batora. Varaždinci mole Ferdinandu »quod maiestas vestra hanc ciuitatem nemini inscribat et neque donet, sed pro sacro diademate maiestatis vestre regni Hungarie perpetuo eam seruet«. Ferdinandov je odgovor: »... quod ipsam ciuitatem nemini inscribet uelque modo alienabit sine vrgenti maiestatis sue necessitate« (*Monumenta Habsburgica*, III, str. 65).

¹³⁸ *Acta comitialia*, II, str. 313—314.

oko obrane zemlje od Turaka. Mnogo teže pitanje ostat će tijekom čitava stoljeća *problem vojnika* koje je trebalo smjestiti u krajiške utvrde. Naime, trebalo je riješiti dva osnovna pitanja: da li će vojnik u utvrđi biti *domaći čovjek*, podložnik velikaša ili plemića koji za njega prima i plaću, ili *stranac* (*miles extraneus*), također *plaćenik* (*stipendiarius*), koji dolazi izvana. Čini se da hrvatski velikaši u načelu uzimaju u službu svoje podložnike, dok se u vladarevim utvrdama, na primjer u Ivaniću, nalaze njegovi plaćeni vojnici, posade kojima postavlja za zapovjednike i svoje ljude. To su vrhovni zapovjednici »naših četa« ili »četa iz naših nasljednih zemalja«, kao što je nakon Kocijana postao Nikola Jurišić »*generalis capitaneus exercitus nostri in Scclauonia*« (on je osim toga bio donjoaustrijski kapetan). Jurišić kasnije nosi naslov »*generalis capitaneus sacratissime maiestatis*«, a njega će 1539. zamijeniti Ivan Ungnad, kojega Ferdinand imenuje »zu Obristen veldhauptman der niderosterreichischen, Windischen und Crabatischen lande«. Ungnad će kasnije preuzeti i vrhovno zapovjedništvo nad carskim četama i u Ugarskoj, a u istoj će se časti naći 1549. i Luka Sekel — samo s tom razlikom da je Sekelevo zapovjedništvo ograničeno na Slavoniju.¹³⁹

I ovi »supremi capitanei« — među kojima se posebno svojom sposobnošću isticao Ivan Lenković — kao i kasniji *namjesnici vrhovnih krajiških zapovjednika* (vidi na primjer 1570, kad tu čast vrši Herbart Auersperg — »*supremus regni nostri Croacie capitaneus locumtenens*«)¹⁴⁰ vrlo su teško nalazili zajednički rječnik s banovima, koji su po svom položaju već stoljećima »supremi capitanei regni«. Samo se po sebi razumije da u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji, u kojima još uvijek nije sasvim jasno razgraničeno vojničko zapovjedništvo bana i krajiških vrhovnih kapetana, mora doći do sukoba. Sabor 1559.¹⁴¹ predlaže da kraljev vrhovni zapovjednik »ima vlast u ratnim pitanjima nad svima onima koji služe pod njegovim zapovjedništvom kao plaćenici njegova veličanstva«. Neka takve vojnike kažnjava kad nanose štete »jadnim kmetovima«; neka, naprotiv, ban »prema svojoj službi i starom običaju i slobodi kraljevstva« nastoji da se štete nanesene regnikolama što prije nadoknade. A što se obrane zemlje tiče, neka ban i vrhovni kapetan »mutuam inter sese habeant intelligenciam« i neka se zajednički brinu za red ondje gdje boravi krajiška vojska.

No, čitav niz poslova spojenih s problemom obrane nuđa u XVI st. preobilne mogućnosti za sukobe između dvaju najviših vojničkih zapovjednika u zemlji. Bilo da vrhovni kapetani u carevo ime nadziru kako se troši novac koji vlada daje za velikašku ili bansku vojsku, bilo da je riječ o opskrbi carske vojske, o gradnji ili utvrđivanju krajiških utvrda itd. Ban u načelu stoji uz plemstvo i velikaše, što znači sa saborom na jednoj strani, a krajiški zapovjednici na drugoj strani, tako da nesuglasice često sprečavaju uspješne zajedničke akcije. Antagonističke odnose pojačavaju zloupotrebe nekih krajiških zapovjednika koji se pretvaraju u malu vlastelut i upotrebljavaju kmetove s područja svoje utvrde za svoju korist.¹⁴²

¹³⁹ O »vrhovnim kapitanima vojske iz austrijskih zemalja od 1526. do 1568.« vidi: V. Klaić, *Povjest Hrvata*, VI, str. 19—20.

¹⁴⁰ *Acta comittalia*, III, str. 281—282.

¹⁴¹ *Acta comittalia*, III, str. 55.

¹⁴² Vidi, na primjer, jednu od tužbi na koprivničkog kapetana u *Acta comittalia*, III, str. 332.

Međutim, Slavonija ima još od Matije Korvina pravo da u posebnim slučajevima postavlja svog *kapetana kraljevstva* (*capitaneus regni*). Pitanje se tog prava slavonskog plemstva počinje postavljati 1536, kad je na križevačkom saboru prevladala Ferdinandova stranka, pa se skupljenom plemstvu činilo da je slobodan izbor kapetana kraljevstva »contra consuetudinem et libertatem regni«. Neka ipak velikaši izaberu kapetana između plemića (*ex statu nobilitatis*), ali on će biti podložan »generaliter capitaneo sue maiestatis«. ¹⁴³ Kako se kapetan bira između plemstva, velikaši, potcjenjujući njegovu službu i značenje uopće, zaključuju dalje da on bez znanja kraljevinskog blagajnika ne smije nikoga uzeti u svoju službu. ¹⁴⁴ Stoga nije slučajno da se ta čast, koja je nekoć bila jamstvo slobode malog plemstva, u XVI st. postepeno gubi, a plemići odlaze u velikašku ili kraljevu službu. Uostalom, u drugoj polovici XVI st. prelazi čast vrhovnog kapetana kraljevstva na bana, u čijim se rukama na taj način usredotočuje civilna i vojnička vlast u kraljevinama.

Broj vojnika plaćenika koje Habsburgovac uzdržava na Krajini tijekom stoljeća stalno se povećava. Već 1530. načinjen je na saboru u Windischgrätzu prijedlog koliko bi Štajerska, Koruška, Kranjska i Istra trebalo da u hrvatskim utverdama drže vojnika da bi se uspješno branile od Turaka. Tada je predloženo da Klis opskrbe sa 70 vojnika, Senj sa 150, Otočac sa 40, Brinje sa 32, Bihać sa 70, Ripač sa 50 i Kamengrad sa 12, što iznosi 424 vojnika. ¹⁴⁵ Kako je svakom vojniku predložena mjesečna plaća od 4 rajnska forinta, to bi uzdržavanje posada, bez zapovjednika, iznosilo 1696 rajnskih forinti ili na godinu 20.352 forinta. Međutim, iz istog je vremena sačuvan prijedlog o broju vojnika koje »maiestas regia« treba držati za rata i mira u Slavoniji, i to »propter reparandum et fortificandum regnum et auctoritatem suam«. Samo za 2000 konjanika iznosio je predračun 115.200 rajnskih forinti. No, kako bi trebalo, kaže se dalje, unajmiti i 400 »pedites Italos archibusones«, zatim 1000 martoloza, vrhovnom zapovjedniku platiti 10.000, a banu 1.000 forinti, nadalje, blagajniku u lustratoru 1.000 forinti, poslanicima i uhodama 6.000 i pokriti još neke druge troškove, to su svi predviđeni troškovi, uz najnužnije oružje, zahtijevali svotu od 232.836 forinti! ¹⁴⁶ Nije, dakle, teško razabrati da

¹⁴³ *Acta comitalia*, I, str. 335.

¹⁴⁴ Uostalom, nesigurno stajalište slavonskog plemstva 1536. vrlo dobro dolazi Ferdinandu iduće godine jer se postavilo pitanje tko će imenovati vrhovnog zapovjednika u predstojećem ratu. Kocijan kao kraljev čovjek osuđuje slavonske velikaše koji krše kraljevsko pravo s obzirom na to da izbor bana i vrhovnog vojničkog zapovjednika u ratu (*supremi bellorum capitanei*) pripada samo »kraljevskom veličanstvu« (*Acta comitalia*, II, str. 29). On smatra da su kapetani koje bira sabor i koji zapovijedaju kraljevskim četama »priuati capitanei«.

¹⁴⁵ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 469.

¹⁴⁶ Prema tekstu instrukcije koju 1536. (*Acta comitalia*, II, str. 470) dobiva Pavao Bornemissa trebalo je novac podijeliti ovakō: 1. Nikoli Gerendu, blagajniku i banskom namjesniku, 1000 forinti na mjesec, Šimunu Erdeđu, zagrebačkom biskupu, za kastrum Caprag (3) 3000 for., Ludoviku Pakračkom za 200 konjanika 4000 for. na godinu i još zbog neke tjelesne ozljede (vjerojatno u kraljevskoj službi) 2000 for.; Petar Keglević, Ivan Kaštelanović i Franjo Tah dobivaju za 50 konjanika po 1000 for. na godinu; Pavao Ratkaj za 32 konjanika 600 for., Franjo Zaj za 35 konjanika 700 for., Mihajlo Terek za 12 konjanika 200 for., Ivan Tumpić za 16 konjanika 320 for., Leonard Gruber za 25 konjanika 500 for.; zatim se navode svote nekih pomoći i dodaje se: »Comitibus regni Croacie provt necessitas postulabit, soluatur, quorum nomina et equitum numerus sunt ista«: Mihajlo Budušić 20 konjanika, Juraj Zimić 12, knez Juraj Slunjski 50, knez Blagajski 25, Vuk Frankopan Brinjski 32, Krsto Zrinski isto toliko, tako da su »comites Croacie« držali u vladarskoj službi 161 konjanika. Plaća je konjanika različita, a ovisi o tome da li je »kod kuće« (*quando domi residebunt*) ili nastane potreba da s banskim namjes-

Ferdinandove zemlje već u početku njegova vladanja odobravaju, bar formalno, za hrvatske zemlje manje od desetine svote koja je potrebna za pokriće troškova oko obrane. Zato nije slučajno da Ferdinand odrije rješava u Hrvatskoj i kasnije u Slavoniji problem obrane tako da uzima u svoju službu hrvatsko plemstvo i njihove ljude. Već 1530. čine hrvatski plemići posebnu »zajednicu« krajiških carskih vojnika i potpisuju se kao »tota communitas nobilium Croatorum nunc in stipendio maiestatis regie in confinibus Croacie«, a podvrgnuti su vrhovnom zapovjedništvu Ivana Kocijana, tada »capitaneo supremo maiestatis regie et regni Carniole«. ¹⁴⁷

Premda su brojevi i podaci koje štajersko-koruški i kranjski staleži 1577. iskazuju na sastanku u Beču o stanju vojske na Krajinama bez sumnje pretjerani, ipak odražavaju donekle stanje posada u obje Krajine u to vrijeme. Naime, »suma gannzen Windisch granizen Kriegsuolkh« iznosi: 2058 vojnika, i to 584 husara, 250 »arkubuzira«, 417 »njemačkih slugu« (Teutsche knecht) i 1807 haramija. Najviše je vojnika smješteno još uvijek u najvećim utvrdama, ali kao i tridesetih godina broj vojnika koje bi trebalo još dovesti za uspješnu obranu iznosi gotovo trećinu već dovedenih. Na Slavonsku krajinu treba dovesti 654 pješaka i 359 konjanika, a na Hrvatsku krajinu 821 pješaka i 727 konjanika. ¹⁴⁸ Broj vojnika u posadama na Hrvatskoj krajini je veći nego na Slavonskoj granici. Iznosi 3.696 vojnika (708 husara, 250 arcubuzira, 265 »njemačkih slugu« i 2475 haramija). ¹⁴⁹ Najveće posade su u Senju i Bihaću, no za obje je utvrde zatraženo još vojnika. Zatražene svote za uzdržavanje posada na obje Krajine vrlo su velike. Za Slavonsku se zahtijeva, odnosno troši 13.804 forinta na mjesec ili 165.648 forinti na godinu, a za Hrvatsku krajinu 20.014 forinti na mjesec, odnosno 240.168 forinti na godinu, što čini ukupno 33.818 forinti na mjesec ili 405.816 forinti na godinu. ¹⁵⁰ Ovim brojevima nisu, po svoj prilici, vjerovali ni u njemačkom carstvu. Naime, prema nekim tužbama krajišnika razabire se da je vojnik na Krajini izložen različitim zloupotrebama koje ga biju sa svih strana. Prije svega, vladar nastoji da na njemu uštedi novac. Tako je Ferdinand pokušao 1537 neposredno prije »generalne ekspedicije«, iskoristiti situaciju i smanjiti mjesečnu plaću konjanika, plaću koja je ionako bila mala. ¹⁵⁰ Saborski poslanici odbijaju Ferdinandov prijedlog i upozoravaju vladara da Mlečani plaćaju konjanicima 6 forinti na mjesec i posebno opskrbljuju konje, a »ioanisti« (zapoljevci) povrh toga dopuštaju svojim vojnicima slobodnu pljačku. Neka, uostalom, to ne čini, jer će tada njegovi konjanici doći u smiješnu situaciju: imat će, naime, manju plaću od pješaka! (pješak tada ima 3 forinta i 20 denara na mjesec)! Upozoravaju također vladara da je na trgovima sve skuplje, a plijena uopće nema. ¹⁵¹

Tužba što je 1555. upućuju Ferdinandu »vniuersi capitanei et waywode in confinibus regnorum Croatie et Sclauonie« ¹⁵² otkriva zloupotrebe

nikom idu u rat (per locumtenentem banatus nostri ad expeditionem aliquam eos cogi oportuerit). U prvom slučaju dobiva »po konju« 20 forinti na godinu, a u drugom »secundum temporis exigenciam«. Prema tome, plaće konjanika koji su 1536. u službi hrvatskih velikaša i plemića iznose 3220 forinti; dakako, u slučaju da su hrvatski velikaši dobili predviđeni broj konjanika i plaće za njih.

¹⁴⁷ Acta comitialia, I, str. 00.

¹⁴⁸ Spomenici Krajine, I, str. 38—39.

¹⁴⁹ Spomenici Krajine, I, str. 38.

¹⁵⁰ Ferdinand tada plaća konjaniku 2 forinta na mjesec.

¹⁵¹ Acta comitialia, II, str. 95.

¹⁵² Acta comitialia, II, str. 445—446.

vojnih zapovjednika i opskrbnika. Spomenuti kapetani i vojvode uvjeravaju Ferdinanda da su poslušni svojim zapovjednicima Lenkoviću i Wildensteineru, ali da usprkos tome s plaćom koju dobivaju neće dugo izdržati u službi. Pojedini konjanik ima svega 7 1/2 krajcara »per diem et noctem«, što znači 285 krajcara na mjesec, a to je svota s kojom im je zbog skupoće nemoguće uzdržavati i konje i momke. Ali ni to nije sve. »Magister solucionis« oduzima svakom konjaniku po krucifer. Te zloupotrebe nema u Ugarskoj. Osim toga, zapovjednici im oduzimaju plijen koji im pripada, a oni idu po zapovijedi svojih kapetana u susret neprijatelju kad god ustreba. Kad napasuju svoje konje ondje gdje za to nađu priliku, odmah ih zovu pred banski sud. Njihovi konji, dakako, ne mogu biti bez trave, i kad već idu u obranu domovine, neka ih bar zbog takvih sitnica ne zovu na sud. No najteže im je putovati po plaću u Ptuj, gdje čekajući isplatu neki od njih potroše čitavu mjesečnu plaću. Zato mole da i u interesu Krajine plaću ponovo primaju u Varaždinu. Ovim zloupotrebama treba pribrojiti i prevare pri isplaćivanju plaća, koje nastaju zbog razlike u vrijednosti između ugarskog i rajnskog forinta. Naime, ako u dekretima nije posebno označeno u kojoj se vrijednosti krajiške plaće isplaćuju, razlika — koja na forint može iznositi i 40 krajcara! — svršava u džepu »magistra solucionis« ili »Kriegszallmaistera«. ¹⁵³ Tako se, na primjer, tuže senjska, brinjska i otočacka posada kako teško dočekuju plaće i kako ih njihovi kapetani varaju, tako da su oštećeni za tisuće dukata (u platnu, zlatu i novcu). U novcu su, na primjer, oštećeni za 8 krajcara na rajnski forint, a ipak moraju dati potvrdu da su primili potpunu svotu. Zato se obraćaju Ferdinandu poručujući mu da je »krvav njihov znoj i služba« i neka im pomogne u teškoj službi. ¹⁵⁴

Izrabljivanje i zloupotrebe pri isplati krajiških plaća postaju tako općenita pojava da ulaze i u »Capitula ter službeni zakon« od 1578. Haramije se upozoravaju: »Akuprem kada mesec konac ima, plaća on hip ne dojde, nekuliku dni ili tjedan pasiva, ter jim ča posujenu bude, da plaće volnu dočekaju, ter prez dopušćejna kapitanov ne otido.« ¹⁵⁵ Taj »službeni zakon« odražava i neke krajišničke »slobode« koje nadvojvoda Karlo namjerava ukloniti. Naime, krajišnici su očito odbijali da vrše javnu tlaku, a nisu se ustručavali opljačkati i trgovca koji im je donio robu. Za takav pokušaj, kao i za svađu sa »svakoga orsaga ljudmi«, kažnjavaju se »zguljenjem glave«. Ista kazna čeka onoga haramiju koji pobjegne iz tabora »prez dopušćejna kapitanata« ¹⁵⁶ ili iz bojnih redova pred neprijateljem. Ali zakon ne predviđa nikakvu kaznu za onog krajišnika koji iz tabora pođe na pljačku (na pajaš) bez dopuštenja kapetana. ¹⁵⁷ Zato i postaje pljačka sastavni dio krajiškog vojničkog života i neophodno »dopunsko« sredstvo za uzdržavanje. I vladar i njegovi zapovjednici računaju s tom činjenicom i često oklijevaju s isplaćivanjem vojničkih plaća, premda se mogućnost pljačke u neprijateljskoj zemlji za vojnika u drugoj polovici XVI st. sve više smanjuje.

Ipak najteži problem na čitavom krajiškom području postaje i ostaje u XVI st. opskrba i uzdržavanje tolikog broja vojnika. Prije svega, Kra-

¹⁵³ *Spomenici Krajine*, I, str. 51.

¹⁵⁴ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 254, g. 1530.

¹⁵⁵ *Spomenici Krajine*, I, str. 66.

¹⁵⁶ *Spomenici Krajine*, I, str. 66—67.

¹⁵⁷ *Spomenici Krajine*, I, str. 67.

jina je područje koje se zbog turskih pustošenja i samo u XVI st. nije moglo prehranjivati. No domaći su se ljudi ipak nekako snalazili. Problem se pojavljuje u oštrijoj formi s prvim vojnicima koji su stranci u utvrdi u kojoj služe. Opskrba stranih »gentes« počinje zapinjati u trenutku kad se pojavljuju ti novi »konzumenti«. Naime, prema poznatom zakonu ponude i potražnje na tržištu dolazak novih »kupaca« na Krajinu izaziva, kako ćemo još pokazati, nevjerojatan porast cijena, i vojnici ne mogu kupovati robu sa svojim malim plaćama, u kojima nije uračunat ovaj veliki porast cijena. Posebne poteškoće pri opskrbi nastaju u doba vojnih ekspedicija, kao što je bila ona 1537. ili za dolaska »Španjolaca« 1539. Križevački sabor 1537. točno popisuje koliko su kola živeža i kamo dužni dovesti slavonski velikaši odmah čim to vrhovni zapovjednik odredi. Tada se računalo da će se sa slavonskih vlastelinstava dovesti 260 kola živeža, premda nije bilo određeno kakve će se namirnice dovoziti. Taj će živež vrhovni zapovjednik Kocijan plaćati po ranijim limitacijama i po stvarnoj tadašnjoj vrijednosti robe, i to iz svote koja je skupljena u ime ratne daće (dike).¹⁵⁸ Međutim, upravo insurekcija 1537, koja je trajala više od pola godine, pokazala je slabe strane takvog načina opskrbljivanja. Naime, zemlja je zbog rata neobrađena, kmetovi koji su vozili hranu na Krajinu su stradavali, gubili stoku, a roba im nije bila plaćena. Zato ubuduće treba odrediti da se živež vozi u Zagreb ili Varaždin i neka ondje vojska kupuje za svoje potrebe. Tako će se ujedno izbjeći nered u dovozu hrane.¹⁵⁹ Unatoč prijetnjama plemstvo i na novom saboru 1538. priprema živež za novu vojnu.¹⁶⁰ Davanje živeža za vojsku postaje, kako ćemo još vidjeti, plemićka obveza.

Oba dosad spomenuta načina obrane krajiškog područja ne izazivaju i ne uzrokuju na području »ostataka« neke teritorijalne promjene u tom smislu da se vojnički organiziran teritorij izdvaja ispod jurisdikcije bana i hrvatsko-slavonskog sabora. Događalo se doduše da carski vojnici nisu puštali u utvrde povjerene im na čuvanje kraljevske činovnike, ali gledan s pravne strane njihov postupak nije bio opravdan, nego nezakonit. Međutim, situacija će se u tom pogledu nešto izmijeniti tridesetih godina XVI st., kad se na granicama ugroženih habsburških zemalja pojavljuju *bjegunci s turskog područja*, koji se u novoj zemlji mogu naseliti i naseljuju se jedino kao *kolonisti*. Različita imena kojima se u izvorima XVI st. nazivaju ti novi naseljenici — oni se nazivaju *prebjezi*, *uskoci*, *Rašani*, *Srbi* i najčešće *vlas* — ne odaju njihovo podrijetlo, i, štaviše, imena nisu uvijek pouzdana kao kriterij za ocjenjivanje, odnosno određivanje njihova zanimanja ili staleške pripadnosti. Stoga je potrebno proces naseljavanja prebjega ili vlahu, ukoliko je to moguće, rješavati pojedinačno, bez upućavanja koja mogu zavesti.

Prvi pregovori s »Rašanima iz turskog carstva« (e regno Thurcorum) potječu iz 1529, kad nude svoju službu Ferdinandu, no njihova ponuda, čini se, nije prihvaćena.¹⁶¹

No prve sigurne vijesti o bjeguncima ne ostavljaju nikakvu sumnju da turski teritorij napuštaju *vlas* — *vojnici* koji se sa svojim obiteljima žele skloniti u Slavoniju. Ban Ivan Karlović javlja 1530. Ivanu Kocijanu,

¹⁵⁸ *Acta comitialia*, II, str. 47–49.

¹⁵⁹ *Acta comitialia*, II, str. 93–94.

¹⁶⁰ *Acta comitialia*, II, str. 139.

¹⁶¹ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 105.

tada štajersko-kranjskom vrhovnom zapovjedniku, da su iz Turske došli neki vlasi koji bi htjeli prijeći (vt saltum facient), i to »mnogi ili pedesetorica«, i zato se pismeno obraćaju Kocijanu da im dade neka selišta kamo bi smjestili svoje obitelji. Ban mu predlaže neka ispuni njihovu molbu »quia valde boni milites sunt«. ¹⁶² Obraćajući se ponovo Kocijanu, ban Karlović mu šalje spomenute vlahu prebjege, moleći ga neka se za njih pobrine budući da »hi sunt principales milites et capitales inter Wlahos, qui multa damna fecerunt huic regno et Carinthie donec fuerunt inter Thurcis«. ¹⁶³ Oni su ponovo prešli na kršćanstvo i što god su prije učinili zlo kršćanima, ispraviti će boreći se sada protiv Turaka. Primi li ih Kocijan, i svi će ostali vlasi prijeći za njima »u kršćanstvo«. Uostalom, oni bi se mogli vrlo dobro upotrijebiti za učvršćivanje Krajine i tjeranje Turaka. Dakako, ban nema sredstava ni za svoje vojnike i zato šalje vlahu Kocijanu da ih smjesti i opskrbi. ¹⁶⁴

7530
Istoga se dana obraćaju Kocijanu i Bihaćani, koji ga mole neka se zauzme za turske vlahu koji su sa svim svojim stvarima prebjegli iz Srba, Unca i Glamoča (quod quidam Wolahy Turcorum, qui commorauerunt in Zerb et in Unacz et in Dlamoch exierunt cum familia sua, vnam rebus, quas potuerunt unacum ipsis exportare), a vodi ih sin glamočkog vojvode Vladislava Stipkovića. On se uputio Kocijanu i vodi sa sobom »mnoge harambaše i vojnike« (et cum eodem plures harambasse et milites), i neka ga dobro primi jer će se još mnogi drugi turski vlasi povesti za njihovim primjerom i prijeći u kraljevsku službu. Mole ga neka ih iz svoje i kraljevske službe ne šalje u službu drugoj gospodi, »quia sine adiutorio regie maiestatis et vestre magnificencie nullo modo possunt esse et uiuere«. ¹⁶⁵ Ban Karlović daje ovoj skupini vlahu svoju pratnju i moli Kocijana da posreduje u zamjeni ili otkupu brata »glavnika« Vukmana, kojega Bihaćani drže u zarobljeništvu. ¹⁶⁶

Kako su banovo pismo i preporuke Bihaćana pisani Kocijanu istog dana, odnose se po svoj prilici na iste prebjege ili uskoke, te na osnovi te činjenice smijemo stvoriti zaključak da veliku skupinu vlahu koji oko 1530. bježe na habsburški teritorij predvode *glamočki vlasi*, a da su se njima priključili i *srpski* i *unački prebjezi*.

Međutim, ni Kocijan ne nalazi tako lako *kraljevski posjed* na koji bi mogao smjestiti ove odlične vojnike i njihove obitelji. On se obraća Ivanu Kobasiću, koji je za zasluge u Ferdinandovoj službi dobio još početkom 1530. kaštel Žumberak (castellum Sichilberg), ¹⁶⁷ i moli ga da pomogne spomenutim vlasima. ¹⁶⁸ A Kobasić ne nalazi bolje rješenje, već dodjeljuje spomenutim prebjezima posjed Tihočaj, koji tada pripada Petru Erdedu i dio je njegova jaskanskog vlastelinstva. One između vlahu koji su imali »familias et pecora« prima Kobasić u Žumberak, štaviše, pojedince koji nisu imali nikoga smješta u svoj kastrum, »quai nullum omnino habent refugium«. Kobasić moli dalje Kocijana neka

¹⁶² Monumenta Habsburgica, I, str. 411.

¹⁶³ Monumenta Habsburgica, I, str. 415.

¹⁶⁴ Monumenta Habsburgica, I, str. 415—416.

¹⁶⁵ Monumenta Habsburgica, I, str. 418—419.

¹⁶⁶ Monumenta Habsburgica, I, str. 419.

¹⁶⁷ Monumenta Habsburgica, I, str. 251. Današnji naziv za ovaj nekadašnji kastrum i utvrdu je Zužemberk.

¹⁶⁸ Monumenta Habsburgica, I, str. 432—433.

takve primi u kraljevsku službu budući da bez plaće »neće imati od čega živjeti«; on je s njima već podijelio što je imao, a nije primio plaću.

Jaskanski kaštelani doista ustaju u ime svog vlastelina protiv naseljavanja vlaha ili pribjega (Pribeg seu Volahe) na području lipovačkog kastruma.¹⁶⁹ Oni se bez svog gospodara ne usuđuju dati dopuštenje za naseljavanje, a ako ih Kobasić ipak naseli, može »se iz toga izroditi mnogo zla«. Kobasić, koji nema drugog rješenja, ipak ih naseljava i zato preporuča nove naseljenike zaštititi i obrani Kocijanovoj.¹⁷⁰ Žumberački su uskoci, međutim, izloženi i napadima Jurja Gušića, upravitelja kneza Stjepana Frankapana, koji se protivio da se »Husskhokken« nasele i u Žumberku.¹⁷¹ Premda jaskanski kaštelani ponovo ustaju zabranjujući Kobasiću naseljavanje »Thwrwk Olahokath prebegwketh« (Török oláhokath prelegeket = turski vlaški prebjezi),¹⁷² ipak ova skupina vlaha ostaje u Žumberku i čini tako prvu poznatu i pismeno zajamčenu grupu koloniziranih prebjega na vladarevu (stvarno velikaškom!) posjedu.

Ipak smještaj ove skupine prebjega nije 1530. bio tako osiguran kako je vladar mislio. Kobasić, naime, umire, a njegova udova i sin protive se da vlasima prepuste Žumberak. Sukob se između Margarite i uskočkih vojvoda toliko zaoštrava da prijete njezinim sinovima smrću.¹⁷³ Uskočki se »heubter vnnd weiwoden« pojavljuju pred kranjskim upraviteljem Lambergom s pitanjem hoće li dobiti Žumberak. Upozoravaju na »ir armuet vnnd ellend« i izjavljuju da će biti primorani da na drugom mjestu traže sjedišta »dan sy khunten nit hungers sterben«. Četvorica »waiuoda uber dieherausgeuallen Turckhen« — to su: *Vuk, Milak, Resan i Jurej*, kako se sami potpisuju — obraćaju se zatim neposredno Ferdinandu.¹⁷⁴ Žale se da su već četiri puta uz velike troškove slali poslanike na dvor. Njihove su žalbe, posve razumljivo, opravdane, jer su »sambt allem vnnserm gesinde vnd furnemblich der ain tausentt khnechten« pod vedrim nebom i na pustoj zemlji i u takvom stanju ne mogu dočekati zimu, pa će biti primorani da se zajedno s obiteljima presele na drugo mjesto. Zaklinju Ferdinandu da im prije zime dodijeli »noch ainem erdrich, darauff wir vns zu erhallten hetten«. I Ivan Pichler se obraća vladaru zbog »husskhokhen oder herobergefallnen Thurkhen« moleći ga da im što prije nađe smještaj jer neprestano pljačkaju po metličkoj okolici.¹⁷⁵ Najzad je, ipak 1534. isplaćena neka svota Kobasićevoj udovici za Žumberak i krajiški kapetani, kojima je povjeren posao oko smještaja uskoka, javljaju da su počeli »die herobergefallen Thurkhen vnndterzebringen«. Ali ubrzo se pokazalo da je to vlastelinstvo premalo za sve prebjega. Komisari su ustanovili »das wier auf dennen grundt vnnd hueben, so gen Sichelberg gehorundt vnnd gediennt, nit den halben tail vnndergepracht heten mugen werden, dan wier selbst nicht gemaint, das der hervbergefallnen souill waren, nemblich vber vier halb hundert hawsser, in manigen hawss zu vier vnnd funf brueder«! Zato

¹⁶⁹ Monumenta Habsburgica, I, str. 434.

¹⁷⁰ Monumenta Habsburgica, I, str. 437.

¹⁷¹ Monumenta Habsburgica, I, str. 441.

¹⁷² Monumenta Habsburgica, I, str. 443.

¹⁷³ A. Ivić, Dolazak uskoka u Žumberak, »Vj. Zem. arkiva«, IX, 1907, str. 116.

¹⁷⁴ N. dj., str. 117—118.

¹⁷⁵ N. dj., str. 118.

spomenuti kapetani traže za uskoke nova mjesta za naseljavanja i ondje zapinje.¹⁷⁶

Ferdinand je, dakako, primoran, pogotovo u tako teškoj situaciji, *nagraditi bar neke uskočke vojvode*. God. 1535. daje svom »vjernom i dragom« *Radovanu Preradoviću* pravo da svoj posjed u Gusincima (na žumberačkom vlastelinstvu) uživa po svim onim povlasticama kao i ostali uskoci — tj. oslobođen je od plaćanja svih javnih podavanja na 20 godina — smije ga zadržati kao nasljedno dobro.¹⁷⁷

Iste godine izdaje Ferdinand još dvije darovnice, dvojici od četvorice vojvoda koji su se potpisali kao vođe prebjega 1533. To su *Resan Šišmanović* i *Juraj Radivojević*. Prvi dobiva, kao i ostali prebjezi, 20-godišnje oslobođenje od »aller zins, dienst, zehent, robat vnd stewr« na selištima i zemlji koja im je predana, a tri selišta koja je posebno dobio smije zadržati kao nasljedno dobro. Ferdinand mu tako naplaćuje uslugu koju mu je učinio jer je vodio »den lewten, so sich khurtz verschiner zeit samb iren freundten, weib vnd khindern aus Bossen von den turkhischen zwanng in vnser gehorsamb vnd vnderthenigkait ergeben«.¹⁷⁸ Radivojević dobiva jedno selište u Sošici »za plemenito«, zajedno s desetinjskim prihodom i ostalim povlasticama koje uživaju svi uskoci.¹⁷⁹ Ferdinand nagrađuje i *Vuka Popovića*, »posrednika« »in der hanndlung mit denen von Serb« i Turnova uhodu (khundschafter).¹⁸⁰ Spomenuti vojvode se kasnije pojavljuju pred Ferdinandom s novim molbama.¹⁸¹

Međutim, u Žumberku je bilo tako malo zemlje da uskoci iz Srba još 1538. nemaju stalna sjedišta. Zato te godine »vnterthenigiste gehorsamiste diener und weiuoda der endtsprungenen von Serb« šalju Ferdinandu »supplication« da im »ein ortt oder malstat in ieren landen vergunnen oder auszaigen lassen, da allain vnser armb weib vnd Khindt sich erhalten vnd wonen mögen«. Spremni su boriti se na Krajini protiv Turaka dan i noć. I borit će se protiv Turaka na isti način na koji su oni, Turci, njih primoravali da se bore protiv kršćana. Oskudijevaju na hrani, a imaju obilno privilegija i sloboda; zato ga jedino mole da im za podijeljene povlastice (fraihaiten) izda, kao što je to učinio i drugim prebjezima, posebnu ispravu (in pergamen) i zapečati je svojim pečatom.¹⁸²

Ferdinand doista izdaje 1538.¹⁸³ zbog vjerne službe »kapetana i vojvoda srpskih ili raških« (capitaneos et vojvodas Seruianos seu Rascianos) i njihovih ljudi privilegija o već prije podijeljenim povlasticama. Naime, »svaka obitelj (koja dakako stanuje u jednoj kući i pod jednim krovom i na jednom zemljištu) treba, može i smije tijekom 20 godina slobodno i bez plaćanja bilo kakvog poreza, zakupa ili podavanja na našim posjedima i zemljištima koje im je doznačio spomenuti vrhovni zapovjednik¹⁸⁴ boraviti, obrađivati zemlju ili je dati obrađivati primajući od nje plo-

¹⁷⁶ N. dj., str. 120—121.

¹⁷⁷ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 510.

¹⁷⁸ A. Ivić, n. dj., str. 122.

¹⁷⁹ N. dj., str. 123—124.

¹⁸⁰ N. dj., str. 125.

¹⁸¹ N. dj., str. 125—126, 126—127.

¹⁸² N. dj., str. 128—129.

¹⁸³ *Spomenici Krajine*, I, str. 4—6.

¹⁸⁴ To je Nikola Jurišić.

dove i sve koristi, (i to) bez kakva smetanja i suprotstavljanja«. ¹⁸⁵ Nadalje, svaki kapetan ili vojvoda koji će služiti s 200 ljudi dobivat će godišnju plaću 50 rajnskih forinti, a od turskog plijena predavat će vladaru samo »građove, varoši, kastrume, utvrde, kapetane i važne osobe«, dok preostali plijen ostaje njima. U slučaju da ratuju kao carski plaćenici, tada su dužni predati trećinu plijena. ¹⁸⁶ Vladar će ih, ustreba li, od tog novca otkupljivati. Pokažu li se kao dobri i vrijedni vojnici, nagradit će ih još većim povlasticama. ¹⁸⁷

Ova je povlastica vrlo zanimljiva jer, među ostalim, pokazuje kako se Ferdinand ne obvezuje da će u svakom slučaju uzimati uskoke u svoju službu kao plaćenike te ih stvarno na taj način postavlja u vrlo težak položaj. Jer prebjeci koje vladar ne uzme u svoju službu morat će živjeti ili od svojih posjeda ili će se snalaziti na drugi način, na primjer trgovinom. Da se upravo na taj način prehranjuje velik broj uskoka, svjedoči Ferdinandov privilegij iz 1548. koji je stvarno potvrda povlastica koje su i dotad uživali. Naime, Ferdinand nalaže banu Nikoli Zrinskom i svim drugim u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji da ne smetaju njegove, tj. kraljevske uskoke, »quominus possint pro rebus et negotiis eorum expediendis ultro citroque per regna et dominia nostra proficisci«. Oni su mu vjerni i zato želi »vt Vskokos, fideles nostros, ubilibet in ditione nostra habitantes, per regna, dominia et prouintias nostras ac loca nobis subiecta libere et sine aliquo impedimento, molestatione, retentione et perturbatione ultro citroque proficisci, versari et negotiari permittatis, vos ipsi et ab aliis, quibus imperandi potestatem habetis permitti faciatis«. Dogodi li se da koji uskok prebjegne k banu, neka ga odmah šalje Ivanu Lenkoviću, koji vrši čast i uskočkog kapetana. ¹⁸⁸

I dok vladar vodi dalje pregovore zbog smještaja vlaha ili prebjega, njima često ne preostaje drugo nego da se prehranjuju pljačkom. To im utoliko lakše polazi za rukom što još uvijek nemaju nad sobom nikakvog zapovjednika.

Novi pregovori između Ferdinandovih ljudi i prebjega potječu iz 1538. Trojica vojvoda — *Radogoj, Pavko* i *Stipan* »*Graf*« — nude bihaćkom kapetanu Erazmu Turnu da će sa svojih 500 vojnika (guetter mannen) prijeći u Ferdinandovu službu. ¹⁸⁹ Oni se nude i »velikom kapetanu Mikuli«, tj. Nikoli Jurišiću, i žele, kako pišu, služiti kršćanstvu i kralju za kojega su čuli da voli vitezove (das dein khunig ritterlich leut lieb hat). Mole, kao i dotadašnji vlasli, da im označi mjesta na koja bi sklonili svoje žene, djecu i stoku. ¹⁹⁰ S istom se molbom obraća Nikoli Jurišiću i vojvoda *Ivan Pejak*, koji ima uz sebe 150 »gueter männer auf

¹⁸⁵ »unaquaque familia, quae scilicet in una domo et sub uno tecto et super uno fundo habitaverit, debeat, possit atque valeat per viginti annorum spatium continue libere et sine aliqua censuum et afflictuum quorumcumque solutione in dominiis nostris et locis per dictum generalem capitaneum eisdem assignandis degere et fundos colere seu coli facere, fructusque et emolumenta quaecunque exinde percipere, omni impedimento et contradictione cessante.«

¹⁸⁶ *Spomenici Krajine*, I, str. 5—6.

¹⁸⁷ »Ut non solum hoc uno eis concesso privilegio merito gaudeant, sed etiam maiorem et amplio rem fauorem et gratiam tam apud nos quam totam christianitatem inire possint.«

¹⁸⁸ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 300—301.

¹⁸⁹ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 387.

¹⁹⁰ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 390.

deines khunig diennst«. I on će, kako obećaje, biti vjeran sluga.¹⁹¹ Svoje molbe Jurišiću predaju uskoci Vuku Popoviću, koga, kako smo vidjeli, i Ferdinand nagrađuje za uspješno posredovanje.¹⁹² Nato Jurišić preuzima na sebe dužnost da Ferdinandu preporuči spomenute »Syrffen« i prilaže uz svoje pismo i kopije njihovih »turskih«, odnosno »srpskih« pisama. Smatra da bi im vladar morao poći u susret i zato mu predlaže mjesta na kojima bi ih mogao naseliti i uvjete pod kojima bi mogli služiti.¹⁹³ Najzad polazi kapetanu Turnu za rukom da uz pomoć bana Petra Keglevića i »anderen crabatischen grafen« prevede na habsburško područje »die leut von Serb, mit denen ich den ganzen sumer gehandelt oder practiciert«.¹⁹⁴ Među došljacima ima i istarskih Čića (jssterchischen Zittschen), koji su se do tog vremena zadržavali kod Obrovca, ali oni nisu, poput gornjih »ljudi iz Srba«, dobili još privilegij od vladara i nije im dodijeljena nikakva zemlja za nastavanje. Turn moli Ferdinanda neka ove »siromašne ljude« smjesti na neko mjesto jer im je »zima na vratu«. U novom pismu javlja da su ga prebjezi iz Srba zamolili za vojničku pratnju kako bi nesmetano mogli prijeći sa svojim obiteljima i stokom, jer je bosanski paša saznao njihove namjere. I jedna i druga skupina prebjega spremna je ostaviti vladaru svoje obitelji kao jamstvo ili taoce ukoliko sumnja u njihove iskrene namjere.¹⁹⁵ Pri prebacivanju će im pomoći uz bana i knez Juraj Frankapan Slunjski.¹⁹⁶ Zaista su uz pomoć hrvatskih knezova (Slunjskog, Zrinskih i Blagajskog), koje Ferdinand za to pohvaljuje,¹⁹⁷ prebačeni potkraj 1538. »capitanei et uoyoude Rasciani siue Seruiani atque Valachi, quos vulgo Zytschy vocant« sa svim svojim stvarima na kršćansko područje. Kad Nikola Jurišić o tome izvještava vladara, onda točno razlikuje dvije grupe prebjega: jedno su »Sirfi«, dakle bjegunci iz Srba na Uni, a drugo su vlasi, »welche bei uns allt Römer genennt sein«, tj. istarski Čići.

Međutim, na tadašnjim opustošenim hrvatskim vlastelinstvima bilo je teško pronaći pogodno mjesto za naseljavanje novih prebjega. Zato kraljica Ana predlaže da se pregovara s Frankapanima kako bi ih smjestili u njihovoj pustoj Vivodini.¹⁹⁸ Bude li se Stjepan Frankapan opirao naseljavanju neposlušnih vlaha, neka mu kažu da će vlasi dobiti sposobne zapovjednike.¹⁹⁹ No zapovjednike ne dobivaju tako brzo. Još 1540. »haben die alth vnnd neuen hervbergefällnen khein habtman«, tako da se »gross irrung wnd zwitragt zwischen den armen vnnderthanen vnnd inen taglich zuetregt«.²⁰⁰ Nikola Jurišić i drugi Ferdinandovi ljudi nastoje stare i nove prebjega naseliti na imanjima nekih hrvatskih velikaša, ali se pregovori razbijaju. Jurišić se boji da bi se zbog toga prebjezi mogli vratiti u Tursku. Treba im se što prije postaviti »ain tauglicher haubtman« s pristojnom plaćom. Uostalom, neka vladar isplati Ivanu Pichleru Žumberak i neka se čitavo vlastelinstvo tada preda njima. Prema izvještaju Ivana Ungnada iz 1541. uskoci tako napadaju, pljačkaju i ubijaju

¹⁹¹ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 390–391.

¹⁹² *Monumenta Habsburgica*, II, str. 390–391.

¹⁹³ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 392–393.

¹⁹⁴ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 405.

¹⁹⁵ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 407–408.

¹⁹⁶ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 408.

¹⁹⁷ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 441.

¹⁹⁸ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 466–467.

¹⁹⁹ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 479.

²⁰⁰ A. Ivić, n. dj., str. 137.

okolne kmetove da im je nemoguće i dalje stanovati uz uskoke. I Ungnad je jedva s njima pregovarao. Jedino su novi prebjezi našli mjesto oko Ogulina, na vlastelinstvu Stjepana Frankapana.²⁰¹ No nevolja nije bila samo u tome što uskoci još nisu imali svog zapovjednika. Ivan Lenković, koji je 1546. i uskočki kapetan, javlja Ferdinandu da se žumberačka utvrda — dakle jedino sigurno »stanovanje« koje im je dodijeljeno — raspada, tako da se u njoj ne može stanovati.²⁰² Zato Ferdinand nastoji iduće godine kako bi za smještaj nenaseljenih uskoka (underbringung der unangesetzten usskhokhen halben) otkupio vlastelinstvo Mehovo.²⁰³

Od mnogih grupa prebjega ili uskoka što su naselile Žumberak danas po sačuvanim dokumentima znamo samo za neke. Neke imenja iz XVI st. upućuju na to da *vlahe ili prebjege primaju* na svoja imanja i *hrvatski*, odnosno *slavonski velikaši*. Plemstvo se u cjelini, dakle sabor uglavnom bori protiv tih »privatnih« vlaha, prije svega zato što ih vlastela unajmljuju i naseljuju da u njihovo ime pljačkaju više susjedne posjede nego neprijateljski teritorij. Poznat je primjer Ilije Gregorića, koji je po svom položaju *privatni uskok* ili *vlah* i koji je zarobljen na takvoj pljačkaškoj akciji, ali je, dakako, i na drugim vlastelinstvima bilo vlaha. Slavonski se sabor, na primjer, 1565. obraća Maksimilijanu II s molbom da ne dopusti da »Wolakos vel Wzkokos in bona claustru Lepaglawa inhabitantes« ostanu i dalje ondje.²⁰⁴ Neki su uskoci ubili 1565. varaždinskog podžupana Petra Orehovačkog, pa je otpor protiv tih »vlahu-ubojica« tada općenit.²⁰⁵ Zato sabor 1567. stvara zaključak da ban i podžupani kazne vlahu prebjege ili Rašane (profugi Walachy vel Rasciani), bez obzira na to čiji su podložnici, ako im se dokaže da su počinili neku »nevjeru« (infidelitas).²⁰⁶ Uskoci su također služili Petru Kegleviću u borbi protiv Sekela,²⁰⁷ a i Kerečenj je na svom dobru naselio prebjege, očito s istom namjerom.²⁰⁸

U početku i sami vlasni ne znaju kakvi ih uvjeti života čekaju na imanjima hrvatske vlastele. Kocijanu se već 1530. tuže »Martulozi, *fideles seruitores vestre dominacionis tanquam domino*« iz Vinice (na Kupi)²⁰⁹ kako im je nemoguće život na vlastelinstvu kneza Jurja Slunjskog. Knez im, doduše, dopušta da se slobodno nasele na njegovu posjedu (ut nos pacem abemus in ipsius dominio), ali je zapovjedio da im nitko s njegova vlastelinstva (per totas ciuitates et villas) ne smije dati hranu ili piće, niti ih smije pustiti u svoje kuće. Oduzeo im je Turkinju koju su zarobili, premda ih je on, Kocijan, uvjeravao da je plijen koji uhvate njihov. Pitaju zato Kocijana hoće li ih uzeti u svoju službu kao plaćenike jer su siromašni. Konja su mu prodali jer je rekao da je za njegova prijatelja, i stoga im je vrlo žao što je za njih izjavio da su *pastiri i zli ljudi* (ut

²⁰¹ Monumenta Habsburgica, III, str. 45.

²⁰² N. dj., str. 143.

²⁰³ Spomenici Krajine, I, str. 7—10.

²⁰⁴ Acta comitialia, III, str. 116.

²⁰⁵ Acta comitialia, III, str. 116. »Vt proscribantur Walachi homicidae more solito.«

²⁰⁶ Acta comitialia, III, str. 163.

²⁰⁷ Na saboru u Zagrebu 2. VI 1572. (Acta comitialia, III, str. 347) tuže se Mihajlo i Luka Sekel »contra quosdam Wzkokos ipsius domini Matthiae Keglewych, qui multa mala et damna depredationesque in bonis ipsius domini Michaelis Zekel facerent«.

²⁰⁸ I 1569. tuže se na saboru »multi nobiles regnicole contra Walachos in bonis minorum Kerecheny sub arce Zelyna commorantes ac in seruitutis domini Petri Kastellanffy existentes«.

²⁰⁹ Monumenta Habsburgica, I, str. 463.

sumus pastores et non sumus boni homines)! Dodaju da su svi ljudi koje su doveli iz Turske pokršteni, osim neke žene koju su poslali Lambergu.

Prema tome, hrvatski se velikaš želi riješiti vlaha, koji ne služe njemu, nego krajiškim zapovjednicima, a ipak sjede na njegovoj zemlji. Vlastela štite na taj način svoje podložnike, jer su vlasni siromašni i nerijetko su primorani da se prehranjuju pljačkom. U takvim uvjetima postaje odnos između vlaha i hrvatske vlastele neprirodan, utoliko više što i vojnički zapovjednik koji ih je naselio i pod čijim bi zapovjedništvom trebalo da ratuju zahtijeva od njih također usluge. Stoga nije slučajno da prebjeci radije izbjegavaju imanja hrvatske vlastele i da su zaista rijetke skupine poput vlaha u Prilišću i Rosopajniku koje 1544. naseljuju Nikola Zrinski i Stjepan Frankapan.²¹⁰ Oni su još prije 1544. »u pokoju prebivali« na spomenutim imanjima, a tada se obratiše 20-orica,²¹¹ očito kućnih starješina, knezovima »proseći od nas vsi kupnice, s kom službom bi imili nas služiti«. Knezovi su, »videći da bi radi u našem gospodstvu stati i nas pravo i verno služiti«, odredili ovako njihovu službu: oni »imaju od naših zemal služiti kad i kamo koli bude od nas zapoved imili, da imaju na četvrtu ili na put priti«. Ako im vlastela daju brašno, tj. opskrbu u ratu, onda im pripada i polovica plijena; a »ako bi kada pošli na put od svojim brašni, da nam imaju od vsega dobitka mala i velika treći del dati; i da nam budu dužni desetinu od janjac davati; a oni da su slobodni oda vsih odavkih, inih dohodak i služab malih i velikih«. Smiju naseliti i nove »junake« uz iste uvjete.²¹²

Gore prikazan proces naseljavanja turskih prebjega još jednom potvrđuje kako se u XVI st., u ratnoj atmosferi, koja daje tom stoljeću naj snažniji pečat, upotrebljava svaka vojnička ruka. Prednjači, dakako, vladar, od kojega i plemstvo očekuje najveće žrtve za obranu njegovih kraljevstava. Stoga je i broj kraljevskih vlaha, prebjega ili uskoka u usporedbi s privatnima znatno veći i uskoci kao carska vojska nemaju beznačajnu ulogu u carskoj vojsci u tom stoljeću. Njima, na žalost, kao što je poznato, pripada »zasluga« da su svladali prve buntovničke odrede 1573.

Opisani položaj kraljevskih uskoka, koji su opskrbljeni gotovo plemićkim povlasticama, daje odgovor na pitanje zašto pobunjenici 1572/73. teže da ih privuku na svoju stranu kao saveznike²¹³ i zašto, s druge strane, dubok jaz dijeli jedne od drugih. Gregorić i njegovi

²¹⁰ R. Lopašić, *Urbaria lingua croatica conscripta*. Hrvatski urbari, I, MHJSM V, 1894, str. 381–382.

²¹¹ Vrlo su zanimljiva imena ovih prilišćanskih vlaha. To su: Mihovil Sestrić, Matko Suranović, Petar Rospović, Jakob Sestrić, Vid Simunović, Petar Radanović, Jandrija Basarović, Radi Zečković, Radivoj Šubašić, Ivan Strahajević, Milić Dubrovic, Juraj Zelenković, Petar Zelenković, Juraj Dumić, Matija Kolan, Tomaš Sestrić, Paval Sutilović, Jakov Pavičić, Mikula Duršić, Andre Luić, Ivaniš Basarović, Paval Čalić, Ivan Millinović, Grgur Sutilović, Radić Labanović.

²¹² »I ako bi otili napridovati, ili na to stati, k sebi na zemlju našu ki junakov prieti, to dopušćenje od nas imaju prieti i meja se postaviti s tom službom, kako ostali, kako je zgora pisano, javivši se nam ili našim oficialom. I ako bi se prigodila ka škoda od njih u našem gospodstvu, kako bi se očito znala, da ote kaštigu prieti, ke budu dostoini.«

²¹³ Kao što je poznato, žumberački uskoci povezani su s Gregorićem preko Marka Nožine iz Stojdrage. On je nosio uskocima od Ilije pismo (F. Rački, *Grada*, str. 286). Svrac je u istrazi najviše optuživao Nožinu tvrdeći da ga je vidio »Na Vidmu« i čuo kako je nagovarao Gregorića da uskocima napiše pismo. Nožina nastoji pobiti optužbe protiv sebe, ali mu to ne polazi za rukom. Jer su ga, među ostalim, vidjeli kad je pomagao pljačkati baničine stvari u Cesargradu (*Grada*, str. 264); a znalo se da ga je Gregorić upotrijebio kao glasnika žumberačkim uskocima.

drugovi, dakle vojnici na privatnom vlastelinstvu, sanjaju očito o uskočkoj slobodi i njihove povlastice — koje im može dati samo vladar — postaju cilj pobunjeničkih težnji. Ali vlah ili uskok koji je već dobio povlastice ne može ići natrag. Povezivanje s buntovnim vojnikom na privatnom vlastelinstvu ugrozilo bi njegov odličan položaj i zato ne misli na to da se odazove Gregorićevu pozivu. Tek nekoliko ovaca koje uskoci šalju Gregoriću na dar dokaz su da su saznali za buntovničke planove,²¹⁴ ali nisu i obećali da će im se pridružiti. A o nekom povezivanju kmetova s uskocima u XVI st. nije moglo biti govora. Uskok je otkad se pojavio »u kršćanstvu«, što zbog potrebe, a što zbog »zanata«, pljačkao podložnika ili kmeta gdje god je stigao. Zato je ideja buntovnika da se povežu s uskocima, posebno sa žumberačkim prebjevima, mogla nastati samo unutar kruga vojničkog vodstva bune, dakle Gregorića i njegovih kapetana, koji su bili uvjereni da će ipak, pa makar i silom, pridobiti uskoke za sebe. To je bila jedna od najkobnijih zabluda vojničkog vodstva.

Kraljevska vojska. Bilo bi neobično kad u XVI st., dakle u doba kad je čitav javni život u hrvatskim zemljama usmjeren na obranu protiv neprijatelja, plemstvo u cjelini ne bi bilo spremno da od svoje strane pridonese materijalne žrtve za obranu. Velikih mogućnosti, daka-ko, nije bilo, jer je to već pomalo doba kad na bojnopolju odlučuje vojnik plaćenik, a ne kmet, koji samo ad hoc postaje, sasvim jasno, loš vojnik. Valja, prema tome, očekivati da će u krajnje teškim slučajevima plemić pristati i na to da jedan dio svojih za borbu nespretnih i nevještih podložnika dovede pod svojom zastavom na bojnopolje.²¹⁵ To su slučajevi kad se podiže *ustanak* (insurrectio ili generalis expeditio, exercitatio contra generalem hostem), o kojem za Habsburgovca prvi put u Slavoniji govori križevački sabor iz 1528. Budući da slavonsko plemstvo nema dovoljno iskustva u ratu s Turcima, uvjereni su da će brojnošću četa djelovati na neprijatelja i stvara doista neobičan zaključak: u rat treba da idu pod vodstvom određenih ljudi²¹⁶ svi oni za koje se smatra da su

²¹⁴ Nožina daje imena 4 uskoka koji su poslali Gregoriću na dar ovce (Grada, str. 286—287).

²¹⁵ Način ratovanja, odnosno dužnost dovođenja svojih banderija, bila je, sasvim razumljivo, uređena i u XV st. Na utvrđivanje se vojničke dužnosti velikasa i plemstva posebno pazi nakon Matijaševe smrti. Naime, plemstvo smatra da je obrana zemlje osnovna dužnost vladara i zato mu u čl. 18:1492. dopušta da sazove »exercitus generalis« kad »stipendiati regales exercitantes« nisu dovoljni. A i u slučaju nevolje »domini prelati et barones banderiatii regni que nobiles« ne treba da idu »ultra metas«. Ako kraj ide lično u rat, tada podižu i svi prelati i baruni »banderiatii« svoje banderije, a »vero barones banderia non habentes, juxta honoris et facultatum ipsorum exigentiam ac numerum jobagionum ipsorum, exercituare debebunt«. Čitav banderij ima tada 400 vojnika, od kojih su polovica »armigeri«, a polovica »homines exercitantes levis armaturae, vulgo huszarones nuncupati«. God. 1492. odlučeno je da »nobiles« i posjednici »minoris status« šalju od svake »čitave porte« jednog »pristojnog konjanika«, a plemići jednoscitci od svake desete kurije. God. 1498. ponovo se vrlo detaljno određivalo kakve su vojničke obveze prelata koji su zbog *primanja desetine* i *posjeda dužni* prema proju podložnika povesti svoje banderije u rat. Tada je promijenjen i broj vojnika koje dovede posjednici bez banderija, tj. od svake 24-e porte po 1 husar. Među duhovnim licima koja su dužna dovesti banderije u rat nalazi se i zagrebački biskup (banerium unum) i prior vranski (takoder 1 banderij); kraljev banderij ima tada 1000 ljudi, a »banus Croacie« drži samo »banderium unum«, dakle 400 ljudi. Prema čl. 6:1507. kraj »ex veteri consuetudine« treba da drži 1000 konjanika — svi treba da budu Hungari! — i to 400 na svom dvoru, a 600 na granicama države prema Turcima. Vidi: *Corpus iuris hungarici*, I (Millenniumi emlekkiadás), Budapest 1899, str. 490, 492, 604, i 692.

²¹⁶ U varaždinskoj županiji je kao »levator gencium et ductor earundem« određen Pavao Ratkaj, a u zagrebačkoj Ivan Kaštelanović; čete iz Svetačja vodi sam viceban Ivan Svetački, a iz križevačke i virovitičke županije Emerik Bradač i Petar Keglević. Vidi: *Acta comitalia*, I, str. 150.

sposobni za nošenje oružja!²¹⁷ Smrtna kazna čeka onoga koji odbije da se priključi kad vojskovođe pozovu u rat noseći krvavi mač. Od svih su državljana izuzete samo udovice plemića jednoselaca (nobilium unius sessionis), koje smiju ostati kod kuće.²¹⁸ Očito je i za samo slavonsko plemstvo bilo dobro da do ostvaravanja tako zamišljene insurekcije ipak tako skoro ne dolazi. Naime, insurekcijska vojska ratuje samo unutar kraljevinskih granica, dakle dužna je braniti zemlju, ali ne i napadati neprijatelja. No sve da je i došlo do kakvog sukoba u zemlji, Turci bi lako svladali gomilu koja uglavnom nije znala kako se drži oružje, ako ga je, naravno, imala. Stoga se takav zaključak o općoj dužnosti ratovanja na slavonskom saboru u XVI st. više ne ponavlja. Križevački sabor 1537. mnogo treznije raspravlja o vojničkoj dužnosti slavonskog plemstva. Ferdinand je priznat kao vladar, Kocijan je već određen za vrhovnog vojskovođu namjeravane vojne protiv Turaka i slavonsko plemstvo, uvidjevši opasnost koja prijeti kraljevstvu, stvara zaključak da se odmah skupi 8000 konjanika i 200 pješaka. Ali neka brigu o skupljanju i zapovjedništvu nad njima preuzmu Ludovik Pakrački (Pekri), koji je tada kandidat i za bansku čast. Preostali velikaši i plemići treba da na svakih deset selišta (de singulis decem sessionibus) opreme po jednog pješaka — isto vrijedi i za plemiće jednoselce — te neka ih pošalju kad ih vrhovni vojnički zapovjednici pozovu. Nastane li još veća potreba, neka se cjelokupno plemstvo pripremi za ustanak protiv neprijatelja.²¹⁹ Ponovni sabor u Križevcima iste godine točno određuje koliko su konjanika dužni dovesti slavonski velikaši i neki plemići i prelati. To su njihovi *banderiji*, koji prema procjeni sabora broje 1590 vojnika.²²⁰ Zanimljivo je da najviše konjanika, tj. 300 treba dovesti zagrebački biskup,²²¹ dok po 200 konjanika imaju *banderiji* Ludovika Pakračkog, Gašpara Ernušta (vlasnika Međumurja) i Petra Erdeda. »Comes Zryniensis« i Toma Nadažd imaju po 100 konjanika, isto toliko Ladislav More i Franjo Baćan (Bathyany), dok svi ostali imaju mnogo manje *banderije*. Zagrebački kaptol treba dovesti 40 konjanika, a čazmanski samo 20 ljudi. Zanimljivo je da je »de bonis castri Zomzedvara« trebalo dovesti 32 konjanika, a »de castro Zambor« 25 konjanika.

Nakon neuspjele Kocijanove vojne ponovo se raspravlja o boljem načinu obrane. Plemstvo je spremno, videći vladareve žrtve, da mu pomogne i zato ponovo stvara zaključak o *vlastitoj konjici* koju će poslati uz kraljevske čete. Naime, svaki će posjednik, bez obzira na stalež, na svakih 36 podložnika, dati po jednog lako oružanog konjanika (loricatum, galeatum, clipeatum et hastatum ac frameatum). Ti konjanici mogu ostati u službi čitavu godinu.²²² Vladar nije osobito oduševljen

²¹⁷ »Leuatio autem ipsarum gentium isto modo fieri debet, quod vnusquisque dominorum prelatorum videlicet et secularium et regni nobilium, similiter quilibet virorum ecclesiasticorum, monachorum videlicet scolarium, item ciuium et oppidanorum, necnon colonorum, qui videlicet ad sumenda arma apti et idonei iudicari possint, *neminem excipiendo*, tempore aduentus predicti generalis hostis, armata manu insurgere atque ipsi hosti resistere debeant et teneantur.«

²¹⁸ *Acta comitialia*, I, str. 150—151. Obveza, posve razumljivo, vrijedi i za velikaše koji imaju *banderije*.

²¹⁹ *Acta comitialia*, II, str. 31—33.

²²⁰ *Acta comitialia*, II, str. 48.

²²¹ Prema tome, zagrebački biskup nema u XVI st. čitav *banderij*, tj. 400 ljudi, kao što je imao u XV st.

²²² *Acta comitialia*, II, str. 95.

tim saborskim zaključkom i zahtijeva od plemstva da od svakih 25 jobagona pošalju po konjanika.²²³ No kako je u to vrijeme odbio prijedlog plemstva da sam lično ide u rat, sabor se ne obazire na njegovu želju, već 1538. obnavlja isti zaključak.²²⁴ Spomenuti se križevački sabor vrlo detaljno bavi problemom obrane. Riječ je, dakako, o obrambenom ratu, u slučaju kojega su dužni, kako sabor predviđa, ako je vrlo velika opasnost, svi regnikole ne samo lično poći u rat nego sa sobom dovesti i 1/5 svojih kmetova. Ako je još veća opasnost, onda treba da se prijave sa svim svojim kmetovima pod zastavu kapetana kraljevstva.²²⁵

Na slične ćemo zaključke o *dužnoj pripravnosti kmetova* naići i na kasnijim slavonsko-hrvatskim saborima, ali je vrlo karakteristično da se stvaraju »pro futuro«, tako da do stvarnog odlaziva vrlo vjerojatno uopće ne dolazi. Stoga ne iznenađuje prijedlog koji 1567. upućuje vladaru slavonski sabor, tražeći od njega da se takva dužnost dovođenja konjanika i uopće vojnika ukine jer nisu nikad ni bili upotrijebljeni, a i ima ih vrlo malo.²²⁶ Na zajedničkom je požunskom saboru iduće godine iznesen sličan prijedlog, naime, da se dužnost insurekcije zamijeni porezom! Razlozi su vrlo jednostavni: podložnici, od kojih bi svaki peti trebalo da ide u rat, uglavnom su nesposobni, a i plemići su često bolesni i stari i odviknuli su se od oružja. Dakle, neka se sposobni popišu i neka čekaju na poziv, a nesposobni, udovice i siročad neka prema svojim mogućnostima plaćaju taksu.²²⁷ Neka se mjesto kmetova vojnika uplaćuje poseban porez, koji će se odmjeravati prema broju porta. Porezom će se plaćati plaćeni vojnici.²²⁸ Najzad, neka velikaši i prelati, koji prema starom običaju idu sa svojim banderijama u rat, budu također spremni za rat i neka pretpostave javne potrebe svojim privatnim poslovima. I oni će mjesto podložnika vojnika plaćati posebnu taksu.

Prema tome, upravo u godinama bune plemstvu i vladaru postaje jasno da seljak koji nije navikao na oružje više smeta u ratu negoli koristi, i zato ga uklanjaju. Tako se plemstvo oslobađa dužnosti da pod svaku cijenu tjera svoje ljude pod oružje. To je novost koja u prvo

²²³ *Acta comitialia*, II, str. 97.

²²⁴ *Acta comitialia*, II, str. 140–143.

²²⁵ »Conclusum insuper est, ut universi domini, nobiles ac regnicolae continuo parati se in bellum teneant, ut si hostis ipse maioribus viribus atque copiis viscera regni intraverit, aut castrum sive fortalitium aliquid obsederit et necessitas ipsa postulaverit, mox viritum aut cum quinta parte rusticorum, vel autem necessitate ipsa magis exigente, cum pleno numero (prout iidem rustici per dicatores numerati fuerint) armati insurgere et penes capitaneum regni illo, quo opus fuerit et quo domini bani iusserint, sine mora proficisci debeant et teneantur«. U 5. čl. (Capitaneus bellum quomodo promulget) se nastavlja: »Dum autem haec necessitatis insurrectionis accesserit, dominus capitaneus regni, accepta informatione et commissione dominorum baronum curet ad singulum iudicem nobilium unum specialem ad idque idoneum hominem mittere:

§ 1. Penes quem ipse iudex nobilium in suo processu seu iudicatu proclamationes superinde facere huiuscemodi gentes per omnia remedia levare tenebitur.

§ 2. Quas tandem idem homo domini capitanei ad loca necessaria ducere debet.«

²²⁶ *Acta comitialia*, III, str. 172.

²²⁷ *Monumenta comitialia*, V, str. 214. Članovi sabora tvrde vladaru: »Et ex plebe quidem maior pars ad bellum inhabilis et inepta sit, nobiles vero permulti vel aetatis vitio vel morbo ita detineantur, et inter illos etiam multae viduae et orphani sint, ut comparere ipsimet non possint, apud multos vero neglectus et desuetudo ermorum interueniat.«

²²⁸ »Quod vero ad quinti cuiuslibet coloni personalem insurrectionem spectat, quia nullius momenti et securitatis in bello illi esse possunt, videretur suae Maiestati pro illis ratione portarum pecuniam exigendam et in comitatu reponendam, ut necessitate postulante *stipendiarum pedites loco illorum conducerentur*, utpote longe maior utilitas foret in bello, et melius etiam cum ipsis, *colonis scilicet domi remanentibus*, ageretur.«

vrijeme ne izaziva, koliko je poznato, ni kod podložnika neki otpor, što je u krajnjoj liniji i razumljivo.

1574. Međutim, 1574. rješava slavonski sabor problem dotad neupotrebljivih kmetova vojnika na drugi način. Sabor također smatra da je besmisleno tjerati nevjeste ljude na bojno polje ili na Krajinu, i zato predlaže da se sa svih velikaških i plemićkih posjeda ubire *dimnica* (pecunie fumales) za 200 pješaka, koji će otad pod vodstvom podbaña čuvati straže na Kupu i na Krajini, dok će 20 pješaka u Očuri i 20 u Medvednici braniti pristup vlasima ili martolozima. Oni, tj. *haramije*, kako se zovu ti kraljevinski pješaci, pod zapovjedništvom svojih vojvoda i desetnika bit će u službi kraljevstva 4 mjeseca. Za uzdržavanje tih kraljevinskih straža određuje se po svakom dimu (a singulo fumo) dimnica u visini od 1 ugarskog forinta.²²⁹ Tako je Slavonija dobila svoju vlastitu vojsku, stvarno stražarske čete koje nisu ovisile ni o vladaru ni o krajiškim zapovjednicima.

No, već 1577. predlažu se na saboru, u vezi s vojničkom organizacijom, dvije vrlo karakteristične izmjene: plemeniti *predijali topuske opatije* zahtijevaju da ih se oslobodi od plaćanja dimnice (u visini od 10 denara), a zauzvrat će sami čuvati prijelaze kod Degoja, Pokupskog i Šišinačkog protiv Turaka; s druge strane, »svi vojvode i *haramije gospode regnikola*« koji čuvaju Kupu odriču se trećine svoje plaće i prepuštaju je saboru ako im se odmah isplate preostale dvije trećine!²³⁰ Dakle, predijali moraju zbog siromaštva preuzeti stražarsku službu, a *haramije* vrlo brzo pronalaze način da od nemarnog plemstva utjeraju zaostalu plaću.

4. Kraljevski, kraljevinski i crkveni tereti

a) Ratni porez (dica, subsidium, iuvamen)

Porezni sistem kojim Matija Korvin pokušava napuniti ispražnjene kraljevske blagajne ne preživljuje svog tvorca. Za nemoćnih njegovih nasljednika gotovo sve propada. Mohačka bitka ostavlja potpuni nered u zemlji, tako da plemstvo u Slavoniji ne osjeća da je porez »orsaška« obveza.

Međutim, valja naglasiti da u čitavom XVI st. *pitanje ratnog poreza* ostaje samo *obveza slavonskog plemstva!* Bilo je dođuše pokušaja, kako ćemo još pokazati, da se i onaj dio zagrebačke županije na koji se upravo u XVI st. počinje prenositi ime Hrvatska također oporezuje, ali vladar u tom pogledu ipak nije mogao provesti svoju želju. Tako je i ova »nova Hrvatska« sačuvala izuzetan položaj koji je imala nekadašnja Hrvatska u XV st. Ova se dvojnost u poreznom sistemu razabire već na cetinskom saboru 1527. Dok se, naime, Hrvati na Cetinu ne obvezuju Ferdinandu ni na kakav porez već od njega zahtijevaju vojsku i novac, slavonsko plemstvo organizirano pod vodstvom Krste Frankapana treznije razmišlja o trenutnoj potrebi kraljevine. Krsto se hvali da je na saboru u Križevcima »opravil vse, ča je pred orsag postavil: najprvo

²²⁹ Acta comitialia, III, str. 413.

²³⁰ Acta comitialia, III, str. 500.

da z nova obećaše da se tuđe istira *ova riz* po pol dukata; drugo obećaše i *deseto*.²³¹ Zapoljina je stfanka tada slabija, i Krsto Frankapan nastoji »svom kralju« pokazati kako su slavonski velikaši spremni uplaćivati i *ratni porez* i *desetinu*. Međutim, kad Krsto pogiba, obećanje se zaboravlja i prilikom primirja koje se 1530. sklapa između Ferdinandovih i Zapoljinih pristaša »taxa medii floreni« nije nužna obveza. Ako je članovi sabora »benevole et libere« plate Ludoviku Pakračkom, bit će dobro, jer se nitko ne smije primoravati na plaćanje niti se smije prijetiti plemstvu uništenjem imanja.²³² Kad se ban Ivan Karlović 1531. povodi za Krstinim primjerom, slavonski ga velikaši napadaju da zahtijeva od njih »aliquas *taxas* seu *dicas insolitas* super regnum sue maies-tatis«; ali se ban Ivan zbog toga mnogo ne uzbuđuje. Piše Kocijanu neka samo pričaju. Ta, plemići između Save i Kupe sami su obećali da će platiti od svakog kmeta, i to za poslanike vladaru i za straže. Uostalom, neki velikaši, kao Ugnad (iz Samobora), uopće *nisu ništa platili!* On je jedva namolio od Ludovika Pakračkog i Franje Baćana pripomoć i utje-rao je 600 forinti.²³³

Tek kad se 1536. sprema insurekcija, plemstvo priznaje da polovica forinta nije dovoljna da se pokriju troškovi i zato neka se ubire »unus florenus integer a miseris plebeis et nobilibus vnus sessionis«. Od takva plaćanja *ne smiju*, prema mišljenju članova sabora, *biti oproštena* ni *duhovna lica*. Subsidij valja platiti u roku od 15 dana i tko ne plati, bit će globljen.²³⁴ Bilo je, dakako, slavonskih velikaša koji su takvo sveopće oporezivanje smatrali zloupotrebom nekih svojih kolega. Smatralo se da je to djelo zagrebačkog biskupa Šimuna Erdeda i nekih njegovih ljudi. Nečuveno je da se uz kmetove oporezuju i inkvilini, zatim gornjaci i jadne »filarke« (prodavačice na trgu), kao i plemići jednoselci i svećenstvo. Nikad nijedan vladar nije zahtijevao takvu taksu.²³⁵ Ne obazirući se mnogo na otpor plemstva, Ferdinand ipak šalje u Slavoniju svog dikatora, ali i on se ne nada nekom uspjehu. Ferdinand upozorava plemstvo da šalje dikatora i da nađu način da se subsidij, kojim treba platiti plaćenike, doista plati. I premda i novi križevački sabor donosi odluku o trenutačnoj uplati »pomoći« u visini od 1 forinta,²³⁶ Ferdinand predbacuje nakon sabora plemstvu da već 4 godine nije ništa platilo u ime takse ili subsidija.²³⁷ Detaljna uputa koju još iste godine dobivaju dvojica novih Ferdinandovih dikatora²³⁸ pokazuje da se vladar prerano uzradovao uspjehu. On zahtijeva od dikatora da pregledaju svako selo i posebno sve podložnike, pa ako ustreba neka pozovu njegova krajiškog zapovjednika i banove. Treba osobito paziti, nastavlja u uputi, da velikaši i plemići ne bi diku iz nekih sela *zadržali sami za sebe*.

Poznati križevački sabor 1538. spreman je na najveće žrtve. Već u prvom članku članovi sabora daju »najsvetijem kraljevskom veličanstvu, našem najmilostivijem gospodaru«, *subsidij od 2 forinta* i, štaviše, dopuštaju vladaru da prema potrebi ponovo oporezuje kraljevstvo (ut

²³¹ *Acta comittalia*, I, str. 116.

²³² *Acta comittalia*, I, str. 264.

²³³ *Acta comittalia*, I, str. 285.

²³⁴ *Acta comittalia*, I, str. 355.

²³⁵ *Acta comittalia*, I, str. 358—359.

²³⁶ *Acta comittalia*, II, str. 32.

²³⁷ *Acta comittalia*, II, str. 37.

²³⁸ *Acta comittalia*, II, str. 123—125.

si maiestati sue visum fuerit, faciat denuo regnum dicari). Osim vesnika, glasnika i plemićkih podvoraca nitko nije oslobođen od plaćanja. Pa i kmetovi koji imaju nekretnine vrednije od 6 forinti podliježu oporezivanju. Kontribucija će se ubirati u dva roka.²³⁹

Žrtve koje plemstvo prinosi 1538. zamišljene su kao uzvratna usluga vladaru. Naime, Ferdinand je obećao da će poslati vojsku za obranu Slavonije. Tako se već tada pokazuje na čemu će se razbijati uspješna suradnja između slavonskog plemstva i vladara. Plemstvo očekuje od Habsburgovaca da na svaki način od svojih sredstava »kreditira« vojsku za obranu, a on, naprotiv, ustraje u zahtjevu da se vojnici uzdržavaju od subsidija ili dike. Zato mu baš Petar Keglević sredinom 1538. ogorčeno uzvikuje da će kraljevstvo prije propasti nego što se dika skupi.²⁴⁰ Već tada dolazi do izražaja još jedna »odlika« plemstva: ono je skupljeno na saboru puno obećanja, ali kad se razide svojim kućama, uopće ne misli izvršiti dane obveze. Zato već tada, tj. 1538, unatoč velikim obećanjima na križevačkom saboru, slavonski velikaši *ne puštaju dikatore na svoje posjede!* Štaviše, ban Petar Keglević je primoran zbog nezadovoljnog plemstva odgoditi sabor jer je plemstvo na njemu htjelo zaključiti da se dika uopće neće ubirati, i to tako dugo dok ne stigne kraljevska vojska.²⁴¹ Pred tako odlučnim pritiskom plemstva Ferdinandu doista ne preostaje drugo nego da pošalje plaćenike, i 1539. dolaze »Španjolci« (Copie Hispanorum),²⁴² a s njima novi, još teži problemi. Sabor doduše oduševljeno i ponovo zaključuje da će po svakom kmetu (de singulo colono) dati za vojsku kvartu brašna, koja će se u Križevcima prodavati uz vrlo nisku cijenu od 25 denara,²⁴³ ali bez sumnje mnogo od tog obećanja nije ostvareno.

Ali, plemstvo, očito svjesno da su »Španjolci« podesni za »veliki rat« s Turcima, ali ne i za suzbijanje dnevnih pljačkaških upada, prvi put stvara zaključak o formiranju kraljevinskih »vojnika — pljačkaša« (pedites plagiarii), za koje je spremno obvezati se i na *novi porez*. Dok će se ovaj porez ili subsidij za »domovinske potrebe« tijekom XVI st. povremeno javljati, i to pod novim imenom kao *pecunie fumales*, dakle *dimnica*, dika ostaje u načelu i dalje redovni kraljevski porez.

Međutim, vladar je u XVI st., kao i vladari u ranijim stoljećima, ponekad primoran dijeliti *oprote* od *plaćanja dike*, posebno u slučajevima kad neka vlastela ili prelati, kao na primjer zagrebački kaptol, pridonose za obranu više od drugih. Naime, kaptol je 1544. odlučio da za čuvanje »ostataka kraljevstva Slavonije« i, dakako, slovenskih zemalja (kako uvjerava Ferdinanda) na utoku Kupe u Savu podigne kaštel, i to vlastitim radom i troškom.²⁴⁴ Pomažući takav hvalevrijedan pothvat, Ferdinand oslobađa sve kaptolske kmetove u Slavoniji »ab omnibus taxis nostris, tam ordinariis, quam extraordinariis, contributionibus ac lucro camere nostre, maiestati nostre prouenire debentibus«. Oprost je

²³⁹ Acta comittalia, II, str. 139.

²⁴⁰ Acta comittalia, II, str. 208.

²⁴¹ Acta comittalia, II, str. 237.

²⁴² Acta comittalia, II, str. 249.

²⁴³ Acta comittalia, II, str. 263.

²⁴⁴ Acta comittalia, II, str. 235.

podijeljen najprije na 2 godine,²⁴⁵ ali su kasnije vladari oslobođenje od kraljevskih poreza produžavali.

Na druge se oproste vladar vrlo teško odlučivao, ponajviše zato što je svota koju je dikatorima polazilo za rukom da uberu bila zaista mala prema visini stvarnih troškova obrane.²⁴⁶ Štaviše, jedno vrijeme vladar i njegova ugarska komora u Požunu, kojoj se dika šalje, ozbiljno razmišljaju da li je na mjestu da »prekokupski krajevi« (partes transcolapiane) imaju oslobođenje od dike. A kad se u početku Maksimilijanove vladavine vladar ne može nagoditi s plemstvom o tome po kakvom će sistemu ubirati ratni porez, on pokušava ukinuti i staru povlasticu kraljevine Slavonije prema kojoj je *županijsko činovništvo oslobođeno od plaćanja dike*. Naime, 1566. predlaže da se imanja podbana, podžupana i plemićkih sudaca, viceprotonotara i notara također oporezuju jer oni i tako dobivaju plaće iz svote koja se skupi u ime dike. Tada jedva pristaje na to da se ostaci križevačke županije oproste od plaćanja dike.²⁴⁷

Uostalom, od Maksimilijanova dolaska na prijestolje problem se plaćanja tog kraljevskog poreza tako zaoštava da se plemstvo godinama opire njegovu plaćanju. Sporovi počinju zbog novog načina ubiranja dike koji Maksimilijan predlaže. Čini se da se sve do tog vremena dika uglavnom ubire po sistemu koji je prihvaćen na požunskom saboru 1547.²⁴⁸ Naime, dikatori su bili dužni zapisati sve podložnike i procijeniti vrijednost njihovih selišta zato da se mogu od plaćanja osloboditi oni kojima je vrijednost nekretnina bila manja od 6 forinti. Plemstvo tada predlaže da se novi naseljenici na pustim ili novim selištima i krčevinama 3 godine oslobode od svih davanja. Dika se plaća po »vratima« ili po »porti«, ali se, nipošto slučajno, ne utvrđuje što se pod portom podrazumijeva.²⁴⁹ Od dike su također oslobođeni vlastelinski činovnici, na primjer stražari ili sluge, ukratko svi koji žive o njegovu kruhu. Vrlo je značajno da se oslobođenje »po starom običaju« potvrđuje i za »alodiatores«, dakle za kmetove koji obrađuju vlastelinovu vlastitu zemlju. Kako vladar ima još uvijek, bar formalno, povjerenje u plemstvo, dopušta da se popis dike sastavlja prema zakletvi vlastelinskih sudaca. *Vesnici ili suci*, dakle, a ne sami dikatori, javljaju broj podložnika na pojedinom vlastelinstvu.

Međutim, Maksimilijan se ne zadovoljava dotadašnjim načinom ubiranja dike, koji, kako se tuži svojim komisarima 1565, njegove prihode od dike »in nihilum fere redigatur«.²⁵⁰ Prije svega, slavonski je sabor zaključio da se podvorci (inquilini) ne oporezuju, a namjerno se nije

²⁴⁵ *Acta comittalia*, II, str. 325.

²⁴⁶ O visini dike u XVI st. vidi: V. Klaić, *Povjest Hrvata*, VI, str. 48. i d.

²⁴⁷ *Acta comittalia*, III, str. 136.

²⁴⁸ *Monumenta comittalia*, III, str. 131.

²⁴⁹ Već je početkom XV st. — a možda i prije! — bilo sporova oko porezne kmetске jedinice. Postavljalo se, dakle, pitanje što je *porta* ili *vrata*, odnosno *selište* (*sessio*). Prema definiciji koja je 1411. usvojena na saboru »čitava vrata« ili »*integra porta*« jest ona »per quam currus intrare et exire potest, si etiam in eadem curia plures habitarent domestici, quam unus«; ona je »velika«, i zato plaća tada porez 30 denara. A »una valva seu parva porta, vulgo *Weröcze dicta*«, što je isto što i »*media porta*«, plaća porez 15 denara. Opaze li dikatori da je kmet postavio ispred svoje kuće (ab anteriori parte curiae) mala vrata (parvam portam seu ostiae), a iza kuće *velika*, neka ga oporezuju s 30 denara, dakle kao da ima »čitava vrata«. Izraz *weröcze* koji kao »vulgaran« ulazi u zakonik bez sumnje je nešto iskavaren oblik za našu riječ — *dvorce*! Vidi: *Corpus turis*, str. 241.

²⁵⁰ *Acta comittalia*, III, str. 119.

htjelo raspavljati o tome kako je velika porezna jedinica, tj. što je porta ili dim (fumus). Budući da Maksimilijan zahtijeva od plemstva da kmetovi čitave sesije (coloni integre sessionis) plaćaju diku tako kako plaćaju census svojoj gospodi, ako imaju selište vrijedno 6 forinti ili više, jasno je da su ugarski i slavonski plemići i velikaši varali vladara pri diki, tako da su sesije, bez obzira na veličinu, prijavljivali kao male, manje od cijele sesije, dakle kao polovicu, četvrtinu ili još manji dio sesije, od kojih, razumljivo, nisu plaćali cijeli iznos dike. Vladar predlaže neka selišta ne procjenjuju i ne prijavljuju prema količini oranica jer je upravo zbog takvog sistema njegov porez gotovo nestao.²⁵¹ Zato na kraju zahtijeva da se pristupi novoj konumeraciji, dakle novom popisivanju podložnika prema načinu koji on predlaže.²⁵² Sabor doista ispunjuje vladarevu želju zaključivši »in primis, ut fiat connumeratio a singulis integris portis colonorum«,²⁵³ ali ni slavonskom ni ugarskom plemstvu nije teško donositi zaključke kad unaprijed znaju da ih neće provesti. Štaviše, taj sabor odobrava vladaru subsidij u vrlo velikoj visini od 2 1/2 forinta. Međutim, kad se nakon saborovanja prelazi na djelo, otpor je plemstva takav da ugarska komora predlaže da se i Nikola Zrinski uposli pri utjeravanju dike, budući da ban Petar Erded nema za taj posao potrebnu vlast (Nikola je tada vrhovni zapovjednik Ugarske).²⁵⁴ I ugarska komora i vladar ustraju na zahtjevu da se dika ubire »de singulis portis seu integris colonorum sessionibus«, dakle da *svako seljačko imanje*, bez obzira na veličinu, bude »čitavo selište« ili *porta*. Spor vješto iskoristavaju nekadašnji slavonski dikatori, prije svega podban Ambroz Gregorijanec, koji je bio dikator od 1553 do 1555. Od tada je ostao dužan 473 forinta i 1566. ih još uvijek nije platio.²⁵⁵ Kako je još 1569. u popisu dužnika, očito uopće nije htio platiti »restancije«. Svakako je vrlo karakteristično da se među dužnicima za diku nalazi i njegov rođak, Ursulin zet Mihajlo Kerečen, koji je za diku iz 1559. ostao dužan vrlo veliku svotu, tj. 650 forinti.²⁵⁶ Sve »restancije« dikatora od 1549. do 1559. iznose još 1568. 1441 forinti i 75 denara²⁵⁷ i po svoj prilici se ni vladari ni njegova komora nisu nadali da će ih utjerati. Kad se upravo te godine banovi obraćaju vladaru s upozorenjem da se dikom banski vojnici jedva mogu uzdržavati 3 mjeseca, vladar saznaje od ugarske komore da se za čitavu 1566. ubralo u oba roka jedva 4167 forinti (2233 u zagrebačkoj i 1933 u varaždinskoj županiji), dok je taksa slavonskih gradova donijela jedva 1800 forinti.²⁵⁸

Plemstvo ima za svoj otpor prema plaćanju dike i ispriku. Ono tvrdi da bi slavonski kmetovi zbog straha pred novom konumeracijom mogli napustiti njihova vlastelinstva.²⁵⁹ Međutim, činovnici Nikole Zrin-

²⁵¹ Naime, u vinogradarskim krajevima, kao što je na primjer Zagorje u onom dijelu u kojem se nalazi Susjedgrad i Stubica, glavno je bogatstvo podložnika u *vinogradima*, pa se na takvom vlastelinstvu vlasniku, dakako, isplatilo izračunavati selište prema »starom običaju«, tj. prema količini »vanjskog selišta« (fundus extravillanus). O strukturi susjegradske-stubičke vlastelinstva vidi: J. Adamček, *Susjegradsko-stubičko vlastelinstvo*, str. 142. i d.

²⁵² *Acta comittalia*, III, str. 119—120.

²⁵³ *Acta comittalia*, III, str. 121.

²⁵⁴ *Acta comittalia*, III, str. 138.

²⁵⁵ *Acta comittalia*, III, str. 147.

²⁵⁶ *Acta comittalia*, III, str. 233.

²⁵⁷ *Acta comittalia*, III, str. 223.

²⁵⁸ *Acta comittalia*, III, str. 220.

²⁵⁹ *Acta comittalia*, III, str. 169.

skoga ne nalaze nikakvu potrebu da se dikatorima ispričaju što ih jednostavno ne propuštaju na prekokupska imanja svog gospodara.

Najžešći sukobi zbog dike između vladara i plemstva vodit će se sedamdesetih godina XVI st. Slavonsko plemstvo, svjesno u krajnjoj liniji svog neodgovornog odnosa prema vladaru, dolazi na sabor očito spremno da sve obeća, ali ga se, po svoj prilici, vrlo neugodno doima način na koji Maksimilijan zahtijeva od njih uplaćivanje poreza. Pozivajući se na zaključak požunskog sabora iz iste, tj. 1569. godine, upozorava ih da su mu dužni platiti: za 1568. lucrum camere od svake porte ili čitave sesije po 20 denara, zatim diku za 1569. u iznosu od 2 forinta i 50 denara, a isto toliko i za iduću, 1570²⁶⁰ g. Kako je 1569. godina već poodmakla, sabor se mogao sastati tek u siječnju 1570.²⁶¹ Tada se regnikole doista i sastaju na sabor. Najprije se zahvaljuju »preblagom« vladaru za njegovu »očinsku brigu« (paterna cura, solitudinem et diligentiam) koju gaji prema njima; zatim prelaze na vijećanje koliko će kontribucije platiti. Obećavaju doista da će za 1568. dati lucrum camere u iznosu od 10 denara, a za 1569. i 1570. u ime dike po 2 forinta i 40 denara po porti, uz spomenuti lucrum camere. Ići će vladaru tako daleko u susret da će dopustiti novu konumeraciju (nova fit portarum connumeratio) te odmah izabiru uz kraljevskog dikatora kao zaprisegnute plemiće Mihajla Lojevića, kaptolskog notara, i Mojsija Humskog s bratom Jurjem za sve tri županije. Ali dodaju da će lucrum camere platiti tek pošto se ubere dika. No, otpor je među plemstvom koje vodi ban Juraj Drašković protiv nove konumeracije tako jak da ugarska komora zajedno s vladarom predlaže da se upravo banovi pozovu u pomoć.²⁶² Obraćajući se Jurju Draškoviću, Maksimilijan se čudi odakle takav otpor: ako se broj kmetova od prošlog popisa povećao, onda treba da se povećaju i prihodi države za javne potrebe; ako je, naprotiv, podložnika manje, pravedno je da se i teret smanji. Međutim, novi se sabor²⁶³ sastaje u promijenjenim prilikama. U zemlji je tolika *glad* da siromašne kmetove nalaze po kućama mrtve, a drugi koji su preživjeli hrane se korama od drveta. Osim toga, u zemlji je nečuvena skupoća. U takvoj situaciji sabor doduše bira dikatore, ali moli vladara da se udostoji svojim dikatorima poručiti »vt exacionem praesentis novae dicae ad novam messem differre debeant«.²⁶⁴ Nakon tako opravdanog prijedloga za odgađanja Maksimilijanu ne preostaje drugo već da ga prihvati. Međutim, još polovicom 1570. ugarska komora traži od slavonskih dikatora da joj pošalju popis porta (regesta connumerationis portarum),²⁶⁵ što znači da još nije provedena ni nova konumeracija koja prethodi oporezivanju. Najzad se umiješao i nadvojvoda Karlo,²⁶⁶ i ugarska komora prima konačno početkom rujna teško očekivanu konumeraciju ili popis porta. No kad je taj poslani popis usporedila sa starima, otkrila je, kako izvještava nadvojvodu Karla, očitu *prijevaru!* Jer ne samo da su neki posjedi (na primjer zagrebačkog kaptola) sasvim izostavljeni iz popisa, nego je popis načinjen površno, *prema distriktima i selima*, a ne *prema portama*,

²⁶⁰ Acta comittalia, III, str. 268.

²⁶¹ Acta comittalia, III, str. 273.

²⁶² Acta comittalia, III, str. 285.

²⁶³ Acta comittalia, III, str. 288—295.

²⁶⁴ Acta comittalia, III, str. 292.

²⁶⁵ Acta comittalia, III, str. 196—297.

²⁶⁶ Acta comittalia, III, str. 297—298.

odnosno dimovima. Osim toga, još uvijek nije počelo ubiranje dike.²⁶⁷ Nadvojvoda Karlo šalje tada svoje ljude da istraže istinito stanje stvari i nalaže banovima da im u tom poslu pomognu.²⁶⁸ Međutim, on ne računa na otpor bana J. Draškovića, koji sprečava istragu, zahtijeva da se sastane sabor. Ban, nadalje, odbija nove poslanske dikatore tvrdeći »se tales viros in dicatores constituisse, de quorum fide atque integritate nullum esse dubium, eosque in connumeratione ipsa fideliter processisse«. ²⁶⁹ I tako, unatoč, naporu ugarske komore i nadvojvode, zaslugom bana Draškovića dolazi do saborskog sastanka tek početkom iduće godine. To, drugim riječima, znači da je i čitava 1570. godina prošla a da se slavonsko plemstvo uopće nije složilo s vladarem u sistemu ubiranja, te prema tome nije plaćalo diku onako kako je on to želio. Na siječanj-skom saboru 1571. plemstvo najprije prihvaća nadvojvodu Karla kao neizbježivo »nužno zlo«, a zatim, kao da je s dikom i novim popisom sve u redu, sabor zaključuje da će do 2. II platiti diku u visini od 62 1/2 denara. Kratku i naoko pokornu odluku shvatit ćemo tek ako pratimo dalja zbivanja. Naime, ban Drašković je ponovo, zajedno s nekim slavonskim velikašima, zabranio popisivanje bez prethodnog odobrenja sabora, a sabor može sazvati samo »vaše veličanstvo«, dakle car Maksimilijan.²⁷⁰ Nadvojvoda Karlo ipak šalje svoje dikatore sa zadatkom da »omnia oppida et villas adeant et oculata inspectione perlustrent, quot quaelibet habeat portas sive fumos, eosque in scripta redigant et cum eorum relatione ad cameram hanc maiestatis vestrae sacratissimae referant«. ²⁷¹ U međuvremenu sabor pod Draškovićevim vodstvom odbija novi popis pošto dolazi »publico in loco« do sukoba s Franjom Tahom, koji tuži zagrebački kaptol da ima više od 2000 kmetova, a da je ipak prijavio jedva 200 porta. Uostalom, bilo je javno rečeno (*dictum fuisset ibidem publice*) da bi se na imanjima pokojnog bana Petra Erdeda i zagrebačkog kaptola moglo naći toliko kmetova koliko ih je prijavljeno u čitavoj Slavoniji.²⁷² Maksimilijan II je doista ukorio banove zbog takva postupka, koji naziva zloupotrebom i ponovo im nalaže da pomognu dikatorima. Posebne su zapovjedi upućene i slavonskim velikašima i plemićima.²⁷³ Dok su vladar i nadvojvoda još mogli očekivati da će pojedinci primiti njihove dikatore, plemstvo u cjelini, dakle, sabor, koji se sastaje 5. IV 1571, ponovo oštro ustaje protiv nove konumeracije. Jer revizija popisa je uperena protiv »libertates et priuilegia praefati regni maiestatis sue Sclavoniae«, nečuvena je i neka vladar ne dopusti da se provede.²⁷⁴ Dikatori se unatoč novim vladarskim nalogima vraćaju neobavljena posla i sve što postižu jest to da su bolje upoznali u čemu se sastoji prijevarena u popisu! Naime, prema postojećim zakonima dika se ubire na osnovi izjave i zakletve seoskih sudaca, koju, kako predlažu, treba dokinuti. Neka se dikatori ne oslanjaju na izjave sudaca. Premda

²⁶⁷ *Acta comitialia*, III, str. 299. »... depraehendimus magnum desertum et multa oppida ac villas capituli praesertim Zagrabiensis ad castrum eius Zysek pertinentes ex ipsa connumeratione esse per dicatores ipsos omissas, eamque connumerationem non villatim, sed saltem per fumos et districtus esse conscriptam, quae res manifesta fraude et suspitione non caret.«

²⁶⁸ *Acta comitialia*, III, str. 300.

²⁶⁹ *Acta comitialia*, III, str. 300.

²⁷⁰ *Acta comitialia*, III, str. 312.

²⁷¹ *Acta comitialia*, III, str. 313.

²⁷² *Acta comitialia*, III, str. 312—313.

²⁷³ *Acta comitialia*, III, str. 316.

²⁷⁴ *Acta comitialia*, III, str. 320.

ugarska komora šalje carev nalog o ubiranju drugog dijela dike za 1571, nije sigurno da je i prvi dio ubran po čitavoj Slavoniji. Uostalom, Maksimilijan je odlučio vratiti slavonskom plemstvu, napose banovima, »milo za drago«. Unatoč vrlo revnom vršenju dužnosti — sabor hvali banove zato što nisu izgubili nijednu utvrdu²⁷⁵ — banovi ne dobivaju plaću, tako da su odlučili, kako doznajemo iz saborskih zaključaka, da »propter nimiam inopiam, deposito officio banatus, ex his afflictis confiniis in alia regna sesse conferre«.²⁷⁶ No ni na tom saboru nema riječi o kraljevskom porezu, ali se dosta raspravlja o dimnici. Banski vojnici ponovo ne dobivaju plaću,²⁷⁷ i ban Drašković ne želi više u takvim uvjetima banovati. Ipak ga vladar ne namjerava riješiti dužnosti. Zagrebački sabor od 2. VI 1572. određuje samo kratko plemići koji će biti dodijeljeni kraljevskim dikatorima, ali se o roku kad diku treba ubirati još ne raspravlja. Dikatori treba da provedu najprije novu konumeraciju.²⁷⁸ Kako se novi sabor od 10. VIII 1572.²⁷⁹ bavi prije svega pitanjem tko će ići na krunidbu nadvojvode Rudolfa, dospijeva se jedino prihvatiti Mihajla Vrnocija, koga je kralj već imenovao »in dicatore totius regni Sclauoniae«. I ugarska mu komora nalaže da požuri s ubiranjem dike »ut militibus in confiniis regni constitutis emerita stipendia exsolvi possint«. Ugarska komora obavještava kralja tek potkraj godine da dikator napreduje u svom poslu i da se reviziji popisa protive samo »Transcolapiani«, koji ga uopće ne puštaju na svoje posjede.²⁸⁰ Međutim, na posljednjem saboru iste godine staleži se ispričavaju što bez njihove krivice dikator nije ubrao diku u zagrebačkoj i križevačkoj županiji. Oni su mu dodijelili svog čovjeka. No, čim se skupi »subsidiium suae maiestatis« za oba roka, oni će ga odmah dati dikatoru. Kasnije se doznaje da je dikator bio bolestan. Komora ga posebno upozorava da ništa od skupljene dike ne daje banovima bez vladareva dopuštenja.²⁸¹ Tako je tek početkom 1573. ugarska komora mogla prihvatiti Maksimilijanov nalog da se banskim vojnicima »kao i prošlih godina« isplate plaće iz slavonske dike i takse slavonskih gradova.

Prema tome, ostaje činjenica da slavonsko plemstvo upravo u godinama bune vodi ogorčenu borbu protiv novog vladara, koji nastoji povećati svoje prihode od ratnog poreza. Kako vladar pristupa rješavanju tog problema odveć naglo, odgovor je plemstva, premda vara vladara, također žestok, i ono, prelazeći u drugu krajnost, uopće ne isplaćuje diku vladaru.

Međutim, teško bismo shvatili ustrajnost slavonskog plemstva kad ne bismo znali što se zbivalo u isto vrijeme na zajedničkim požunskim saborima. Premda je problem ovdje i ondje isti, rješava se u Požunu na nešto drugačiji način. God. 1554. uspijeva plemstvo ozakoniti zaključak da je porezna jedinica doduše *porta* ili *sessio censualis*, ali i takva koja ima dva, tri ili više stanovnika (*etiamsi duos, tres aut plures habitatores in se continerent*). Spaljene se i nove kuće ne oporezivaju, ali libertini

²⁷⁵ *Acta comitialia*, III, str. 331.

²⁷⁶ *Acta comitialia*, III, str. 332.

²⁷⁷ *Acta comitialia*, III, str. 335.

²⁷⁸ *Acta comitialia*, III, str. 345—348.

²⁷⁹ *Acta comitialia*, III, str. 351—354.

²⁸⁰ *Acta comitialia*, III, str. 357.

²⁸¹ *Acta comitialia*, III, str. 360—365.

ne uživaju više nikakav oprost.²⁸² No čini se da ni taj zaključak nije proveden u život, jer je 1557. predlaže drugi sistem oporezivanja. Tada je odlučeno da dikatori izbroje po plemićkim posjedima sve kuće i tada neka točno određenu poreznu svotu podijele prema imovnom stanju podložnika, ali tako da nikoga ne izuzmu od plaćanja poreza. Ima, naime, zaključuje sabor, među libertinima mnogo vrlo bogatih podložnika koje treba primorati da plaćaju porez. Ferdinand se složio s tim prijedlogom dodajući da sudac ili vlastelin »faciat limitacionem seu distributionem dicae«, i to tako »quod diues pauperem reuelet«. Unatoč tome ne prodire prijedlog o oporezivanju prema domovima već se isti sabor vraća na stari sistem, tj. na čitavo selište (integra sessio), koje bez obzira na broj kuća čini poreznu jedinicu. Otad se, kao i u Slavoniji, vodi s vladarem dvostruka borba: za sniženje svote ratnog poreza i protiv oporezivanja po kućama. Plemstvo također obnavlja prijedlog o donjoj granici podložničke »sposobnosti plaćanja«, tj. smatraju da podložnik koji ima imanje vrijedno manje od 6 forinti ne smije biti oporezovan. Ipak još za Ferdinandova života ne dolazi do uspješne nagodbe između vladara i sabora. Ugarska komora upozorava vladara 1563. da dika već 4 godine nije plaćena i zato neka je zajedno s komorskom dobiti (lucrum camere) sam ubere. Naime, komora je ustanovila da se pri ubiranju dike tako vara da se od 40,50 i 60 porta prijavljuje i zapisuje po 6,7 ili najviše 10 porta. Najviše su tome *krivi zastrašeni vlastelinski suci*, koji se zaklinju na onoliko porta koliko im vlastela odrede. I mnogi plemići nakon službenog ubiranja dike odlaze na svoja imanja i uberu ono što su prešutjeli. Neka se, prema tome, ne vjeruje plemićkom sucu »cum is sit mancipium domini sui«,²⁸³ nego neka se dika plaća prema vlastelinskom poreznom registru (sed quodquot domino terrae censum annuum soluunt et facultates ad valorem sex florenorum obtinent). Uostalom, neka se pitaju i susjedi »sit ne is sessionalis et domino terrae tributarius nec ne«. ²⁸⁴ Prihvaćajući prijedlog ugarske komore, vladar odmah određuje porez od tri forinta, ali dopušta da se »duae mediae pro una integra et item quattuor quarte pro una integra dicentur«. ²⁸⁵

Novi vladar Maksimilijan II počinje i u Ugarskoj ogorčenu borbu za povećanje dike. Prema njegovu prijedlogu iznesenom 1566.²⁸⁶ treba sistem oporezivanja prema portama ukinuti i uvesti oporezivanje »per fumos seu viritim«. Treba također imati na umu materijalno stanje podložnika, no u vrijednost njihove imovine neka se ubroje i nekretnine i nasljedstva. Međutim, Ferdinandovo odobrenje da se »čitava porta« ili »čitava sesija« obračunava prema četvrtinama, polovicama ili trećinama izaziva neželjene posljedice. Jer su neki između regnikola, »hac occasione accepta, uniuersos etiam comitatus ac ditiones praecipuarum arcium in tertiariorum et quartarios redegerint«. Prema tome, plemstvo vrlo brzo iskorištava saborski zapljučak od 1563. i, kako se Maksimilijan II tuži, pretvorilo je svoje posjede u »četvrtinačke«, »trećinske« ili »polovinske« porte ili sesije i na taj način, dakako, osjetljivo smanjilo vladarske prihode. Stoga nas, gledamo li na sesionalni popis susjedgradsko-stubi-

²⁸² Monumenta comitialia, III, str. 502.

²⁸³ Monumenta comitialia, IV, str. 40.

²⁸⁴ Monumenta comitialia, IV, str. 514.

²⁸⁵ Monumenta comitialia, IV, str. 556.

²⁸⁶ Monumenta comitialia, V, str. 33.

11
2-1

čkog posjeda, nimalo ne iznenađuje što na čitavom posjedu ne nalazimo posjed veći od četvrtine selišta.²⁸⁷

No, borba se s Maksimilijanom nastavlja, jer nijedna strana neće popustiti. Dikatori idu tako daleko da pri procjeni podložničkih nekretnina upisuju motike i sjekire,²⁸⁸ a staleži ustraju u svojem zahtjevu da se ponovo uvedu egzempcije. Maksimilijan pita plemstvo zašto ne prijavljuje takvu veličinu sesija kad prodaje svoje posjede,²⁸⁹ jer tada nikome ne pada na pamet da iskaže četvrtinske ili još manje sesije! Zato se i događa da su ponegdje, kakvo na primjer u Čakovcu, prijavljena za oporezivanje svega dva kolona. Komoru najviše smeta što je doznala da su neka vlastela od pojedinih selišta ubrala čitavu diku (integram dicam exigunt), tako da je njihov prihod od dike veći nego prihod kraljevske blagajne. Zato ponovo predlaže vladaru da oporezuje sve kolone po portama i da se izuzmu samo oni podvorce (inquilini) koji žive na kraju sela u slamnatim kućicama, nemaju polja i daju vlasteli samo tlaku (exemptis illis inquilinis, qui in villarum extremitate tuguriolis erectis, neque agros ad huc possident, neque dominis terrestribus praeter manurias operas quicquam exhibent). Novu konumeraciju treba provesti i u Slavoniji, a zakletvu vlastelinskih sudaca ukinuti. Najzad, velikaše bi zbog zloupotreba trebalo kažnjavati, a sva oslobođenja, uključivši i ona crkvenih predijala, ukinuti.²⁹⁰ Uza sve to se na saboru 1567. još uvijek raspravlja o sistemu plaćanja i stvara se doduše zaključak da se dika plaća prema censusu,²⁹¹ ali vladar ni time nije bio zadovoljan. On se 1568. vraća na zahtjev da diku plaća svaki kolon koji ima imovinu veću od 10 forinti i bavi se zemljoradnjom. A inkvilini, koji se mogu podijeliti u dvije grupe, ne plaćaju jednako. »Nadničari« (qui in alienis domibus habitant ac victum sibi ex diurno labore querunt) neka plaćaju po 50 denara, a oni koji sjede na krčevinama u vlastitim kućama neka plaćaju po 1 forintu.²⁹²

Gornje kraljevske propozicije nisu prihvaćene, a plemstvo 1569., svjesno da na saboru već godinama »vuče vladara za nos«, obećava vrlo velik porez. No nije ga spremno i platiti. Jer kad Maksimilijan zahtijeva 1572. za dvije godine 3 forinta za diku, sabor mu odgovara da takav porez »misera plebs nullo modo praestare posset«.²⁹³ Ugarsko plemstvo također brani stajalište slavonskih predstavnika koji zahtijevaju egzempciju.

Videći da se vrte u začaranom krugu i da ne može izaći nakraj s regnikolama, Maksimilijan pokušava na drugi način. Treba izmijeniti pojam porte. Neka čitava porta bude ona »per quam aratrum ingreditur et egreditur«, i to bez obzira na to koliko je sesionalnih domova iza ili pred takvim dverima. Kako podvoraca ima tri različite skupine, nemoguće ih je izjednačiti poreznom obvezom. Prvo su podvorce koji stanuju u kmetskim kućama i plaćaju diku zajedno s njima; drugu skupinu čine podvorce »u kućicama na kraju sela« koji nemaju polja; a u trećoj skupini, tj. među podvorcima koji žive na krčevinama i imaju kuće,

²⁸⁷ J. Adamček, n.dj., str. 152. i d.

²⁸⁸ Monumenta comitialia, V, str. 51.

²⁸⁹ Monumenta comitialia, V, str. 103.

²⁹⁰ Monumenta comitialia, V, str. 104—105.

²⁹¹ Monumenta comitialia, V, str. 114.

²⁹² Monumenta comitialia, V, str. 206.

²⁹³ Monumenta comitialia, V, str. 338.

polja, i vinograde ima i takvih koji su bogatiji od kolona. Car misli da druga i treća skupina treba plaćati porez prema njegovu ranijem prijedlogu.²⁹⁴ Premda je vladar saznao za još neke zloupotrebe regnikola, »ratno stanje« se nastavlja, i Maksimilijan 1572. dobiva jedva 3.000 forinti za čitavu Ugarsku.²⁹⁵

Prema tome, za posljednjih godina Ferdinandova i prvih godina Maksimilijanova vladanja ne prestaju sukobi između vladara i plemstva oko ratnog poreza. Plemstvo se ne ustručava da u međuvremenu izvuče iz spora korist za sebe i prijavljuje kmetске posjede tako kako mu se sviđa i *diku ubire za sebe*. Ako, dakle, u tom razdoblju nailazimo na iste pojave s jedne i druge strane Drave, onda ih valja pripisati istim uzrocima, tj. općenitom nastojanju regnikola da vladarske prihode, pogotovo ratni porez prisvoje za sebe. Vrlo je karakteristično da prva dva Habsburgovca nisu u tom pogledu nadjačala plemstvo.

No s obzirom na to da na razvitak javnih poreza u XVI st. gledamo u svjetlu akcija buntovnih podložnika na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, treba utvrditi nije li možda *Tahovo ubiranje dike* jedan od uzroka oružanog ustanka ili točnije akcije protiv Taha, koja počinje potkraj 1571. god.? Pitanje je umjesno zato što prema izjavi samoga Taha pobunjenički otpor 1571. (25. XII) počinje ubojstvom Tahova stubičkog stražara Mihajla Horvata i njegova pomagača, koji su *skupljali kraljevsku diku* (dicam regiam). Ne bi, prema tome, bilo nemoguće da ovaj buntovnički korak protumačimo kao odgovor nezadovoljnih stubičkih kmetova na Takovo nezakonito ubiranje dike! Da li drugi podaci iz tog vremena potvrđuju takvu pretpostavku?

Podaci o diki na spomenutom vlastelinstvu vrlo su rijetki. Iz izvještaja što ga 1538. pišu Ferdinandu njegovi banovi jasno proizlazi da Kocijan i knezovi Zrinski zadržavaju diku za sebe.²⁹⁶ Kocijan je vlasnik susjedgradsko-stubičkog posjeda. Ipak je tada u zemlji izvanredna situacija jer Kocijan drži još uvijek velik broj plaćenika u svojoj službi i ima, prema tome, opravdanja za takvu »neposlušnost« prema vladaru. Tragičan Kocijanov svršetak potiče vjerojatno Ferdinanda na samilost prema njegovoj udovici, i vladar 1539. odustaje od namjere da s njegova posjeda utjera »restancije« od 600 forinti. Svom dikatoru koji prijete udovici da će zbog zaostalog poreza opljačkati podložnike zabranjuje da bilo što poduzima na spomenutom vlastelinstvu.²⁹⁷ U vrijeme vlasništva J. Laskog pokušava se njegov upravitelj oprijeti plaćanju dike. Obrača se Ferdinandu opisujući mu teško stanje kmetova koji nemaju što jesti i moli ga neka im oprostí kontribuciju za tu godinu.²⁹⁸

Podaci o diki na Susjedgradu i Stubici za Tahove »vladavine« vrlo su rijetki, ali dovoljno jasni. Odnose se najprije na trogodišnje razdoblje komorske uprave, dakle na doba najvećih sukoba na vlastelinstvu. Komorski upravitelj Stjepan Grdak najveći je, kako je s pravom u najnovijoj literaturi o buni konstatirano,²⁹⁹ Tahov neprijatelj i njegovo je djelo neprestano nagovaranje podložnika protiv Taha. Upravo u doba sukoba

²⁹⁴ *Monumenta comitialia*, V, str. 369.

²⁹⁵ *Monumenta comitialia*, V, str. 462.

²⁹⁶ *Acta comitialia*, II, str. 185—186.

²⁹⁷ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 457, g. 1539.

²⁹⁸ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 70—71.

²⁹⁹ Prva komorska uprava na susjedgradsko-stubičkom posjedu je od 10. XII 1566 do 22. VII 1569. Vidi: J. Adamček, *Prilozi povijesti seljačke bune*, str. 56—60.

oko desetine (vidi str. 318) Grdak šalje ugarskoj komori, među ostalim, i ovu tužbu: »Item, *dicam Regiam* in bonis castris Zomzedwara a colonis exigere fecit iuxta priorem connumerationem et sic praetium decime dominis capitularibus ecclesie Zagrabiensis ex eadem dica, videlicet florenos centum persoluit; speratur ut ipse aliam taxam iuxta nouam connumerationem imponet, talesque florenos loco ab eisdem miseris colonis dono habere voluerit, nisi reverendissimae, magnificae et generosae dominationes Vestrae superinde secus providebunt«. ³⁰⁰ Grdak, dakle, tuži Taha da je ubrao diku po staroj konumeraciji i njome isplatio kap-tolsku desetinu. I budući da je Grdak uvijek »tužilački« raspoložen protiv Taha, on ga već unaprijed prijavljuje zbog toga što se »treba nadati« da će još jednom, po novoj konumeraciji oporezovati podložnike — ako ga ne spriječi komora — i tako uzeti 100 forinti kao dar od kmetova. Međutim, i prvo i drugo ubiranje dike Grdak ne smatra nezakonitim!

Druga vijest o Tahovu ubiranju dike potječe, kako smo istakli, iz svršetka 1571. ³⁰¹ Činjenicu da su ubijeni Tahovi ljudi koji su ubirali diku na stubičkom dijelu posjeda mogli bismo protumačiti kao izraz nezadovoljstva podložnika s vlastelinovim ubiranjem kraljevskog poreza samo u onom slučaju kad ne bismo vodili računa o *uzrocima pobune 1571/72*. Naime, danas je iz novo izdane izvorne građe jasno da se stubički podložnici u krajnjoj liniji dižu tada zato da *ponovo istjeraju Taha s vlastelinstva!* To im nakon višemjesečne borbe i polazi za rukom. Oni čine uslugu Uršuli i njezinim rođacima i za njih i osvajaju stubički kaštel. ³⁰² Sve, dakle, upućuje na to da su podložnici iskoristili *ubiranje dike kao povod* za početak borbe protiv Taha i u korist Uršule. Stoga podložnicima kao i prije Grdaku *ne smeta Tahovo ubiranje dike*, nego činjenica da je on *vlasnik polovice susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva*, s kojega ga žele *maknuti*. Svoje namjere počinju, poticani od Uršule i uz pomoć komorskih činovnika, ostvarivati na Božić 1571, kad ubijaju spomenute Tahove ljude u Stubici. ³⁰³

Prema tome, iako nije uobičajeno da vlastelin sam ubire javne poreze na svojem posjedu, Tah je poput drugih slavonskih velikaša ipak sam skupljao diku, ali mu to nitko nije zamjerao. Stoga u tom Tahovu činu ne treba tražiti uzroke oružanog otpora pobunjenika u 1572/73. godini. ?

b) Taksa slobodnih kraljevskih gradova

Slobodni kraljevski gradovi — zagrebački *Gradec*, *Varaždin* i *Križevci* — nemaju doduše, s obzirom na različit pravni položaj, jednak odnos prema vladaru, ali su oni unatoč tome svi redom u XVI st. opterećeni *posebnim javnim ili vladarevim porezom*, koji se u izvorima zove *taksa* (*taxa regia*). Prema rijetkim sačuvanim podacima slobodni kraljevski gradovi plaćaju za Ferdinanda ratni porez kao i plemstvo.

³⁰⁰ J. Adamček, *Grada*, str. 251; vidi i str. 253.

³⁰¹ Vidi: V. Klaić, *Tužba Franje Taha*, str. 134.

³⁰² *N. dj.*, str. 134—136.

³⁰³ U prilog takvoj pretpostavci ide i činjenica da su stubički podložnici, u znak prosvjeda protiv Tahova činovnika, a ne zbog dike zabranjivali tri dana da se mrtvo tijelo ubijenog Tahova činovnika pokopa. Kad bi bila riječ o diki, oni bi se oprli plaćanju, a ne bi ubijali Tahova čovjeka. ?

Naime, u najstariji dosad poznati popis dike iz 1543.³⁰⁴ uneseni su najprije podaci o taksi *Donjokriževačkog grada* (Civitas inferior Crisiensis), a zatim i *Gornjokriževačkog grada* (Civitas superior Crisiensis). Taksa je za prilike XVI st. dosta visoka (90 i 24 forinta).³⁰⁵ Za *Varaždin* je unesena isto vrlo visoka svota od 300 forinti, ali je dodano: »Civitas Warasdiensis non admisit se dicari, est tamen illis data dica florenos 300.«³⁰⁶ Ništa manja nije svota kojom je opterećena »*Civitas Montis Grecensis*«, koja treba da plati 350 forinti.³⁰⁷

Do neobično velike svote takse slavonskih gradova dolazilo je vjerojatno zato što se plaćala za čitav gradski kotar, dakle i za sela koja su se na gradskom području nalazila. Međutim, sela koja su pripadala gradu, ali su se nalazila izvan njegova kotara, plaćala su diku, odnosno taksu posebno.

Čim je Maksimilijan II došao na vlast, uzima u svoje ruke oporezivanje slavonskih gradova — uz navedene i *Koprivnice* — i sve do osamdesetih godina vladar i njegova ugarska komora u Požunu određuju takse spomenutih gradova. Tada se gotovo iz godine u godinu ponavlja isti proces: kralj određuje gradovima vrlo visoku taksu — *Varaždinu* i *Gradecu* i po 1000 forinti — a oni onda preko sabora, bana ili ugarske komore nastoje svotu smanjiti. Gotovo uvijek im to i polazi za rukom jer nalaze takve razloge koje vladar prihvaća kao opravdane. Gradec obično prijeti da će se raseliti, Križevci upozoravaju na neposredno tursko susjedstvo, a *Varaždin* na česte poplave Drave koje im odnose polja. Zanimljiva je molba Križevaca, koji se 1568. pozivaju na *Ferdinandov* privilegij prema kojem su oslobođeni »ab ordinarie taxe solutione«.³⁰⁸ Kako Maksimilijan i ugarska komora ne žele izgubiti taj porez, niti biti gori prema gradu od *Ferdinanda*, odgovaraju građanima da je ovaj sadašnji porez *neredovan* (taxa extraordinaria et per incerta annorum intervalla ciuitatibus imponi solita), premda to nije bila istina. U smanjivanju razrezana poreza vladar postupa kako mu se sviđi. God. 1568. smanjuje Križevcima svotu takse s 800 na 500 forinti, *Varaždinu* s 1000 na 800, a *Zagreb*, točnije *Gradec*, prolazi najbolje jer mu je taksa snižena s 1000 na svega 500 forinti.³⁰⁹ Slavonsko-hrvatski sabor zastupa uvijek načelno stajalište da su kraljevski porezi gradovima »nepodnošivi« (taxe intolerabiles) i zato uvijek predlaže vladaru da ih snizi. *Koprivnica* je jedini grad kojemu vladar ponekad oprašta čitav porez.³¹⁰

Ako na osnovi visine takse spomenutih slavonskih gradova smijemo zaključivati o njihovu materijalnom položaju oko sedamdesetih godina XVI st., onda najodličnije mjesto zauzima *Varaždin* (plaća taksu od 300 ugarskih forinti), zatim Križevci (taksa od 200 forinti), dok su *Gradec* (150 for.) i *Koprivnica* (100 forinti) daleko zaostajali za njima.³¹¹ Taksa je *Varaždina* veća po svoj prilici zato što je Maksimilijan dopustio da građani uberu diku iz nekih gradskih sela. Da taksa opterećuje gradove

³⁰⁴ Vidi: V. Klaić, *Popis ratne daće u Slavoniji godine 1543*, »Vj. Zem. arhiva«, IX, 1907, str. 84.

³⁰⁵ To je uz *Moslavinu Petra Erdeda* (koja plaća 200 forinti, dakle ima 440 dimova) najveća svota u križevačkom komitetu. Vidi: V. Klaić, *n. dj.*, str. 83—84.

³⁰⁶ *N. dj.*, str. 85.

³⁰⁷ *N. dj.*, str. 91.

³⁰⁸ *Acta comitialia*, III, str. 205.

³⁰⁹ *Acta comitialia*, III, str. 221—222.

³¹⁰ Na primjer g. 1569. Vidi: *Acta comitialia*, III, str. 267.

³¹¹ *Acta comitialia*, III, str. 348.

više nego dika vlastelinstva, pokazuje prijedlog Križevaca iz 1573. upućen ugarskoj komori i vladaru.³¹² Građani predlažu da se i *gradovi oporezuju* poput vlastele *po domovima* (qui sese instar aliorum dominorum et nobilium bona *për fumos* posthac *dicari petunt*). Maksimilijan, koji je dobro shvatio zbog čega se takav prijedlog iznosi, odbija molbu tvrdnjom »quod locus ille semper pro civitate regia fuerit habitus, eademque preaerogativa, qua aliae civitates Slavoniae usus sit«. Vladar, sasvim razumljivo, brani u ovom slučaju položaj slobodnog kraljevskog grada zbog svoje blagajne. Zato, promatramo li porezni teret kraljevskih gradova, koji su ujedno i najvažnija krajiška središta u Slavoniji, razabrat ćemo da su ~~ga~~ građani opterećeni relativno velikim javnim teretom, premda nam za konačan zaključak o tome još uvijek nedostaju izvorni podaci.

c) Tridesetina (tricesima)

Kako je trgovanje u srednjem vijeku vladarska povlastica koju može prenijeti i na druga lica, to su vladari znali svoje pravo vrlo uspješno pretvarati u novac. S namjerom da zaštićuju domaće trgovce i trgovinu unutar vlastite zemlje, opterećivali bi posebnim porezom robu koja se uvozila ili, točnije, koju su uvozili strani trgovci. Ponekad su, naprotiv, prevelik izvoz sprečavali uvođenjem carine na izvoznu robu. Već su prvi Arpadovići, koliko je poznato, razvili u XII st. takav sistem oporezivanja koji za slabljenja njihove vlasti u XIII st. doživljava velike promjene, ali ipak ostaje kao sistem opterećivanja trgovačke robe. Tako se *tricesima* ili *tridesetina*, koja se u početku njihove vladavine pojavljuje doista kao izvozna i uvozna carina, *pretvara u vlastelinski prihod*, koji se pod raznim imenima ubire po čitavoj zemlji. U XIII i XIV st. različite *mitnice*, *maltarine*, *pješačke* i druge *takse* postaju nesnosan teret ne samo za trgovački promet nego za promet uopće.

Porezne reforme Matije Korvina nisu u stanju zadržati i Jagelovići, i stoga se Habsburgovci u XVI st. muče kako bi riješili stare probleme oko tridesetine. Njima se također postavlja pitanje kako vratiti taj prihod u kraljevsku blagajnu i dokinuti mnogobrojne povlastice koje u tom pogledu uživa hrvatsko i slavonsko plemstvo. Ferdinand mora postupati vrlo oprezno jer Slavonija za života Ivana Zapolje ne stoji suviše čvrsto uz njega. Stoga nije slučajno da prve vijesti o *kraljevoj tridesetini* potječu iz Hrvatske. Već 1533.³¹³ tuži se hrvatsko plemstvo na »*officiales vestre maiestatis*«, koji s tridesetničkih postaja dolaze i na dnevne trgove i ondje oporezuju »*miseros colonos*«, i to bez obzira na to kakvu robu, domaću ili stranu, prodaju. Kmetovi tako ne mogu prodati na dnevni trgovi »*id quod de propria domo atque cultura habent*«. Neka vladar zna da pri ubiranju tridesetine vlada ovaj običaj: tridesetina se plaća samo na robu koja se uvozi iz nekog drugog kraljevstva ili se u njega izvozi (vt saltem de hiis rebus, que ex alio regno inducerentur et que ad aliud educerentur, tricesimas soluere tenerentur). No regnikole su saznali i to da je knez Stjepan Blagajski zatražio od vladara dopuštenje da i on na svojim posjedima ubire tridesetinu, što je »in eulentissimam

³¹² *Acta comitalia*, III, str. 372.

³¹³ *Acta comitalia*, I, str. 309.

75 30 %
2
desolationem omnium fororum et illius patrie«. Tri godine zatim doznajemo da je Stjepan Blagajski ipak postavio novu tridesetnicu »in publica et solita via«, tj. kod svog posjeda Bojne, na putu za Gvozdansko Zrinskih, i da na toj cesti ubire porez od ljubljanskih trgovaca koji idu u Gvozdansko.³¹⁴

Ovi podaci ukazuju na osnovne probleme koje će Habsburgovci imati u Hrvatskoj i Slavoniji u vezi s tridesetinom. Valja, doduše, priznati da tridesetina u hrvatskim zemljama nije nikad dolazila u pitanje kao njihov prihod, ali se oni tijekom čitava stoljeća uzaludno muče da dokinu ili bar smanje broj tzv. »sicca telonea« — tridesetničke i mitničke postaje na kopnu — hrvatskih i ugarskih velikaša. Na mnogim se saborima stvara zaključak da se takve privatne mitnice razruše, a njihovi vlasnici kazne ako svoje pravo za podizanje mitnica ne zasnivaju na starim povlasticama, ali ni to nije mnogo koristilo. Vladar sam pridonosi nešto neposlušnosti plemstva odlukom da nekim svojim ljudima, kao na primjer Luki Sekelu — koji će postati vrhovni slavonski tridesetničar (supremus tricesimarum in Sclauonia exactor) — oprosti plaćanje tridesetine.³¹⁵ Ali u isto vrijeme Ferdinand dokida povlasticu gradečkih građana određujući da prihode od nje upotrijebe za popravak zidova.³¹⁶

Uostalom, vladar je u XVI st., kad je zavladao živi trgovački duh u čitavom društvu, zaista imao mnogo suparnika. Kad Maksimilijan postavlja ugarskoj komori pitanje zašto se toliko smanjuju prihodi tridesetine, ona vrlo brzo nalazi odgovor: velikaši su podigli svoje tridesetničke postaje, a neki su se, štaviše, dogovorili s trgovcima i vode ih zajedno s robom stranputicama po svojim imanjima kako bi izbjegli ceste na kojima su vladareve mitnice.³¹⁷ No najviše se tuže na upravitelje velikaških posjeda koji se često udružuju s trgovcima te trguju za zajednički dobitak. Upravo takvi velikaši se neprestano tuže na saboru da tridesetničari nepravedno oporezuju njihovu robu, a optužbe većinom nisu bile istinite. Ugarska komora često upozorava vladara kako velikaši uzgajaju kupljenu stoku i zatim je izvoze kao svoju vlastitu, a slično rade i s kmetском robom. U tom dvoboju između vladara i trgovački raspoložnog plemstva vladar gubi autoritet i zato što njegovi tridesetničarski činovnici nisu uvijek korektni. Osim toga, i na vladarskim su posjedima »suhe mitnice«, dakle nezakonite mitničke postaje, pa plemstvo poručuje vladaru neka ih najprije on sruši kako bi se mogli povesti za njegovim primjerom.³¹⁸ Slavonski su tridesetničari 1569. ubirali tako »enormes vectigalium exactiones« da tužbe plemstva dolaze sve do najdvojvode Karla i ugarske komore, našto komora predlaže da se pismeno utvrdi način ubiranja tridesetine.³¹⁹ Maksimilijan nastoji upravo u to vrijeme preseliti glavnu tridesetnicu iz Nedelišća u Ptuj, ali ga ugarska komora — dakako u vlastitom interesu — od toga odgovara, jer je to »iuribus et libertatibus regni contrarium«. ³²⁰ Tada su uz glavnu slavonsku tridesetnicu u Nedelišću još neke »filijale« (kako ih sam vladar naziva) u Varaždinu, Zagrebu i nekim drugim mje-

³¹⁴ Monumenta Habsburgica, II, str. 267.

³¹⁵ Monumenta Habsburgica, III, str. 105.

³¹⁶ Monumenta Habsburgica, III, str. 114, 240.

³¹⁷ Acta comitialia, III, str. 111; Monumenta comitialia, III, str. 201, 225.

³¹⁸ Monumenta comitialia, V, str. 51—52, 63.

³¹⁹ Acta comitialia, III, str. 250.

³²⁰ Acta comitialia, III, str. 227.

stima. U Hrvatskoj, tj. u prekokupskim krajevima, vladar nema nijedne tridesetnice.

Prihodi su od tridesetnice četrdesetih godina XVI st. toliki da zagrebački građanih i spretan trgovac Ivan Pastor dolazi Ferdinandu s prijedlogom neka mu prepusti prihode tridesetnice, a on će tri mjeseca uzdržavati 400 martoloza i još će vladaru vratiti novaca.³²¹

No, unatoč čestim tužbama na tridesetničare, plemstvo i ostali slojevi stanovništva bez ustručavanja varaju vladara i na različite načine oduzimaju prihode od tridesetine. Ništa ne koristi što je već početkom svog vladanja Ferdinand uredio način na koji se taj porez uplaćuje. Tada, tj. 1539, sastavljen je »regestum et ordo exigendarum tricesimarum in regno Sclavonie«.³²² Taj je »ordo« vrlo zanimljiv jer pokazuje ne samo kako je roba prolazila tridesetničkom postajom nego i to da se tada carini ili oporezuje *dvadeseti*, a ne više trideseti dio vrijednosti robe. Jer, upozorava vladar tridesetničare, ako regest ne spominje neku robu koju su ipak dužni oporezovati, neka paze »ut juxta illorum pretia limitatur et de singulis viginti florenorum rebus, florenus unus exigatur«.

Dokaz da se *privatne mitnice* (koje ubiru porez na trgovačku robu koja prolazi njihovom cestom) održavaju čitavo XVI st. jest *mitnica na susjedgradskom posjedu*. Već 1530. tuže se gradečki građani protiv kraljeva vijećnika i vlasnika Susjedgrada i Stubice Stjepana Dešhaza jer od njih zahtijeva »*neubičajenu maltarinu*« (ungewohnliche Mawt).³²³ Ni njegovi nasljednici, sve do Franje Taha, ne odriču se tog prava ubiranja tridesetine, na koju ostaje trajan spomen u imenu mjesta Harmica na Sutli, dakle na prastaroj štajerskoj-slavonskoj granici.

Pozivajući se na neke izvještaje zatvorenih vođa pobunjenika 1573, R. Bićanić je predložio da se bolje ispita »zagonetna veza« između vrhovnog slavonskog tridesetničara Kristofora Winklera i pobunjenika.³²⁴ Naime, Svrač u prvoj svojoj izvaji, na pitanje tko je začetnik pobune, odgovara da ne zna, ali ako pitaju Winklerove seljake »die wessten hier Innen am allerbesten Bericht zugeben«.³²⁵ I neke izvještaje Matije Fistrića vezane su uz Winklerovo ime. On, očito namjerno, prebacuje u istrazi čitavu krivicu na spomenutog vrhovnog tridesetničara, odgovorivši istražiteljima neka njega, Winklera, »am aller ersten fragen, wer Inen Rath gegeben das Sie sich zusammen Rotten vnnd wohin Sie ziehen sollten«. Fistrić im dalje predlaže neka pitaju Jurja Markovačkog (?), županova brata i Winklerova podložnika tko ga je postavio za kapetana i tko im je zapovjedio da se podignu.³²⁶

Upozorivši na ove izvještaje, Bićanić sasvim ispravno zaključuje da »objašnjenje za akciju seljaka protiv carina i mitnice nalazimo u tadašnjem razvoju hrvatske trgovine«.³²⁷ Međutim, nova izvorna građa o buni nije nimalo razjasnila tu, kako Bićanić kaže, zagonetnu vezu, i stoga se, uvjerena sam, nameće drugačije tumačenje spomenutih pobunjeničkih

³²¹ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 169.

³²² R. Horvat, *Hrvatske carine god. 1539*, »Vj. Zem. arkiva«, XII, 1910, str. 230—235.

³²³ *Monumenta Habsburgica*, I, str. 425.

³²⁴ *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952, str. 15.

³²⁵ F. Rački, *Građa*, str. 268.

³²⁶ *N. dj.*, str. 273.

³²⁷ *N. dj.*, str. 15.

X izjava. Prije svega, sve je jasnije da su *izjave vođa* u istražnom zatvoru bile većinom *neistinite*. Ta tko može vjerovati da Matija Fistrić, jedan od pobunjeničkih vođa i kapetana, iskreno govori kad tvrdi da ih je Winkler savjetovao da se pobune? U takve i slične izjave mogli bismo povjerovati jedino tada kad bismo utvrdili da je Tah bio u sporu s Winklerom i da je to tridesetničar iskoristio. Stoga mi se čini da se Winkler pojavljuje u istražnim spisima u takvoj ulozi prije svega zato da se skrene pažnja istražitelja s pravih krivaca, tj. samih vojničkih zapovjednika pobunjenika.

Ali, u literaturi se s pravom isticalo i ističe da su se pobunjenici borili protiv svih zapreka slobodnoj trgovini. Dakle, protiv *mitnica* i svih drugih *pristojbi* koje njihov vlastelin ubire za sebe. Na takve namjere ukazuju prve ustaničke akcije u pobuni 1571/72. Kad Tah sredinom 1572. predaje tužbu protiv pobunjenika³²⁸ onda, među ostalim, izjavljuje da su pobunjenici nakon podsade Susjedgrada »*proventus thelonii* in nundinis proxime praeteritis in Berdovecz habitis, similiter communes,³²⁹ pro se ipsis occupaverunt«. Prema tome, buntovnici su počeli odmah ubirati za sebe *brdovačku sajmišnu pristojbu!* Oni su, nastavlja Tah u tužbi, također zauzeli »*vadum sub antelato castro Zomzedwara*« i premjestili su ga na drugo mjesto i, što je još važnije, »*vadi proventus pro se ipsis, etiam de praesenti percipiunt*«.

Pozivajući se na izjave Gregorića i Gušetića, J. Adamček je ustvrdio da su pobunjenici »ukidanje mitnica stavili na prvo mjesto kao glavnu ustaničku namjeru«. ³³⁰ S tom se tvrdnjom ne bismo u potpunosti mogli složiti. Točno je, doduše, da su »ustanici u praksi zaista svagdje najčešće napadali mitnice i plijenili mitničare«; ali, kako izvori svjedoče zato da *potjeraju vlastelinske činovnike* na mitnici i *sami ubiru pristojbe*.

Ako se izjave pobunjeničkih prvaka ponovo usporede sa stvarnim zbivanjima, onda se zapažaju velike razlike. Pobunjenici su tvrdili da će rušiti mitnice, znajući očito — možda i od Winklera — za uzaludne napore vladara da takve »suhe mitnice«, kao što je bila Dešhazova, odnosno Tahova pod Susjedgradom, ukinu. Stoga pobunjenici samo u *teoriji stavljaju* »na prvo mjesto svojih neposrednih zahtjeva ukidanje vlastelinskih mitnica i daća koje su se na njima ubirale«. *Praksa* je bila sasvim drugačija. Opisao ju je Tah, i nema razloga, da ne vjerujemo u njegov izvještaj kao istinit. Mislim da u vezi s Tahovim izvještajem o postupku pobunjenika s mitnicom pod Susjedgradom treba dodati i ovo: *ideju* da se *vlastelinska mitnica zadrži* kao dragocjen prihod pobunjenika *daje ponovo vojnik*, a ne *običan podložnik!* Jer u krajnjoj liniji pobunjenici su pod Susjedgradom i dalje ubirali mitničku pristojbu od — *seljaka*. Svi drugi slojevi tadašnjeg slavonskog društva oslobođeni su od njezina plaćanja. Tako se i u ovoj *akciji pobunjenog vojnika* na susjedgradskom vlastelinstvu ogleda *jaz* koji dijeli vlastelinskog vojnika od kmetova. Vojniku, na žalost, nije strana misao da svoj dobar položaj na vlastelinstvu učini još boljim na račun kmeta s istog i drugih posjeda.

³²⁸ V. Klaić, *Tužba Franje Taha*, str. 134—135.

³²⁹ Communes = zajedničku, jer su se prihodi dijelili na polovicu.

³³⁰ *Seljčka buna 1573*, str. 117.

d) Dimnica (pecunie fumales ili haramiales)

Dok su dosad navedeni porezi pripadali vladaru ili ugarskoj komori, koji su njima i raspolagali, *kraljevina* je tijekom vremena bila primorana *uvesti* neke *vlastite poreze* za pokrivanje najnužnijih troškova. Osobito se takva potreba počela nametati za vladavine prvih Habsburgovaca, na čiji je dvor plemstvo redovito slalo svoje poslanike. Dimnica je porez koji je, čini se, uveden već početkom XVI st. upravo »za namirenje troška onim poslanicima koje je sabor šiljao na kraljevski dvor«. ³³¹ Spominje se početkom XVI st., ali se bez sumnje ubirala i ranije.

Plemstvo se u načelu odnosi prema dimnici mnogo savjesnije nego prema kraljevskim porezima. Takav im odnos nameće svrha i relativno mala visina svote koja se u ime dimnice ubire. O razlozima i načinu ubiranja dimnice govori se vrlo opširno na križevačkom saboru 1538. Pecunie fumales služe i tada prvenstveno za kraljevske poslanike, ali i za održavanje sudova (za plaće sudskih prisjednika). Ubire se u visini od 10 denara po dimu, ali ta se svota postepeno povećava, u doba seljačke bune narasla je i do 40 denara po dimu. Križevački sabor određuje da se dimnica plaća od svih plemićkih dobara, pa i od plemića jednoselaca i, pošto se skupi, treba je predati podbanu. ³³²

Međutim, svotu ovog kraljevinskog poreza povećavale bi povremeno neke izvanredne »necessitates«. Tako je, na primjer, 1558. predloženo da se uz dimnicu ubere po svakom dimu (a singulis fumis) po 8 denara za troškove oko ivaničke utvrde; i tu svotu plaćaju plemići jednoselci, dok se zagrebački kaptol pomoću vladara izvukao od plaćanja. ³³³ Neki banovi (na primjer Petar Erded) nisu kaptolske povlastice htjeli priznati. Za »partes transcolapiane« vrijedio je, kao i kod uplaćivanja dike, poseban zakon. Ti su krajevi u načelu oprošteni od dimnice, ali kad je plaćaju, određena je obično svota koju dijele prema broju dimova. ³³⁴

God. 1569, tj. u doba sukoba s Maksimilijanom zbog dike članovi sabora pristaju da uplate iz svih županija po 1/2 forinta po dimu za utvrđivanje Hrastovice. To je »hrastovički porez«, koji je bio spremljen u katedrali i kasnije je služio kao »rezervna blagajna« za kraljevske potrebe. Kako se uz »hrastovički porez« ubire iste godine 10 denara u ime dimnice, ³³⁵ to je kraljevinski porez narastao na 60 forinti, što je do sedamdesetih godina XVI st. najveća dosad poznata svota. Dimnica je narasla na 1 forint tek 1574, kad je uvedena domaća vojska — *haramije*, te se od tog vremena počela nazivati i pecunie haramiales. S obzirom na to da sve tri slavenske županije nisu za Habsburgovaca jednako opterećene dikom, i dimnica nije jednaka u svim županijama. G. 1568. plaćala je križevačka županija 10 denara više od drugih ³³⁶ jer je bila oproštena od dike. Ponekad se uz dimnicu ubiru i neki mali izvanredni porezi — visina im je 10—20 denara — i to ponajviše za otkup zarobljenika ³³⁷ ili za neke darove itd.

³³¹ V. Klaić, *Povjest Hrvata*, VI, str. 53.

³³² *Acta comittalia*, II, str. 146.

³³³ *Acta comittalia*, III, str. 40.

³³⁴ God. 1567. »partes transcolapiane« treba da plate 105 forinti i 75 denara.

³³⁵ *Acta comittalia*, III, str. 255.

³³⁶ *Acta comittalia*, III, str. 215.

³³⁷ Na primjer, 1571. ubiralo se za otkup Vojkovića po 10 denara po dimu. *Acta comittalia*, III, str. 310.

No dok se navedeni kraljevinski porezi plaćaju novcem utjeranim od kmetova, bilo je do sedamdesetih godina i takvih situacija kad je plemstvo samo, »ex propriis bursis«, obećavalo na saboru da će skupiti novac. Plemstvo dva puta u godinama bune stvara takvu odluku i poseže u vlastiti džep za domovinske potrebe: 1570. obećaje viceprotonotaru I. Petričeviću u ime plaće 92 forinta, a iduće godine je za uzdržavanje utvrde Brest na Kupi, za njegova kapetana i 8 vojnika obećalo 97 forinti.³³⁸

Premda svota dimnice nije, kako smo pokazali, bila velika, ipak je bilo poteškoća oko njezina ubiranja. Pogotovo tada kad je svota rasla. Dakle, pri ubiranju tog poreza dolazi do izražaja pojava koju smo utvrdili i kod drugih javnih podavanja: plemstvo vrlo teško otvara svoje novčarke da bi javnim činovnicima predalo novac koji je u ime tog poreza skupilo od svojih podložnika.

e) Javni radovi na utvrđivanju. Dovoz hrane za vojsku

Teret javnih radova na utvrđivanju krajiških utvrda i gradova i dovoz hrane za vojsku ležao je u doba velikih vojna samo na leđima kmeta. Premda vrlo često saborski zaključci o spomenutim dužnostima nisu provođeni u život, ipak su se krajiške utvrde uzdržavale tijekom stoljeća samo pomoću radne snage hrvatskog seljaka. Najmljenih radnika za takvu svrhu nije još bilo. Za utvrđivanje radova vodi se na saboru posebna briga, te se zapaža da su prekokupski krajevi, očito zbog oprosta od dike, znatno više opterećeni nego preostali dijelovi zagrebačke županije između Save i Drave.

Dovoz hrane za vojsku postaje neophodan u doba insurekcije ili vojnih ekspedicija kakva je bila Kocijanova vojna 1537. g. Stoga ne iznenađuje da se križevački sabori te i iduće godine posebno bave problemom dovoza hrane za vojsku. Tada je još bilo moguće zaključiti da se troškovi oko dovoza hrane i oružja namire iz ratnog poreza,³³⁹ dok su slavonski velikaši i prelati bili dužni da pripreme kola za njihov dovoz.³⁴⁰ Sabor održan 1538. također obvezuje plemstvo da pripremi kola natovarena hranom, jer je ono dužno prema čl. 15 predati za vojsku dvadesetinu svog žita, prosa i zobi. Hranu je trebalo skupiti u Virovitici, Novom Dvoru i Velikoj. Plemstvo je dužno pripremiti na svakih 20 dimova po jedna kola spomenutog živeža i na zapovijed »magistra victualium« odvesti ga do gore spomenutih »loca depositionis«.³⁴¹

Kad Ferdinand šalje 1539. »Španjolce«, problem se opskrbe vojske postavlja mnogo oštrije nego prije. Velikaši i prelati ne žele primiti vojnike na svoje posjede i tako ih opskrbljivati hranom, i zato vladar zahtijeva od njih da veću količinu hrane dovezu u Križevce. Međutim, u drugoj polovici XVI st. nema više u zemlji tako velikih plaćeničkih vojski, a stalna se vojska, kako ćemo još pokazati, opskrbljuje na drugi način.

³³⁸ *Acta comitialia*, III, str. 273, 318.

³³⁹ *Acta comitialia*, II, str. 46.

³⁴⁰ *Acta comitialia*, II, str. 48–49. Odlučeno je da se 260 kola podijeli na polovicu i da 130 kola vozi hranu, a 130 čeka s kruhom i pokrivačima kako bi se hrana u slučaju kiše zaštitila.

³⁴¹ *Acta comitialia*, II, str. 142–143.

Ali, u to vrijeme raste potreba za popravljajem vrlo trošnih krajiških utvrda. Ponovo veći teret nosi Hrvatska (Partes transcolapiane), koja ne plaća diku. Teret javnih radova naročito raste od 1557. dalje, kad je posljednji hrvatski sabor odbio zahtjev vladara da se sruše najvažnije utvrde u Hrvatskoj. Kako Sisak gradi sam zagrebački kaptol sa svojim podloznicima, javni radovi na slovenskim utverdama usredotočeni su uglavnom na Ivanić, Križevce i Koprivnicu. Već pedesetih se godina posvećuje posebna pažnja Ivaniću kao jednoj od najvažnijih utvrda u tom dijelu Slavonije. Briga oko utvrda u Pokuplju ostaje uglavnom banovima i zagrebačkom biskupu. Najveća je biskupska Hrastovica. Sabor 1557. stvara zaključak o utvrđivanju gotovo svih pograničnih slavonskih i hrvatskih utvrda.³⁴² Zaključeno je i to da se drvo za utvrđivanje smije uzeti iz svih šuma bez obzira na zabrane ili vlasništvo. Na rad se obvezuju gotovo svi stanovnici — štaviše, i plemići jednoselci pješačkom tlakom — tako da su izuzete samo udovice i siročad.

How

Kmetska se tlaka određuje prema dimovima. Svaki dim (de singulo fumo iuxta regiam dicam) dovest će po 10 greda (dužine od 12 lakata) na određena mjesta, a vozit će ih po 10 radnika (laboratores), dakako kmetova.

Na posljednjem burnom hrvatskom saboru u Steničnjaku (1558) hrvatsko plemstvo s velikašima preuzima na sebe, kako je spomenuto, spašavanje svih oštećenih utvrda koje je vladar htio rušiti. Trebalo je utvrditi Krupu, Tržac, Slunj, Otok i Bušević i podići na Glini i Mrežnici »indagines«. Na saboru je odlučeno da na ovim utverdama radi nekoliko stotina radnika, i to 15 dana.³⁴³

Kako su prekokupski krajevi i za Maksimilijana sačuvali oprost od dike, ostaje im i povećana obveza javne tlake. Premda se broj utvrda koje je trebalo utvrđivati smanjio i određeni su zaista najnužniji radovi — utvrđuje se Cetin i Tržac i gradi Preseka kao nova utvrda na Glini — ipak je broj radnika — kmetova povećan. Naime, pozvano je na šestodnevni rad 758 »laboratores« i 90 kola.³⁴⁴

Ipak se odredbe sabora ne provode u djelo tako kako bi trebalo, i zato je na saboru stvoren zaključak neka banovi bez odlaganja natjeraju plemstvo da pošalje radnike na ona mjesta koja je prema ranijim saborskim zaključcima trebalo utvrditi.³⁴⁵ No 1567. ni zagrebačka ni križevačka županija ne oslobađaju se od javne tlake. Svaka porta ili dim treba da pošalje do Koprivnice ili Ivanića 6 »pješačkih radnika« (laboratores pedestres), 4 grede (od 12 lakata), a po 2 dima 1 kola šiblja. Određuje se, nadalje, tko će nadzirati te radove, sabor se tada vrlo oštro opro kraljevu zahtjevu da se nekim kraljevskim činovnicima ukine dotadašnje oslobođenje od javne tlake.³⁴⁶ No ovaj i idući sabor ponovo pozivaju plemstvo da izvrši svoje obveze što se tiče javne tlake. Čini se zato da se plemstvo ustručava na saboru protiviti se zaključku o dužnoj tlaci, i utoliko je velikodušnije odobrava, ukoliko je sigurnije da je neće izvršavati.

³⁴² Acta comitialia, III, str. 6—8.

³⁴³ Acta comitialia, III, str. 25. Broj se radnika ne može točno utvrditi jer nije uvijek naveden.

³⁴⁴ Acta comitialia, III, str. 160—161.

³⁴⁵ Acta comitialia, III, str. 169.

³⁴⁶ Acta comitialia, III, str. 171.

Vrlo je karakteristično na koji se način raspravlja o javnim radovima uoči seljačke bune, tj. na saboru od 7. XII. 1572.³⁴⁷ Upada u oči da članovi sabora prepuštaju odluku o javnoj tlaci banovima i zato pristaju na vrlo velike obezbe, ali »pro futuro«! Naime, oni će, kad ih viceban i plemićki suci pozovu, poslati pod Ivanić ili Koprivnicu — to su kraljevske utvrde — po svakom dimu 12 radnika (laboratores pedestres), po 6 greda i po 4 kola šiblja. Kako sami ne vjeruju da će ih banovi doista pozvati da utvrđuju tuđe utvrde, ne stvaraju ni odluku o tome kako će dugo trajati utvrđivanje.

Treba, međutim, upozoriti na činjenicu koja pri ispitivanju uzroka koji su doveli do seljačke bune nije nevažna. Naime, u to vrijeme imaju neki slavonski velikaši pravo da *sa svojim kmetovima utvrđuju vlastite krajiške utvrde!* Ne čini nam se slučajnim da je to cesargradski posjed Erdeda, susjedgradsko-stubički Taha, Bužin Matije i Šimuna Keglevića i ludbreški posjedi Turoca.³⁴⁸ Kako se pobunjenici, koliko je danas poznato, ne tuže na vlastelu da ih primoravaju na utvrđivanje,³⁴⁹ mogli bismo tu činjenicu protumačiti određenim nehajem vlastele prema takvim radovima uopće. Čini se kao da slavonski velikaš ne šalje svoje kmetove pod carske utvrde, ali se ne brine mnogo ni za svoje ruševne gradove. Tah po svoj prilici nije izuzetak. Jer on se u doba kad mu je vladar prepustio i Uršulinu polovicu posjeda naročito ističe u javnom životu upravo *velikim obećanjima* na račun svojih kmetova. Tah jednom obećaje da će njegovi kmetovi dovesti do Ivanića 2.500 letava kako bi se mogao što brže popraviti krov na utvrdi. Nije baš vjerojatno da je to svoje obećanje i izvršio. Zato mislim da upravo u tom raskoraku između obećanja i izvršavanja obećanog posla treba tražiti uzroke zbog kojih se buntovnici 1572/73. *ne bune i protiv javnih radova!* Da je takva pretpostavka opravdana, pokazuje činjenica da je upravo u godinama bune javna tlaka narasla.

No na saborske zaključke o javnoj tlaci treba, kao što je spomenuto, gledati s puno opreza. Jer »tihan rat« koji ban Drašković vodi s dvorom odražava se i na tom polju. Čitave 1573. Drašković ne nalazi potrebnim da pozove kmetove hrvatske i slavonske vlastele na utvrđivanje Ivanića i Koprivnice, i kad se 30. XII 1573. sastaje sabor u Zagrebu, ban predlaže nešto drugo. On »pro publico commodo et conseruatione ac permanensione patria« predlaže »de novo erigere et edificare« Brest i Topusko,³⁵⁰ dakle dvije utvrde koje su na njegovoj brizi, a ne vladareve krajiške utvrde. Sabor, doduše, odlaže banov prijedlog za kasnije, ali su i regnikole mnogo suzdržljiviji u određivanju javne tlake. Varaždinska i križevačka županija će poslati pod Koprivnicu svega po 1 odaslog radnika od svakog dima. Radnici su dužni doći s oružjem, oruđem i hranom za 6 dana jer će utvrđivati prijelaze na rijekama i u šumama.³⁵¹ Osim njih dužni su i plemići jednoselci od svakog dvora (a singula curia illo-

³⁴⁷ Acta comitialia, III, str. 361—362.

³⁴⁸ Acta comitialia, III, str. 361—362. Na spomenutom saboru se pretpostavlja ako »rebelles illi coloni Somzedvarlenses et Ztwbyczyiensens« budu htjeli utvrđivati Božjakovinu, neka idu onamo raditi zajedno s božjakovinskim podložnicima, a ako ne, neka ih se natjera na rad u Ivanić. Prema tome, članovi sabora nisu sigurni da susjedgradski i stubički koloni neće raditi na Tahovu posjedu u Božjakovini.

³⁴⁹ Acta comitialia, III, str. 390.

³⁵⁰ Acta comitialia, III, str. 392.

³⁵¹ Acta comitialia, III, str. 393.

rum) poslati po 8 tako opremljenih radnika. Radnici iz zagrebačke županije neka utvrđuju prijelaze na Kupi i Glini.

Međutim, prekokupski krajevi su prepušteni sami sebi i kao i dotad opterećeni mnogo većim radnim obvezama. Spomenuti je sabor u Zagrebu odredio posebnu »limitatio laboratorum ex bonis dominorum et nobilium illarum parcium (sc. transcolapianorum)«. Prekokupski su posjedi dužni na 8-dnevni rad pod Presekom, Petrovom Gorom i Stražom u Petroviću, kamo treba da pošalju 1413 radnika! I oni će na najpotrebnijim mjestima graditi nasipe i zatvarati prijelaze na rijekama.³⁵²

Nakon seljačke bune kralj će još teže dobiti od slavonskih staleža radnike za popravak svojih utvrda. Štaviše, kad se 1577. na zahtjev namjesnika nadvojvode Ernesta sastaje sabor u Zagrebu, članovi sabora odbijaju bez ustručavanja prijedlog nadvojvode da se utvrdi Koprivnica i druge krajiške utvrde. Oni žale, ali kako nemaju u tom trenutku »zakonitu vlast«, naime, »gospodina bana s potpunom bansom vlasti, koji bi mogao zakonito kazniti neposlušnost i nemar i održavati za članove sabora redoviti sud«, neće obećati ni radnike za krajinu niti mogu bilo što sigurno zaključivati. Ipak će Gašparu Alapiću i njegovu podbanu dati *privatnu vlast* (priuatam autoritatem) da utjeraju zaostale radove za Koprivnicu i druga mjesta.³⁵³

Premda hrvatske zemlje u načelu same određuju broj radnika i radnih dana na utvrđama, ipak se na požunskim saborima određivala granica do koje su vlastela smjela ići u tom opterećivanju. Požunski su sabori u tim pitanjima mnogo stroži od slavonskih. God. 1554. je, na primjer, zaključeno da kmetovi doduše idu raditi na utvrde, ali im je vladar dužan za taj rad i platiti. A smije trajati samo 6 dana na godinu. Kmet isto tako smije napustiti radilište ako jedan dan nije dobio plaće i nitko ga na radu ne smije kažnjavati. Vlastela neka šalju s njima i svoja kola (po jedna na svakih 10 porta), u koja treba upregnuti po 6 volova (jer kmetovi nemaju dovoljno konja). Ako se konji ipak upotrijebe za vožnju, plaća se za dvopreg po 40 ugarskih denara na dan.³⁵⁴ Prema tome, ugarskim je kmetovima zakonski osigurana manja javna tlaka, i to plaćena; to je po svoj prilici zato što su oni više opterećeni ratnim porezom.

Javnim radovima na utvrđivanju privatnih i javnih, dakle vladarskih utvrda treba dodati kao ne mali teret *privatno-javnu tlaku*, kako bismo mogli nazvati one obveze koje slavonsko plemstvo svojevrijedno preuzima na saborima na sebe obećajući da će dovesti za *vojnike svoje žito i hranu uopće*. Dovoz vlastelinskog žita za vojsku do određenog mjesta na prodaju dužnost je koju vlastelin kmetu *ne plaća*, premda ima od trgovine takvim namirnicama veliku korist. Među »velikodušnim« slavonskim velikašima koji obećavaju žito za kraljevske posade naći ćemo Franju Taha i Barbaru Erded, dakle ljude čiji su posjedi bili zahvaćeni bunom. Novija građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu u

³⁵² *Acta comitialia*, III, str. 394—395.

³⁵³ *Acta comitialia*, III, str. 493. »... cum ipsi domini regnicole nullum pro praesenti in regno habeant legitimum magistratum, nempe dominum banum plenaria autoritate banali fungentem, qui inobedientiam et negligentiam legitime punire et iudicia regnicolis administrare facere posset, nihil laboris ad confinia promittere et neque aliquid certi statuere possunt, prout superinde domini commissarii praenotati sub sigillo regni in scriptis habent a dominis regnicolis responsum.«

³⁵⁴ *Monumenta comitialia*, III, str. 506.

vrijeme Tahove »vladavine« sadrži samo jednu takvu kmetsku tužbu, ali i ona se odnosi na razdoblje *nakon bune!*³⁵⁵ I to je prema našem uvjerenju dokaz da su velikaška obećanja za dovoz hrane vojsci daleko zaostajala za ostvarenjima.

Stoga se čini da bismo na kraju smjeli zaključiti kako je javna tlaka u Slavoniji sredstvo kojim sabor ucjenjuje vladara. To je jedan od bitnih razloga da je teret javnih radova u stvarnom životu u drugoj polovici XVI st. manji nego što bismo to prema saborskim zaključcima očekivali.

S druge strane, činjenica da među pobunjeničkim namjerama i planovima *nema borbe protiv javne tlake* potvrđuje, prema mom uvjerenju, mišljenje da je *program bune sastavljao vojnik*. Jer ako i jest Tah slao svoje žito na trg, susjedski predijali koji sastavljaju program ne vide u tome nikakvo zlo. Možda će se i oni jednog dana naći u nekoj carskoj utvrđi i trebati hranu koju im u prilikama XVI st. može dovesti samo — kmet!

f) Desetina (decima, dižma)

Budući da je u najnovijoj literaturi o buni 1572/73. iznijeto mišljenje »da je 1567. na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu izbila buna zbog rekomutacije crkvene desetine«,³⁵⁶ nameće nam se zadaća da ispitamo: 1. da li je to doista bila *buna*, 2. da li je bila uperena *samo protiv Taha*, 3. da li je *rekomutacija* na susjedgradsko-stubičkom posjedu *osamljena* pojava u XVI st. i 4. da li su vlastela u to doba *redovno plaćala crkvenu desetinu*. Sve su to pitanja koja moramo riješiti prije nego što pristupimo analizi izvora koji doista govore o *nekim sporovima zbog desetine na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1567. g.*

Desetina je prihod u naturi ili u novcu koji *u načelu pripada crkvi*. Ističemo u načelu zato jer ako je crkva preslaba da desetinu utjera, onda ona postaje prihod onoga koji ju je ubrao od svojih podložnika i zadržao za sebe. Već prvi poznati podaci o desetini u Slavoniji iz XII i XIII st. svjedoče o tome da vladar, doduše, prepušta desetinu crkvi, ali je bez ustručavanja i uzima natrag. Plemstvo, posve razumljivo, nema razloga da ne slijedi njegov primjer, pa u prvoj polovici XIV st. izbija u zagrebačkoj biskupiji velika buna protiv desetine, u kojoj sudjeluju svi društveni slojevi — *osim kmetova!* Oni se i tako vrlo rijetko oslobađaju tog tereta jer ili se desetina predaje ili svršava kod njihova vlastelina. Uzroci otpora plemstva protiv predavanja kmetskog desetinskog priroda crkvi su različiti, ali bi se za XIV st. mogli svesti uglavnom na jedan: otpor nastaje u trenutku kad se vrijednost novca mijenja, pa crkva nastoji povećavanjem otkupne svote desetine u naravi nadoknadi štetu koju ima zbog razlike između stvarne i nominalne vrijednosti desetine.³⁵⁷ Ako u tom pokušaju ne stoji iza nje državna vlast, onda se često događa da stvarni vlasnik priroda, dakle vlastelin, radije zadrži desetinu za sebe budući da ga crkva jedva može u tome sprečavati. U toj borbi između crkve i plemstva za desetinu vladar je u XIII i XIV

³⁵⁵ J. Adamček, *Grada*, str. 304.

³⁵⁶ J. Adamček, *Prilozi povijesti seljačke bune*, str. 72.

³⁵⁷ Vidi: N. Klaić, *Uzroci otpora protiv crkvene desetine u zagrebačkoj biskupiji (do 1382)*, »Iz starog i novog Zagreba« III, Zagreb 1963, str. 37. i d.

st. rijetko uz crkvu. Njemu, najzad, nije u interesu da ona bude jača od njegovih velikaša. Zbog nesigurnosti tog prihoda crkva nalazi već u XIII st. — a možda i prije — izlaz u *zakupu*. Naime, ona se obično odriče potpunog desetinskog prihoda i pristaje na zakup nekih desetinskih naturalnih podavanja. Posebnim ugovorima crkva prenosi pravo ubiranja desetine na vlastelu uz uvjet da joj ona svake godine isplaćuje dogovorenu svotu.

Ne smijemo očekivati da će XVI st. donijeti u tom pogledu neku promjenu. I vladar i velikaši imaju dobar izgovor kad crkvenu desetinu zadržavaju za sebe: oni je, kako ponekad ističu, upotrebljavaju za uzdržavanje krajiških utvrda. Za crkvu je svakako kobno što vladar raspolaže nekim ošasnim ili konfisciranim dobrima, od kojih u ugarskim i hrvatskim zemljama *ubire sam i desetinu*. To načelo nastoji provesti već u početku svog vladanja i Ferdinand Habsburgovac. Upravo njegov postupak s kaptolskom desetinom na susjedgradsko-stubičkom posjedu pružit će priliku i kasnijim vlasnicima tog vlastelinstva da desetinu prisvoje kao svoj prihod. Naime, već 1531. Ferdinand se ljuti na Stjepana Dešhaza što desetinu sa Susjedgrada i Stubice nije izručio njegovu tajniku Ivanu Maju. Jer on mu je još 1529. prepustio »decimas et quartas ex cathedraliatiu Zagradiensi« i zato se Dešhaz ne treba osvrtni na bilo čije povlastice i prava.³⁵⁸ Međutim, Ferdinandove se zapovijedi u Slavoniji ne poštuju odviše, i zato se Dešhazovi nasljednici ne ustručavaju zadržati kaptolsku desetinu. Još prije nego što je Susjedgrad sa Stubicom založen Luki Sekelu, kaptol se tuži (1542) da već nekoliko godina ne prima »prouentus decimales«.³⁵⁹ Ne uzevši uopće u obzir da je i on po volji raspolažao desetinskim приходima, Ferdinand nalaže susjedgradskom upravitelju Krsti Gnojevskom da smjesta plati desetinu i nadoknadi kaptolu prihod. Međutim, novi zakupnik Luka Sekel, koji po Ferdinandovu dopuštenju (nostra annuencia) najprije drži i desetinske prihode, mora ih ipak kasnije predati kaptolu. Na molbu kanonika Ferdinand nalaže Luki Sekelu »quatinus vniuersas decimas, tam vinorum et frugum, quam etiam aliarum rerum decimari solitarum... iuxta veterem bonam consuetudinem in praescriptis bonis et pertinenciis castri Zomzedwara et castelli Zthwbycza... connumerandas atque exigendas permitttere et per tuos officiales banowczy vocatos, more hactenus semper obseruato, *intēgre amīnistrārī facere debeās et tenearis*«. ³⁶⁰

No treba posebno upozoriti na to da postupak susjedgradsko-stubičkog vlastelina s kaptolskom desetinom nije u XVI st. osamljen. Daleko bi nas odvelo kad bismo nabrajali sve neprilike koje zagrebački biskup i kaptol imaju u XVI st. zbog toga što slavonski i hrvatski velikaši ne plaćaju desetinu. Čini se da je u petom desetljeću neposluh velikaša tako općenit da se predstavnik zagrebačkog biskupa u prosvjedu pred zagrebačkim kaptolom suviše ne trudi nabrajajući sve »prestupnike«. Jer on imenuje najprije bana Nikolu Zrinskog, zatim Stjepana Blagajskog, Petra Keglevića, Nikolu i Petra Erdeda, zatim i »neku drugu gospodu i plemiće kraljevine Hrvatske i Slavonije« koji su, dođuše, biskupu obećali desetinu, ali je nisu platili.³⁶¹ Pismo što ga Ferdinand upućuje pet

³⁵⁸ *Monumenta Habsburgica*, II, str. 31.

³⁵⁹ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 110.

³⁶⁰ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 281.

³⁶¹ *Monumenta Habsburgica*, III, str. 499, g. 1544.

godina nakon prosvjeda banu Nikoli svjedoči da je broj »neposlušnih« velikaša još uvijek velik.³⁶² Među »buntovnicima« se četrdesetih godina nalaze i »Zagorci«. Na tužbu kaptola Ferdinand se obraća stanovnicima »terre Zagorya« zapovijedu da prestanu s »bezbožnim djelom« i odmah plate crkvi dužna podavanja.³⁶³

Oblik otpora je različit, ali najčešće velikaš jednostavno ne pušta na svoje posjede crkvene desetinjare i time im onemogućava prebrojavanje desetinskih »kupova« (capetia). Na saboru u Zagrebu (7. XII 1572) neposredno prije izbijanja bune iznose kaptolski poslanici tužbu protiv Barbare, udove bana Petra Erdeda, zato jer kaptol »in exactione decimarum vini in pertinenciis castrorum Okych et Selyn eiusdem dominae relictae iuxta veteranam consuetudinem per praefatam dominam relictam et officiales eiusdem turbarentur«, našto sabor stvara zaključak da joj se piše »ne se in decimas ecclesiarum dei immitat et officiales ac seruitores suos immitti permittat«.³⁶⁴ Godinu dana nakon bune stvoren je također na saboru zaključak da se »decimae domino reuerendissimo et capitulo more consueto per quorumuis colonos praestantur et qui cellaria decimatoribus aperire nollent, talium cellaria decimatores ipsi, praesente vno iudice nobilium confringantur; et vt iusta decimatio fiat; et iuxta nouas praeceptorias regni coloni talium ad soluendas decimas suis modis compellantur«.³⁶⁵

Prema tome, veterana consuetudo zahtijeva da crkvena institucija sama ubire desetinu u naturi na pojedinom posjedu i vlastelin je dužan da crkvenim desetinjara pošalje svoje »banovce«, svoje činovnike koji će pomoći pri desetinjaju.

Međutim, drugačiji je postupak u slučaju kad crkvena ustanova ne ubire desetinu »in specie«, dakle u naturi, nego je daje u zakup. Sporovi su oko desetine — bilo da ju je ubirao vlastelin ili crkva — već za prvog Habsburgovca u hrvatskim i ugarskim zemljama tako česti da se o njima često i raspravlja na zajedničkim saborima u Požunu. Posebno je valjalo utvrditi način desetinjaja u slučajevima kad crkveni dostojanstvenik nema interesa za crkvenu desetinu u naturi i kad je između njega i vlastelina došlo do nagodbe o visini desetinskog otkupa. Zakon je, ili točnije »stari običaj«, štitio vlastelinsko pravo prvokupa ili zakupa desetine u tom smislu da je prelat bio primoran pričekati dok žito ili vino dozru i tek je tada smio ubranu desetinu prodati kome je želio. Kako su vlastela našla načina da skupljanje takve desetine u naturi onemoguće, dolazilo je na nekim imanjima do sukoba. Ugovor o zakupu trebalo je sklopiti do Jurjeva.

Promotrimo u svjetlu ovih spoznaja sporove na susjedgradsko-stubičkom posjedu 1567, za koje Adamček misli da imaju karakter bune protiv Tahova pokušaja da »komutira« dotadašnji način uplaćivanja kaptolske desetine. Prije svega, J. Adamček je konstatirao da se od 1475, prema ugovoru sklopljenom između Doroteje Susjedgradske i kaptola, desetina plaća u novcu, tako da se svaki deseti »desetinski kup« (capetia) otplaćivao s 8 denara, a isto se toliko plaćalo i svako deseto vedro

³⁶² Monumenta Habsburgica, III, str. 317.

³⁶³ Monumenta Habsburgica, III, str. 16.

³⁶⁴ Acta comitialia, III, str. 364.

³⁶⁵ Acta comitialia, III, str. 414.

desetinskog vina. Desetina se tada plaćala samo od pšenice i raži.³⁶⁶ Sredinom XVI st. desetinska zakupnina iznosi najprije 150 forinti, a 1553. povećana je na 200 forinti, i tako ostaje do kraja stoljeća. Međutim, Adamček je upozorio još na jednu činjenicu. Naime, da desetinski otkup »u XVI st., s obzirom na neobično brzi porast cijena poljoprivrednih proizvoda, nije ni približno izražavao stvarnu vrijednost desetine u prirodinama.«³⁶⁷ Stoga nije slučajno da je Tah predložio kaptolu da mu dopusti da *on ubere desetinu u naturi*, a za to će mu *zakupninu povisiti na 300 forinti*. O tome sam Tah obavještava ugarsku komoru, prijavljujući ujedno Grdaka, komorskog upravitelja Uršuline polovice vlastelinstva, koji je bez znanja Taha, a »ob fauorem rusticorum, propter nonullas fassiones eorum«, spriječio novi ugovor s kaptolom. Tah predlaže komori neka sama stvori sud o tome da li je Grdak dobar ili loš činovnik.³⁶⁸ Tahovo pismo, posve razumljivo, ne ostaje bez reakcije. Komora se lako mogla uvjeriti da u tom pitanju *Grdak štiti interese podložnika* samo zato da bi se mogao *suprotstaviti Tahu*, i stoga *ne odobrava njegov postupak*. Komora očito zahtjeva od Grdaka da se složi s Tahom. Zato njegov postupak prema kmetovima u mjesecu rujnu pokazuje kakvu prljavu ulogu ima u čitavoj toj stvari. Naime, on je *nagovorio podložnike protiv Taha* u uvjerenju da će komora i vladar odobriti njegov korak. No kako se njegove pretpostavke nisu ispunile, on se odjednom u rujnu, kad se počela skupljati desetina, našao na *istoj strani s Tahom, dakle protiv kmetova!* I kao da nije upravo on pobunio kmetove protiv Taha, u pismu se komori (11. IX)³⁶⁹ čudi zašto su se susjedgradski kmetovi uopće digli! Zato se od *huškača kmetova protiv Taha* vrlo brzo *pretvara u poslušnog činovnika*, koji tim istim kmetovima kojima je savjetovao da ne daju žitnu desetinu u naturi nasilno oduzima žito i vozi ga u gradske hambare! Javlja zatim komori da je umirio podložnike kako je znao, ali da ne zna što se događa u Stubici, gdje je desetinu skupljala Tahova žena Jelena Zrinska i Tah koji se upravo vratio iz Kaniže. »Ali, i to mogu vašem gospodstvu uistinu javiti da su se *stubički kmetovi digli na oružje protiv nas* i okruživši kaštel objavili nam da spomenutu desetinu po (pojedinoj) vrsti (žita) ni na koji način neće davati.«³⁷⁰ Prema tome, Grdak *smiruje susjedgradske kmetove*, nasilno im oduzima žito i sprema ga, ali neće utjecati na stubičke podložnike jer mu dobro dolazi njihov otpor protiv Taha kao *novi dokaz* da Tah tlači kmetove i *nasilno suzbija* njihov oružani otpor! I premda će kasnije zaista prijaviti Taha zbog nasilja,³⁷¹ sam predlaže komori *oštre mjere protiv susjedgradskih i stubičkih kmetova*.³⁷² Grdak ne može i ne želi pred komorom priznati da je on pobunio

³⁶⁶ *Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo*, str. 185—186.

³⁶⁷ *N. dj.*, str. 186.

³⁶⁸ J. Adamček, *Grada*, str. 232—233.

³⁶⁹ *Grada*, str. 243—244.

³⁷⁰ »Hoc Vestris Dominationibus reuera significare possum, quod coloni ipsi Ztuby-censēs omnino insurexerant manu armata contra nos et obuiam castelli consedentes renunctiauerunt nobis, illos decimas praefatas nullomodo se in specie praestituros.«

³⁷¹ *Grada*, str. 250—251.

³⁷² »Quare iudicio meo, statim et sine omni mora, Vestrae Dominationes firmisimum mandatum a Sua Maestate ad praefatos colonos, tam Zomzedwarienses, quam Ztubycenses mittere ad nos velint, ut administrationi huiusmodi decimae, tam officilibus Suae Maestatis quam pro domino Francisco Tahi, per Capitulum in speciae exigi concessit (! vjerojatno concessis), obedientes sub amissione capitis et omnium rerum esse debeant.«

kmetove, i zato svaljuje krivicu na Tahovu suprugu, koja je tobože uz desetinu oduzimala kmetovima i oranice!³⁷³ To je još jedna Grdakova podvala, izrečena samo zato da bi sa sebe skinuo krivicu za »insurekciju« stubičkih kmetova. Optužujući Jelenu Zrinsku, zaboravlja da je na početku pisma napisao kako su se svi podložnici digli *protiv nas*, dakle i *protiv njega*, pa je ovaj dodatak o Jeleni bio suvišan. Pošto je skupio žitnu desetinu u naturi, Grdak odlazi a da prije toga nije predao Tahu njegov dio.³⁷⁴ Odlazi u Požun da komori prijavi ponovne »smutnje i nasilja prema jadnim podložnicima«.³⁷⁵

Ako Grdakove prijave o tobožnjem oružanom svladavanju »ustanka« čitamo odbivši iz njih očite denuncijacije, onda je jasno da Tah, doduše, dovodi štatemberške vojnike, ali samo zato da zaplaši stubičke podložnike. Jer osim što zatvara dvojicu sudaca, Tah navodno provaljuje u crkvu i ondje ranjava svega dvojicu staraca »za koje se sumnja da će ostati živi«!³⁷⁶ I Grdak ga ne prijavljuje zato što mu je žao staraca, nego zato što je prezreo svojim postupkom vladara kao suvlasnika na stubičkom posjedu!³⁷⁷

Čini mi se zato da se na zbivanja u rujnu 1567. na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu smije gledati kao na odraz borbe između Taha i Grdaka. Tah, doduše, nije sasvim »čist« u čitavu poslu. Njegov je »griješ« u tome što je, protivno običaju, pokušao *umjesto kaptola* ubirati žitnu desetinu u naturi. Naravno da je pri tom imao, kako je to Adamček i konstatirao, na umu čistu dobit. Ali, za razliku od drugih slavonskih velikaša, koji su desetinski kaptolski prihod zadržavali za sebe, on je namjeravao, zauzvrat, povećati i desetinski zakup. Uvjerena sam da nije bilo Grdaka, koji je nagovorio kmetove da se dignu protiv Taha, on bi, poput druge vlastele, bez sumnje bez velikog otpora uspio u svojim namjerama. Zato, promatran u okvirima svog vremena, Tahov »crimen« nije osamljen, a otpor kmetova nije takav da bismo smjeli govoriti o buni! To što su neki stubički podložnici s oružjem prijetili pred vratima stubičkog kaštela i što su Tahovi vojnici zatim ranili dvojicu staraca, ne možemo nazvati bunom. Utoliko više što znamo da se Grdakovo nagovaranje kmetova protiv Taha njemu samom osvećuje, jer pogađa ne samo Taha nego i njega.³⁷⁸

Zaključak: Čini mi se da je već ovaj letimičan prikaz političkog života omogućio da se jasnije razaberu oni okviri unutar kojih će se najzad odigravati i seljačka buna 1572/73. Turski pritisak i uspješna

³⁷³ »Vereor tamen, quod insurectio colonorum Ztubycensium potissimum ex his mota est, quod praefata domina consors domini Francisci Tahli penes decimam ipsam terrasque arabiles dictorum colonorum per officiales suos occupare (! vjerojatno occupare) fecit.«

³⁷⁴ Zato je Tah, koji ne dobiva desetinski prihod sa stubičkog posjeda, ubrao od susjedgradskih podložnika diku i njome platio kaptolu svoj dio zakupnine, tj. 100 forinti. Vidi: *Grada*, str. 251.

³⁷⁵ *Grada*, str. 250–252.

³⁷⁶ *Grada*, str. 250.

³⁷⁷ »...sicque omnia tanquam totius domini possessor in contemptum Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis domini, domini mei clementissimi, pro voto suo minus juste et indebite agit.«

³⁷⁸ Najzad, ne treba smetnuti s uma ponovo i *ulogu vladara* u ovom desetinskom sporu, jer predstavnici kmetova bili su kod njega (*Grada*, str. 251), ali nisu ništa ishodili. Naprotiv, Maksimilijan II i ugarska komora prihvaćaju Tahov prijedlog i žitna se desetina na *čitovom posjedu* skuplja »in specie«. No, kako se Tahu opiru stubički podložnici, on zatvara golubovačkog i oroslavskog vesnika i suca, našto mu je potpuno onemogućeno skupljanje desetine na stubičkom dijelu posjeda.

njihova osvajanja brišu Hrvatsku, a Slavoniju smanjuju na »ostatke ostataka«. Neminovna posljedica turskog prodiranja je stvaranje obrambenog sistema — *Krajine*, koja, unatoč nekim slabim stranama zadržava kao pravo »antemurale christianitatis« turski prodor. Upravo taj *novi vojnički duh* daje cjelokupnom političkom životu najosnovniji pečat. Rijedak izuzetak je vladar — »neratnik« kojega plemstvo uzalud nagovara da se s njim uputi na bojno polje. Ferdinand i Maksimilijan nalaze radije drugi način da se iskupe: oni primaju slavonske i hrvatske velikaše u svoju službu, obasipaju ih naslovima i častima, svečanim dekretima, ali im šalju vrlo malo novaca. Kako su zbog toga neprestano dužnici velikaša i prelata, ne ustručavaju se *trgovati imanjima* koja povremeno dolaze u njihove ruke. Imanja dobivaju obično vjeronjci koji su tako nasrtljivi da je vladar primoran ispuniti njihove želje. *I susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo je od tridesetih godina predmet vladareve trgovine*. Ferdinandov i još više Maksimilijanov postupak s vlasnicima posjeda *Tahom i Uršulom* bit će u krajnjoj liniji jedan od uzroka oružanog ustanka 1572/73. Oba vladara *mimoilaze zakone* kad im je to potrebno. Tahu je najprije odobrena *nezakonita kupnja polovice posjeda*, zbog koje Uršula dolazi »izvan zakona«. Vladar zatim isto tako *nezakonito* drži njezin dio pet godina, a kad je dug prema Tahu suviše narastao, on opet *daje nezakonito* Uršulinu polovicu Tahu u zakup, a na kraju dopušta da Uršula za skupi novac kupi njegovu naklonost i vrati se natrag na posjed.

Vojnik na takvom posjedu na kojem su suvlasnici vječni suparnici ima izvanrednu priliku da se uposli. On se *bori za svoj račun!* Ne želi ni Taha ni Gregorijanca za vlastelina, nego *cara*, koji mu jedini može osigurati *položaj slobodnog krajišnika*. Stoga se vojnici na susjedgradskom vlastelinstvu pod vodstvom Gregorića i njegovih dvanaest kapetana dižu u trenutku kad su »sve stvari bile smirene« i kad Gregorijanec treba da postane jedini vlasnik na tom posjedu. Dakle, nema sumnje da je vladarevo dugogodišnje raspolaganje posjedom budilo u vojnicima nadu da će najzad istjerati Taha i nagovoriti vladara da sam preuzme posjed. Gregoriću i čitavom vojničkom vodstvu pobunjenika *ideal* je *žumberački uskok*, čiji položaj nastoji s pomoću vladara postići. U tom se najbitnijem dijelu buntovničkog programa očituje snažan utjecaj *krajiške vojne organizacije na privatno vlastelinstvo*. *Privatni vojnici* čezne za tim da se riješi okova kojim ga vezuje velikaš i želi se *izjednačiti s krajišnikom*. Zato bi on najradije i vlastelinstvo na kojem živi pretvorio u carski krajiški posjed.

Pregled javnih tereta u ispitivanom razdoblju nije manje poučan. Potvrdio je ono što su *istražni spisi* — stari, dosad poznati, i najnoviji — pokazivali. Naime, da se pobunjenici *ne bune protiv javnih tereta*, nego protiv onih koje snose unutar vlastelinstva. Nijedan od ispitivanih zatvorenih vođa ne izjavljuje da oni nisu više htjeli plaćati »kraljevicu« ili diku ili ići na javnu tlaku. A ipak je Tah imao pravo da kmetove sa susjedgradsko-stubičkog posjeda uputi na popravljanje svoje utvrde u Božjakovini. Međutim, nismo se usudili pobunjeničku lojalnost prema javnim teretima svesti na njihov osjećaj dužnosti ili brigu za »opće dobro«! Čini se da na pobunjenički odnos prema cjelokupnom javnom životu utječu dva momenta: *prvo*, pobunjenički »borbeni« program sas-

tavlja vojničko vodstvo, koje je po svojim nazorima i zahtjevima pre-
raslo uske okvire vlastelinstva, i *drugo*, postoji velika razlika između
saborskih odluka i njihova provođenja u život. Vojnik pobunjenik, koji
u vladaru vidi svog budućeg gospodara, neće se boriti protiv dike i zato
jer je to »ratna pomoć«. Od nje će, po svojoj prilici, i on primati plaću.
Trebalo je, prema tome, zadržati kao javno podavanje. I ako stubički pod-
ložnici potkraj 1571. ubijaju Tahove ljude koji su počeli ubirati diku,
ne čine to zbog dike, nego zbog Taha. Na taj mu način otvoreno i,
dakako suviše grubo pokazuju da su protiv njega počeli borbu koju će
završiti šest mjeseci kasnije, kad ih komorski upravitelj pušta u stu-
bički kaštel. Pobunjeni se vojnici na Tahovu posjedu bori za Krajinu
i vrlo dobro zna da je dika prvenstveno određena na njezino uzdržavanje.
Osim toga, on, vojnici, i njegove kolege *diku uopće ne plaćaju a kmetovi
je moraju plaćati*. Jer najzad, tko će i plaćati diku i voziti hranu za
vojsku te raditi na krajiškim utvrdama ako ne kmet? I to je jedan od
bitnih razloga zašto nema pobunjeničkih prijedloga da se dika i javni
radovi ukinu. Međutim, sasvim je drugačije s *tridesetinom* ili, točnije,
s *mitnicom* na vlastelinskom posjedu. Kmetu se može reći da će se svi
zajedno boriti protiv mitnice, no čim se pružila prilika, vojničko je
vodstvo pobunjenika što je brže moglo *pretvorilo vlastelinski prihod u
svoj!* Sajmišna pristojba u Brdovcu i mitnica pod Susjedgradskom odmah
se pretvaraju u rijetke izvore pobunjeničkih prihoda. I u tom je pitanju
vojnici prevario kmeta s istog vlastelinstva, koga je za sobom povukao
u borbu.

Međutim, jedan od razloga zbog kojega javni tereti u cijelosti nisu
tako teški kako se na prvi pogled čini jest *sporo isplaćivanje dike i izvr-
šavanje javnih radova*. Vladar i plemstvo se nadmudruju, jer plemstvo
vara na porezu i hoće veće plaće, a vladar upravo obrnuto. I čim više
obećaje, manje daje. Stoga mišljenje da su povećani javni tereti uoči
bune 1572/73. mogli biti i jedan od uzroka otvorenog oružanog ustanka
nije opravdano.³⁷⁹ Štaviše, ni u slučaju *crkvene desetine*. Podrobnija
ispitivanja uzroka koji u jesen 1567. dovode do otpora protiv crkvene
desetine nesumnjivo ukazuju na to da susjedgradsko-stubički podložnik
ustaje tada prije svega zato što ga je na to nagovorio komorski upravi-
telj Grdak. Tah je svojim pokušajem da desetinu pretvori u prirodni
prihod poslužio kao *dobar povod*. Ali ostaje činjenica da su se kmetovi
tada digli i protiv Grdaka i protiv Taha i da je prvi pokupio žitnu
desetinu u naturi, a da je Tah morao s dikom isplatiti zakupninu kap-
tolu.

Tako se u pobuni i oružanom ustanku 1572/73. zrcali na neki način
javni život »ostataka«, u kojemu, kao i u buni, najodličnije mjesto
zauzima upravo — *vojnici*.

³⁷⁹ Vidi: I. Kampuš, *Javni tereti hrvatskih seljaka u razdoblju seljačke bune*, Inst.
za hrvatsku povijest, Radovi 5, Zagreb 1973, str. 79–91.

Zusammenfassung

DIE »RELIQUIE RELIQUIARUM« VON KROATIEN UND SLAWONIEN IM 16. JH.

(von der Schlacht bei Mohács bis zum Bauernaufstand 1573)

Weil der Verfasser der Meinung ist, daß die Geschichte Kroatiens im 16. Jh., genauer gesagt von der Schlacht bei Mohács bis zum Bauernaufstand im Jahre 1573 in der Geschichtsschreibung nicht genügend Beachtung gefunden hat, stellt sich Vf. die Aufgabe, in einer umfangreicheren, synthetisierenden Arbeit das *politische, gesellschaftliche und wirtschaftliche* Leben jener Zeit darzustellen. Aus diesem Grund ist der vorliegende Artikel in mehrere Kapitel eingeteilt. In 1. Kapitel, betitelt »*Reliquie satis exigue regnorum Croatiae et Slavoniae*« wird das allmähliche Schrumpfen des kroatischen Territoriums im 16. Jh. dargestellt. Vf. führt aus, wie im Zuge der territorialen Verluste auch die Benennungen der kroatischen Länder verschoben werden. Mit dem Vorrücken der Türken und Venezianer und den damit verbundenen territorialen Einbußen des mittelalterlichen Kroatiens zwischen dem Gvozd und der Adria beginnt man auch die jenseits der Kupa liegenden Territorien (partes transcolapiane) als Kroatien zu bezeichnen. So wird der Name Kroatien auch auf einen Teil der Gespanschaft Zagreb ausgedehnt, und der Zagreber Gradec wird zur gemeinsamen Metropole der »ziemlich unbedeutenden Reste des Königreichs Kroatien und Slawonien« erklärt. In dem zweiten Kapitel unter dem Titel »*Sacra cesarea et regia majestas*« weist Vf. mit Nachdruck auf die wichtige Rolle, die der Herrscher in Kroatien gespielt hat, was der Tatsache zu verdanken ist, daß wegen der äußerst schwierigen Lebensbedingungen der Adel auf seine Unterstützung angewiesen war. Der Autor ist überzeugt, daß gerade der von den Herrschern betriebene Handel mit dem susjedgraderstubicaner Besitz einer der Hauptgründe ist, weshalb es zum Konflikt zwischen Tahí und seinen Untertanen gekommen ist, denn der Herrscher verleiht das Lehn demjenigen, der ihm mehr Gewinn verspricht. Die Art, wie der Herrscher mit Tahí umgesprungen ist, den er sozusagen gezwungen hat, S. Gregorijanec seine Hälfte des Lehens zu überlassen, bzw. zu verkaufen, führte nach dem Dafürhalten des Verfassers zum bewaffneten Aufstand, weil Gregorić und seine Kumpane, also die Prädialen auf der Susedgrader Herrschaft, keinen anderen Lehnsherrn außer dem Kaiser wünschten. Auch sonst haben die Habsburger die Abhängigkeit der kroatischen und slawonischen Adeligen von ihnen sehr gut auszunutzen gewußt und haben sie in ihre Dienste als *Höflinge* (aulicus, domesticus) oder *Räte* (consiliarius) genommen.

In dem dritten Kapitel bearbeitet Vf. das Problem der »*allmählichen Herauslösung der Krajina oder Grenze*«, indem gezeigt wird, wie die Zahl der direkt dem König unterstellten Festungen auf den Herrschaften der kroatischen und slawonischen Adeligen im Laufe des Jahrhunderts wächst und wie von 1524 (als Ferdinand die ersten zwei Festungen von Nikola Zrinski übernimmt) bis 1577, also unmittelbar vor der Gründung von Karlovac, die Zahl auf etwa 100 solcher Festungen in der kroatischen und slawonischen Grenze angewachsen ist. In diesem System der dem König unterstellten Festungen nimmt der Zagreber Gradec eine Sonderstellung ein, so daß diese Tatsache den Verfasser den Schluß ziehen läßt, daß die Rebellen gerade in dieser Stadt eine Art von *Grenzverwaltung* (Kaiserliche stell) einzurichten beabsichtigten, selbstverständlich unter dem Oberkommando des Kaisers. In der weiteren Schilderung der Lage der Soldaten in der Grenze, widmet Vf.

besondere Aufmerksamkeit der Ansiedlung des militärischen Elements, das seit den dreißiger Jahren des 16. Jhs. vor der Türkengefahr auf habsburgisches Territorium flüchtete. In der vorliegenden Arbeit wird in erster Linie der Dynamik der Ansiedlung der Uskokon von Zumberak viel Raum gewidmet, aber auch den Walachen auf privaten Herrschaften. Die Analyse zeigt klar, daß die Lage der »kaiserlichen« Walachen oder Uskokon bedeutend besser war als diejenige der Soldaten auf Privatbesitzen.

Im vierten Kapitel stellt Vf. die Entwicklung der »*königlichen, Reichs- und Kirchenlasten*« dar, d. h. der Kriegssteuer (»dika«), der »*tricesima*« (Dreißigst, ung. *harmicsa*), der Herdsteuer, der Fronarbeit und des Zehnts. Die Durchleuchtung der öffentlichen Abgaben für die in Frage stehende Zeit hat das bestätigt, was auch aus den Gerichtsprotokollen deutlich hervorging, daß nämlich die Rebellen nicht gegen die öffentlichen Abgaben aufgestanden waren, sondern gegen diejenigen, die an die unmittelbare Herrschaft zu entrichten waren. Der Verfasser wagt es trotzdem nicht, die Loyalität der Rebellen den öffentlichen Abgaben gegenüber als Pflichtgefühl auszulegen, sondern vertritt die Meinung, daß auf das Verhalten der Rebellen dem gesamten öffentlichen Leben gegenüber in erster Linie zwei Momente Einfluß ausübten: *erstens* das »Kampfprogramm« der Rebellen wurde von der soldatischen Führung aufgestellt, die ihren Ansichten und Forderungen nach über die engen Grenzen einer Herrschaft hinausgewachsen ist, und *zweitens*: es besteht ein grundlegender Unterschied zwischen den Parlamentsbeschlüssen einerseits und ihrer Durchführung in der Praxis andererseits. Der rebellierende Soldat, der in dem Herrscher seinen zukünftigen Herrn sieht, wird nicht gegen die Kriegssteuer Stellung nehmen, weil er darin eine Art »Kriegshilfe« sieht, woraus höchstwahrscheinlich auch sein Sold fließen wird. Außerdem müssen Soldaten ja überhaupt keine Kriegssteuer zahlen, sondern nur die Bauern. Wer sollte denn sonst die Kriegssteuern zahlen, Lebensmittel für die Grenzsoldaten liefern und an den Grenzfestungen arbeiten, wenn nicht der Fronbauer?! Das dürfte einer der wichtigsten Gründe gewesen sein, warum es keinen Vorschlag der Rebellen gab, die Kriegssteuer und die öffentlichen Arbeiten abzuschaffen. Ganz anders steht es jedoch mit der »*tricesima*« oder der Maut auf dem Besitz des Lehnsherrn. Dem Fronbauer kann versprochen werden, daß alle gemeinsam gegen die Maut kämpfen würden, aber sobald sich eine Gelegenheit bot, verwandelte die militärische Führung der Rebellen die *herrschaftlichen Einkünfte in ihre eigenen*. Die Marktgebühr in Brdovec und die Maut bei Susedgrad wurde sofort in eine der wenig zahlreichen Einkunftsquellen der Rebellen umfunktioniert. Auch in dieser Hinsicht wurde also der Bauer betrogen, und zwar durch den Soldaten von derselben Herrschaft, von dem er überdies zum Kampf angestiftet worden war.

Einer von den Gründen jedoch, warum die öffentlichen Abgaben in ihrer Gesamtheit keine so enorme Belastung darstellten, wie es auf den ersten Blick scheint, ist in der Tatsache zu suchen, daß die Kriegssteuer nur sehr zögernd eingehoben wurde und die öffentlichen Arbeiten eher langsam ausgeführt wurden. Der Herrscher und der Adel suchten sich gegenseitig zu überlisten, denn der Adel betrog bei der Entrichtung der Steuer, forderte aber andererseits höhere Bezüge, und der Herrscher versuchte genau das Gegenteil zu erreichen. Und je mehr er verspricht, desto weniger zahlt er. Deshalb hat die Annahme, die unmittelbar vor der Rebellion 1572/73 angehobenen öffentlichen Abgaben hätten einen der Gründe des bewaffneten Aufstandes abgegeben, keine Berechtigung. Das alles gilt auch für den Kirchenzehnt. Eingehende Untersuchungen der Gründe, die im Herbst 1567 zum Widerstand gegen den Kirchenzehnt geführt haben, zeigen deutlich, daß der susedgraderstübicaner Untertan damals vor allem deshalb rebelliert hat, weil er dazu vom Kammervorwalter Grdak angestiftet war. Tahi hat durch seinen Versuch, den Zehnt in eine Naturalabgabe zu verwandeln nur einen willkom-

menen *Anlaß* dazu geliefert. Es bleibt jedoch die Tatsache, daß die Fronbauern damals sowohl gegen den Verwalter Grdak als auch gegen Tahi rebellierten und daß der erstgenannte den Weizehnt in Natura ausgehoben hat, während Tahi zusammen mit der Kriegssteuer auch die Pacht an den Kaptol zahlen mußte.

So spiegelt sich in der Rebellion und dem bewaffneten Aufstand von 1572/73 auf eine gewisse Weise das öffentliche Leben der »Reste«, wo genauso wie in der Rebellion eine Vorrangstellung eben — dem *Soldaten* zukam.